АҺМӘДЕ МИРАЗИ

Ҹирәнинед мьн

„Һайастан“

АҺМӘДЕ МИРАЗИ

БИРАНИНЕД МЬН

НӘШИРӘТА «ҺАЙАСТАН»
ЕРЕВАН, 1966

Ահմադե Միրազի
Իմ հուշերը
(քրդերեն)
«Հայաստան» հրատարակչություն
Երևան, 1966

Ахмаде Миpази
Мои воспоминания
(на курдском яз.)
Издательство „Айастан"
Ереван, 1966

А. МИРАЗИ У Ә'ФРАНДЬНЕД WИ

Аh'мәде Шәweше Мирази (Мрази, Миразов) чаwа шайир ӯ прозайик нолани стәйрәкә гәш чруси, ханекьр у зутьре жи ръжйа, тәмьри, ле чь кӧ ньвиси бу ма у нава бәдәwнвисара к'ӧрдайә советиеда щие хwәйи лаиq гьрт.

А. Шәweш ә'сьл дәнгбеж бу, дәнгәки хwәши ле, гӧла дә'wата у шайа бу. Әwи нә кӧ тәне жь к'ламед готи hьлдьда у дьгот, ле бәле ӧса жи жь бәр хwә дәрдьхьст, wәки дьн, hәрге әм бежьн әw дәнгбеж—ә'франдар бу, у чаwа зарготие щмаә'те ӧса жи әwи гәләк у гәләк бәйт—сәрhати, мәтәлок у qьсә заньбу. Бь ви тәhәри әw к'анәкә зарготьна щмаә'те бу, бь р'ожа, h'әфтйа дькарьбу пәй hәвдӧ бьгота, бьстра, ле нә wәстандьна wи hәбу, нә жи хлазбуна к'ламед wи. Бь сайа хwәшготьна хwә, hәрче гӧhдарванед wи жь wи, жь диндаре, гли-готьна, заре ширьн тер нәдьбук.

Мирази ә'йни бажарван бу, йәки хәбатh'ьз, щмаә'тh'ьз, херхwәз, мәрьвh'ьз, меванh'ьз. Әw сәре песәкьнйа бу, кәсәк бе qәдьр жь мала wи вәр'е нәдьбу, хwәйе h'ӧрмәт у сйанәта мәзьн бу, h'ьзкьрие hәвал у hогьра, дәр у щинара, мәзьн у чука.

Аһмәде Шәwеш Миразов жь дйа хwә буйә сала 1899-а ль гӧнде Т'утәке ль сәр наһйа Диадине (Диһадине, Гиһадине) ль Т'урк'йае (Р'оме). Һе wәхте зар'ӧтйа wида, гава бав у бре wиййә мәзьн дьбиньн кӧ Аһмәди кӧр'кәки мә'рифәти аqьлә, дьшиньн бәр дәсте мәлле гӧнд, wәки хwәндьне һьлдә. Дӧ сала шунда Аһмәд, wәки эп'еще һин бубу, дьбьнә Диадине, кӧ мәк'тәба wедәреда һинбә. Әw ль ведәре те һьлдане, чәнд салака дхунә у бәрә-бәрә ч'ә'внаси дор у бәре хwә дьбә.

Ль Диадине, ӧса жи ль Базиде, wәки аqа дур нинбу, кӧрде хwәнди гәләк һәбун. Һәла wәхтәке ль ван дәра култура щмаә'та кӧрда гәләки пешда чубу. Һәма ль Базиде хәбьти бу, мәк'тәб вәкьрьбу, ә'мре хwә дәрбаз кьрьбу шаире кӧрди р'онайдар Аһмәде Хани (1591—1652) хӧданньвисе поэма «Мәм у Зин»-а навә'йан. Чаwа ль Диадине, ӧса жи ль Базиде у ль гӧнде Qьзьлдьзе ль малед бәрәка ханийада А. Миразй р'асти дәстньвисаред шайир те, е бь змане кӧрди, дьхунә, әзбәр дькә. Һәй щара әw у һәвалдәрсе хwә Хальт Щәлалзаде дьчьнә Базиде, wәки кӧмбәйта (кӧмәйт'а) Аһмәде Хани бьбиньн, к'ижан wи чахи ида бубу зйарәт, зйарәта бәхт у мраза, йа нишана азайа щмаә'та кӧрд.

Миразй ль ведәре ӧса жи р'асти дәстхәтед Мәллә Мәһмуд Базиди те, е кӧ wәхте хwәда (әw жь дйа хwә буйә сала 1797-а) нвиск'ар, этнограф у аләмәки мәзьн бу, гәләк дәстнвисаред кӧрди дабу консуле урьсайи Әрзьрӧме Алекс'андр Жабайе кӧрдзан, жь ӧндабуне дабу хлазкьрьне.

Аһмәде злам бь ван һәмйа дьһәсә, хwә нас дькә, һале щмаә'та хwәйә бьндәстә зәлулие дьбинә у фә'м дькә, wәки щмаә'та wи дәсте дәwләта Р'омеда һаләки һәри чәтьндайә.

Әwи дь ван мталада шәр'е һәмдьнйае пешьн дәстпе дьбә у дәсте wи ида жь хwәндьне у wар-мск'әне wи те бьр'ине.

Сала 1918-а гӧндие Т'утәке, wәки ниви кӧрде сӧрман бун, ниви кӧрде эзди, хунавед һәв, жь һәвдӧ бәла дьбьн, һәрче эзди хwә ль щмаә'та әрмәнйа дьгьрьн, бәрбь Ереване тен, ле кӧрде сӧрман бәрбь Wане дьчьн.

Wәхте гӧндие Т'утәке, пер'а жи эздие гӧндед Qәрәк'әнде, Qьзьлдьзе у Р'әһмәqӧле, е дора Базиде, нава Р'оме wәлдьгәр'ьн, дьр'әвьн тен бәрп'ала Әләгәзе, Аһмәде Миразй ль ведәре тәви шәр'ванед Щангир аг'айә щмаә'тие дьбә, у, тәви хәбатчиед әрмәнйа пешйа әскәре Р'оме шәр' дькьн, пешйе ль дьжмьн дьгьрьн (шәр'е сәр Сәрдәраве, е т'анга Аг'баране у щие дьн). Аһмәд нава wан шәр'ванед щмаә'тиеда чаwа зламәки хwәндии аqьл у шәр'ванәки че гәләки те бәрч'ә'ва у һьзкьрьне.

Ле wәхта ль Адрбещане, ль Әрмәнистане у ль Гӧрщьстане qәйде советие тенә сазкьрьне, бона Аһмәд жи ә'мрәки тәзә дәстпе дьбә. Әw дьчә Т'билисие у һәма ль ведәре жи тәви wи шӧхӧле културие дьбә, к'ижан кӧ wи чахи һӧкӧмәта Гӧрщьстана советие дәстпе кьрьбу дь нава кӧрдед бажерда, е кӧ жь алие Qәрсе, Сӧрмәлие, Wане, Тәндурәке, Базиде мьһащьр бубун, р'әвибун һатьбун wи шәһәре шени-qәдим. Нава wанада ӧса жи хәлqе гӧндед Аг'баране һәбун.

Ль ведәре А. Миразов тәви Лазо (Һакоб Г'азарйан), жьна wи—Олга Г'азарйане, К'амьл Бәдьрхан, Әсәде Щанго, Әмине Ә'вдал, Һов. Сисйан у е дьн дәст бь хәбата културие дькә нава мьһащьред кӧрдда. Клубе шәһәрда, башqә готи йа сәр наве Лукашинда, к'едәре һимли хәбатчиед бажерә кӧрд бәрәв дьбун, хәбатәкә һелә пешда дьбә: к'омед т'атроне, р'әqасе, дәнгбежие дьдә тәшкилкьрьне, лексиа дьдә һазьркьрьне, али мәк'тәба Лазойә шәвбьһерие дькә, курсе һьлдана нәхwәндитие у дәрсдара дьдә вәкьрьне.

Хәбата Аһмәде Шәwешә щмаә'тие дь нава кӧрдед Т'билисиеда ви тәһәри гәләк у гәләки п'ьр'ә. Чаwа комунистәки бәрбьч'ә'в, дәwсгьртие профт'фаqа транспортие, депутате собета бажер, хәбатчики наскьри у һьзкьри һӧкӧмәта Гӧрщьстане һәр тәһәри али wи у һәвалнә дьне хwәнди дькә бона

тәшкилкьрна хәбата културие нава кӧрдед бажерда у пәһиед р'еспубликаеда (Толише у щнед дьн).

А. Мирази сала 1937-а те Әрмәнистане—нәһйа Һоктемберйане, нава qәwм-лезьме хwә. Ль ведәре жи гәләк qӧльхед щабдарда дьхәбьтә, паше дәрбази пенсие дьбә, ль гӧнде Советаканеда дьбә мал-авайи у ль wедәре жи дьминә.

Аһмәде Мирази, wәки һе чуктнеда һьзкьрьна wи бәрбь ньвисара бәдәwие һәбу, паше жи гәләк к'тебе урьси, гӧрщки, әрмәнки, тьркийә бәдәwие хwәндьбу, дәспебуна чапкьрьна бәдәwньвисара мәр'а (жь сала 1929-а) бь шьер, ньвисаред хwәйә вәкьрива пешда һат. Гәләк шьер, поемед wи газета «Р'йа тәзә»-да нәшьр бун. Әw ӧса жи дь бәрәвоке нвиск'аре кӧрда у к'тебе дәрсала дәрк'әтьн. А. Шәwеш хенжь wана пиеса бь наве «Зәмане чуйи» да нәшркьрьне (сала 1935-а), йа кӧ дәрһәqа һалдьжwарйа кӧрдед Т'уркиаеданә; әw wедәреда дьдә к'вше шәрк'арйа щмаә'та кӧрда мqабьли һӧкӧмәта Т'уркийае. Әва пиеса бь сәрәщәм, бәдәwсьнә'ти, идеа хwәва һе-һе нава ә'дәбийәта мәда щики мәшур дьгьрә.

Ван салед пашьн А. Шәwеш бәрәвока шьеред хwә һазьр кьр, пер'а жи әва к'теба бь сәрнвисара «Биранинед мьн».

Әва нвисара дь һьнда хwәда, мәрьв һәw занә думайа пиеса «Зәмане чуйи»-йә. Хӧданнвис дьдә к'вшкьрне, чька һ'але кӧрде хәбатчи нава дәwләта Р'омеqа чьqа чәтьн буйә, һӧкӧмәта Р'оме чь зӧлм анинә сәре wан. Дьдә къвше шәрк'арйа щмаә'та кӧрд мqабьли wе дәwләта зӧлме.

Нава ве к'тебеда, р'астә, һимли сәрһатийа хӧданнвисә, ле пер'а жи дәрһәqа һ'але кӧрдаданә, гәләк тьште дәрһәqа р'абун у р'уньштьна щмаә'те һәнә, тьштед этнографие, е змин, к'ижан бона һиндарйа ә'мьре кӧрда дькарьн гәләки кер бен.

Р'едактор һәр тәһәри хәбьтинә, wәки зарав, щур'е нвисара хӧданнвис ӧса бьминә, чаwа кӧ әwи нвисийә, демәк, һимли, чаwа һәбуйә, ӧса жи майә.

Змане А. Мирази зә'фи дәwләтийә, мә'рифәта wийә ә'франдарие пьр'ә, ләма жи һәр ә'франдьнәкә wи бь һәwаск'ари те хwәндьн у бьһистьне. Әw жь щмаә'те һин дьбу, мина щмаә'те жи дьә'франд. Гәләк щара qьсә, мьжули, мәтәлок, тимсалед щмаә'те нава нвисаре хwәда дайә хәбате.

Ә'франдьнед А. Мирази бь змане урьси, әрмәни, гӧрщки тәрщмә бунә.

Мирази ван салед пашьнда һе гәләки бь нвисаре мжул дьбу: гәләк ә'франдьне тәзә нвисин, кьрә бәрәвокәке, wәки бьдә нәшьре, пер'а жи, чаwа мә гот, әва к'теба һазьр кьр.

А. Мирази сала 1961-е ль гӧнде Ег'егнуте, (Qамушлиеда), ль сәр нәһйа Һоктемберйане wәфат бу, ле наве wии qәнщ тәви шӧхӧле wии һежә ма, у wе һе-һе бьминә, чьмки әw бь хwә жи һимдарәки бәдәwнвисара кӧрдайи советиейә.

Һ. ЩНДИ

Т'УТ'ӘК

Т'ут'әк гöндәк бу ль Wәлате Р'оме, нәкйа We Диадин бу, сьнщаq жи Базид бу. ӘW гöнде мә бу.

Гöнд ль дәве к'ьр'е Т'әндурәкеда бу. Һәма öса жи педа-педа к'ьр' бу кәта синоре Иране. Ль йале р'оавае кәта бьгьһишта синоре Әрдише педа-педа ч'йа у зозан бун.

Баһаре ль гöнд, һавине ль зозана, qутинед шван у бәрхвана бу, öса жи дһат дәнге бьлуред бьлурвана. Ль бьнцарука дһат дәнге стьранед qиз, бук у хорта, әW дәнгед зизә зәлалә дәлал. Дь р'йа-да гöшмькед сйара дһатьн, дәрбаз дьбун, жь нав Wан сйара дһат qир'инед дәнге дәнгбежа мина сәWта qольнга, кö баһаре р'әфед Wан жь бәр'иед

гәрм дһатьн, йан жи мина сәԝта р'әфед ԛӧльнганә, кӧ паизе (пайизде) бәрбь бәр'йа вәдгәр'йан.

Бьнатара гӧнд у йале майин мерг у зәви бун, ӧса жи жь мерга ԝеда ԝарк'озед баһархере бун. Ль дәр у доред гӧнд, илаһ дь бьнат'ара гӧндда гиһа, кәт у лавлак һешин дьбун, ԝәхтәки бльнд дьбун, давитнә (даветнә) зәнгуйед сйара, паше жи сәр пьшта һәспа. Хасма баһаре, ԝәхта бәләкйа, ль тәр'азьна дь дәве бәләкиед бәрфеда сосьн, ч'ич'әк у щур'ә-щур'ә кӧлилкед майинә бинхԝәш (бенхԝәш) һешин дьбун.

Щара эвара тә дьдит бәләкйа бәрфейә т'әк майә, ле сьбе (сӧбе) тә дина (дена) хԝә дьдайе ль тәр'азьнед бьнатара бәләкйа бәрфеда чешит-чешит кӧлилк у ч'ич'әк һешин бунә. Хӧләсә (хӧласә), чь сәре ԝә хԝәшкьм мәрьв, кӧ т'әмашә дькьр гиһа у дәг'әле, гӧла у сосьна, р'ьһан у бәйбуна, ч'ич'әк, кӧлилк у ԛалч'ич'әка, илаһ ԝан гӧлед хашхашканә сор, кӧ ԝәрәԛ дьк'әтьне, тә ӧса дьзаньбу, кӧ т'әмәзиед әрмушә р'әнг-р'әнгинә авитьнә (аветнә) р'уйе мерг у чимана. Әԝ кӧлилк у ч'ич'әк һе бәдәԝ дьбун, ԝәхта паши баране сеԝане хԝә давитә р'у ә'зман, к'әскс оре хԝә нишан дьда у кер' дьбу, тав шьрин дьбу

[1] Ԝәхте р'едакторикьрьне мә тер'а дит чәнд хәбәред хӧданнвис бьднә гӧһастьне; хәбәре жь бәнда дәр р'едактора зедә кьрьнә, ле хәбәре нава бәндада е хӧданнвисьн. Мәсәлә: хԝәхԝә (хаха), паиз (пайизд), хӧләсә (хӧласә), шӧхӧл (шьг'ол) у ед майн.

у ә'рд гәрм дькьр. Т'әзә дьбу ԝитә-ԝита чьвик, к'әртәйар у туйа, һеди-һеди жь бәр т'ум, кәвьр, к'әрсәк у т'умька дәрдк'әтьн. Һьнәк жи сәр һелуна дьтәлйан, кӧ щущькед р'утә бьч'унок тәр' нәбйана. Әԝ жи р'адьбун, п'әркьнгед хԝә жь баран у хӧнаве дадԝәшандьн, дьзьвьр'ин, бәре хԝә дьданә таве, кӧ зузука зһа у гәрмбьн.

Мәԛәсок р'адьбун ль пешйа сйара дьлистьн, т'ӧ нәдьма, кӧ бьк'әтана дәст п'е һәспа, әԝана жи бь ԝи тәһәри к'ефа хԝә дьр'әвандьн. Һьнә мәԛәсок жи, кӧ жь бәр талдә дәрдьк'әтьн, эди кәԝаса ԝан т'ӧнә бу әԝ ль тьштәки бьньһер'ьн, т'әне әԝ бь ләз дьк'әтьн, кӧ зузукава хԝә бь к'ӧләкед ханйар'а бьгьһиньн, теда бьчьнә хар, ськетйа ԝан щущькед хԝәйә дәввәкьри бькьн, кӧ һивйа мака у фьравине бун.

Паши баране зар' жи т'әзә жь мала дәрдьк'әтьн, бәрбь мерг у чиман дьр'әвин, дьчун жь бона лист'ьне. Жь нав гиһе у бәр т'ума ч'ьвикед бәдәнсорә хәвхәвк'әск, ед п'есирԛич'ьк, ч'ьвикед гәԝрә мәльсок, ԛар'иткед чиԛдьреж жь нав гиһе бәр п'йед зар'а дьбун п'ьр'йна ԝан р'адьбун, бь һаԝа дьк'әтьн, дькьрьн ԝит, ԝит, ԝит тә дьзани ԛәй жь зар'ар'а ч'ер'а дькьн у дьбежьн: «чьма ԝә әм тьр'сандьн. Әгәр мерьн ԝәрьн мә бьгрьн». Дь феза ашда ль мьле «Гәр'а гӧра» ль ԝи т'ә'ти ԛәбә-ԛәба кәԝед гозәлбун, жь кәмйа р'ьндтьр дьстьран.

Чешит-чешит дәнге тәйрәдә, qарә-qар, qәрәбальх, qутә-qута зара дьк'әтә һәв у тәви һәв дьбун, ӧса жи тәви wан дәнга дьбун дәнге фиqед бәрхвана у дәнге бьлура шьване дь баранеда хWә дабун талде кевьр, нһа кӧлав данинә сәр кәвьрәки, кӧ зһабә, шәв we кери wан бе, хWәхwә жи (хаха) сәр кәвьрәки руньштьнә жь хWә у калара ль бьлуре дьхьн, кӧ дәрде әвинтие бьрәвиньн.

ӘW дәнг у сәдана, wәки тәвһәв дьбун у дьк'әтьнә һәв, мәрьв һәW дьзани кӧ дәнге саз, тәмбур у тьмбьлбазанә.

Жь һәр тьшти хWәштьр у бәдәWтьр бу wәхта кӧ бае qӧлбе дьньжньжанд, әw кӧлилк у гӧл тәвһәв дькьр, тә дьгот qәй рӧк дь бәр wан гӧл у кӧлилкада һат, әW рабунә рәqәсе. Wи чахи һьнә гӧла сәре хwә дьгиһандә әрде, дь бәжнеда дьтәwйан. Һьнәк жь wан һәв дьк'әтьн, һьнәк жи тәw дьк'әтьне ль һәв далйан, тә дьгот qәй жь маләкенә, ль хәрибие расти һәв һатьнә, дәстстуйе һәвра бьрьнә, һәв бӥн дькьн, щаркә дьн жь һәв дьqәтйан. Һьнәк кӧлилк у чичәка мьл дабунә һәв, виали-виали тәw дьк'әтьне тә дьгот хорт, qиз у букьн, говәнд гьртьнә, дьрәqьсьн.

Ч'әвкани һәмьн пьр бун, авед Wанә сьпийә зәлал жь «Канйа урьс» дәстпе дькьрьн, дьһатьн бьнатара «Канйа Хәлифәда» тәвһәв дьбун, бәржер дьчунә сәр аше гӧнд, кӧ бәр we аве дьхәбьти.

Бир нәкьм жь wәра бежьм, чьма жь we канйера дьготьн: «Канйа урьс». Дь шәре урьс у Р'омейи тәриqа 1877—78 әскәре урьс һатьбун сәр we канйе чадьред хWә лехьстьбун, чәндәки ль we мабун наве we кание мабу «Канйа урьс». Ле ава we канйе зәф рьнд у хас бу. Р'ьнд бира мьн те, кӧ агае гӧнд-Сәкид ага, дьшанд ава we канйе данин, дькьрнә чай. Wәки рожәки жь ава каникә дьн чайи чекьрьна, аге дьгот: «чайа иро нә рәнге we һәбу, нә жи тәма we».

Әw гӧл у сосьнед дәлалә назьк у к'ефчи щара рәWша Wан дьтәрьби у әw мьз-мьк'әл дьбун дь бьн льнгед һәспед зәвтйа у налчед гизме Wанда, щәрдщурдед ханләред Иранеда, дьз, qачахед һьнә бәгләред wәлате Р'омеда у гәләк щара әW гӧлана дь хунеда дьмәwьщин. Әw хун ль сәр бәлгед гӧла кьшк дьбу, һеди-һеди гӧл жи бь хwәра кьшк дькьрьн...

Паши һатьна әскәре урьс дь тәриqа кәзар нәһсьд чардада Тутәк лап хwәш у бәдәW бьбу.

Глие Кәсәне Слемин раст дәрк'әтьн, wәки дьгот: «льнге урьс бь хер у бәрәк'әтә, әw мләтәки баши бь рәкмә». Р'асти жи, кале тәва жи хwәш бьбу у бина Wан һатьбу бәр. Ӧса жи хwәлйа бәг у агаед рәви әһали хwәхwә ль хwә пар кьрьбу. Ләма жи щмаәте дьгот: «Кәвре Р'оме бьqӧльбә»,

«Пә'нйед wи вьрдабьн», «Әw һәр'ә вәнәгәр'ә, мә ләзәт жь wи нәдит».

Дь Т'ут'әкеда әм һәбун шест, кәвте малед кӧрманща. Ниви жь wан кӧрманщед сӧрман бун, ниви жи кӧрманщед эзди бун. Мә тәв дьжи, чаwа кӧ щинар, чаwа кӧ пьзмам, фәрqи-щӧдайи дь нав мәда т'ӧнә бу, әм мина бьра бун. Кӧштьн-гьртьна кәрдӧ дәста жи сәр һәв бу. Мә жь һәвр'а дьгот: «хало, апо, мәт'е, хатие, харзи, бьрази». Дь сьнщаqа Базидеда пенщ гӧндед эздйа һәбун, тәв жи ниви эзди, ниви жи сӧрман бун.

Жь бәреда шеха, мәлла у какьма әм жь һәв qәтандьбун, айина динда әм башqә кьрьбун, сәр wе йәке жи фьрqи (фәрqи) у щӧдайа мә тәне дь айина динда һәбу. Ле әw жи чахе ә'йда мә щинар тәмам ә'йда мә дьгәр'йан. Wәхта дьбу ә'йда Р'әмәзане, диса әм тәвһәв ль ә'йда wан дьгәр'йан у ә'йда һәв бьмбарәк (бьнбарәк) дькьрьн, ӧса жи шин у шайада әм тәвбун, хӧләсә, форма мә йәк бу, зараве мә йәк бу, ә'дәте мә йәк бу, дьхwәзьм бежьм, кӧ айина дин нәбйа, әм тьштәки майин жь һәв нәдьһатнә кьвше, чьмки (чӧнки) әм кӧр'ап у кӧр'ед баве һәвбун.

* * *

Дь wәлате Р'омеда кӧкӧмәте (кькӧмате) гӧһдарйа хwәндьна к'ӧрда нәдькьр, ӧса жи гӧһдарйа к'ӧрда. Мела аг'аләр у бәгләра жи сәр хwәндьне т'ӧнә бу, дь т'ӧ гӧндада,—мәзьн йан бьчук,—мәк'тәб т'ӧнә бу, тәне мәк'тәб һәбун ль шһәра, әw жи наве wан мәк'тәб бун. Аг'аед эле мәзьнайа гәлә гӧнда дькьрьн, гӧндед майин жи, һәр гӧндәки аг'аки wи, йан жи р'успики (р'спики) wи һәбу. Ле әw жи тәвә нәхwәнди бун. Фәрз бькьм дь гола Адәмада һәбу пенщи-шест бәг у аг'а, тәк нав wанда Мәмәд бәге Ә'мәр аг'а хwәнди бу, әwи чәнд сала ль Стәмболе хwәндьбу, мәрьвәки к'ьвши бь аqьл бу, р'ӧтба хwәда жи бинбаши бу, жь щмаә'тер'а гәләки п'ак бу, илаһи кӧ жь әрмәнйар'а (әрмәнйар'а).

Һәр аг'ак, йан жи бәг, йан к'атьбе wан һәбу, йан жи мәллә, кӧ һьнәки жи тьрки бьзанйа. К'атьб йан тьрк бун, йан жи нивтьрк—(нивтьрк жь кӧрманще шһәрайә хwәндир'а дьготьн),[1] wәки майин щмаә'т педа-педа тари у нәхwәнди бу. Хwәнди, кӧ т'ӧнәбун, ӧса жи т'ӧнәбун к'аг'әз у qәләм. Щара, wәки чаwа бьбйа, к'аг'әзәкә бь нвисар бьк'әта дәст мә, нә кӧ зар', ӧса жи жьн ле т'оп дьбун у ле дьнһер'ин, wәки дьданә дәсте хwә, дәсте мәрьва,

кö малоq дьк'əт к'агъз дəст мəрьвда дьнəжйа, жьна дьгот: «Р'əш у сьпийə, бьньhенрьн чаWа дърьщьфə». Wана öса дьзаньбу, кö кърйамəтəк бь Wе к'агəзер'а həйə, лəWра жи дьготьн «бьбьн, дь авəкида р'ода бəрдьн, гöнəйə». Дə, ищар бьднə аqьле хWə, к'а щмаəта Wи чахи чьqас нəхWəнди у шунда майи бу. Öса жи к'əсибед кöрманща зəф бун. Хəбат тöнə бу. Хəбат шьванти у гаванти бу, əW жи ль щəм бəга у дəWлəтйа бу. Лəма жи к'əсибти hьнги дьчу зедə дьбу, шван у гавантие тера кəмийа нəдькьр.

К'öрда кьж дəWлəта Р'оме нəдькьр. Ле бьр'əк бəг у шехед к'öрдайə бь чин, медал у чəнд qöрьш маше Р'оме hатьбунə хапандьн. Жь бона Wе йəке жи кöкöмəта Р'оме щəзра щмаəта к'öрда hе зедə дькьр. Мəсəлə, агае эле дькарьбу (дькари) гöнди талан бькьрана, дькарьбу жь гöнд дəрхьста, hьнəк малед майин банйа гöнд. Мəрьвəки, Wəки бей дьле Wан шöхöлəк (шьгöлəк) бькьра, əW мəрьв дьк'öтан у сəр сери дарда дькьрьн. Хенщи зöлма Р'оме əW жи щəза бəгед эла бу жь бона гöндиед к'əсиб у ортə.

Жь бона синор фьрəкьрьне у эл пърк'ьрьне həргав шəр'е Wан бу, мер жь həв дькöштьн. Ед кö дьhатнə кöштьн диса жь щмаəте бун. Кəс тöнəбу сəбəби у сəрк'ари бькьра у бьгота, жь

бона синор фьрəкьрьна бəга əм чьма хWə дьдьнə кöштьн?

Р'омер'а жи бетъфаqийа öса лазьм бу, кö дь нава к'öрдада бəрк' бьбйа. Бəгед нəхWəнди жи бəр хWəр'а дьчун у дьготьн:

— Р'оме дəсте мə дайə мə, тəв шöхöле мə набə.

К'öрд гəлəки жь əскəрйа Р'оме дьр'əвйан. Əwана дьхWəст кап бавежнə стуйе Wан, тəк нəбежьн: «Wəрьн, həрьнə əскəрие». Гава тəqинйа дö гöлла жи дhат к'öрд дьр'əвин жь həв бəлав дьбун, нəдхWəстьн бəр Р'омеда хуне бьр'ежьн. К'и гава кö Р'ом бьк'əта фəсале жи бəре тъвьнга хWə жь Р'оме нəдьгöhастьн. Йамьдə мела к'öрда сəр урьс бу. Илаhи дь шəр'е тəриqа 1914-а, алайед кəмидийе жь фронта Базиде кəтани Эрзьрöме бəр урьс шəр' нəкьрьн, жь həв бəлав бун, чун. Ль синоре Иранефронта, гəлие Котор'е, диса к'öрда нəкьрə шəр', пешйа урьс бəрдан.

К'öрда həр йамьдə дьхWəст Р'оме qəлс бьбиньн, чьма кö Wана рьнд заньбу Wəки сəбəбе нəсəрбəстйа к'öрда у зəлулйа Wан əW Р'омə.

2—513

ƏЗ ДАМƏ БƏР ХWƏНДЬНЕ

Р'ожəки нəмəк (намəк) жь баве мьнр'а шандьбун. Мəллə Какашех нə ль мал бу, к'əсəки хWəнди жи гöндда т'öнə бу, кö əw нəмə бьхwəнда.

Дь кəму гöндед к'öрдада жи хенжь мəллə, хWəнди т'öнə бун.

Баве мьн дит кö кəсəк т'öнəйə we нəма Wи бьхунə, һьнəки фькьри у гот:—Т'емур, (бьре мьни мəзьн) лаWo, ле кəта к'əнге əм һа нəхWəнди у дь тарйеда бьмйньн. Чь мəрьве нəхWəнди, чь мришка кор, һəрдö жи йəкьн. Wəрə əм Акмəд бьднə бəр хWəндьне.—Фьтьли ль мьн ньһер'и, мина тьштəки бежə: «к'ане əW qайил дьбə?»

Т'емур гот:—бəле, Wəки изна тə һəбə, əз сəд сəлəфи р'азимə. Бра бьхунə ббə мəрьв, мина мə кор у дəвгьредайи нəминə.

Дйа мьн бəре qайил нəбу, əwe гот:—һуне Акмəд бьднə бəр хwəндьне, паше жи к'е дьзанə əWи ббьн к'и Wəлатива дəрхьн. На, на, əз нахWазьм кöр'е мьн жь мьн дур бьк'əвə.—Əwe əз дамə бəрдьла хwə.

Ле паше дйа мьн жи сəрwəхт кьрьн, əWe жи qайилйа хWə да, кö əз бьхуньм.

Əм р'абун р'азан у ман һивйа Какашех, кö вəгəр'ə бе.

Дö р'ожа шунда мəллə һат, баве мьн чу щəм,

готе:—гəрəк тö Акмəд һини (һими) хwəндьне бьки. Əwи гот:—сəр ч'əва, əзе тəв Ə'вдьлə бьдьмə хwəндьне (Ə'вдьлə кöр'е Сəкид аг'а бу, əз əw һəвале һəв бун, мə һəр гава жи тəв дьлист, тəв дьчун у тəв дьһатьн. Əw дö сал бу, кö wи бал Какашех дьхwəнд).

Т'емуре бре мьн Диадине жь мьнр'а (мьр'а) кöбьр, шуша кöбре, qəлəма qöрqöшум, к'аг'əз у щозйа əлифба к'ьр'и ани. (Qəлəма qамуш, qамишəки зрави р'əш бу, wа зəрва ледьхьст, сəре wан бь к'ере дəрдьхьстьн, дö р'ожа щарəке гəрəк тəзəкьрьна, wəхта нвисаре жи дькьрə чъркə-чърк).

Мьн у Ə'вдьле хwə тəв дьхwəнд, ле һəр йəки мə дəрса хwə дьхwəнд, чьмки əwи хwəндьн дьзани, ле əз тəзə һин дьбум.

Мьн wəкə мəһəки хwəнд, хwəндьна мьн чаwа дьбежьн бу «гър' к'əтə нава гöндйа», бу ч'əвлекьрьн, гəлəка р'ьща жь мəллə дькьрьн кö кöр'ед wан жи бьдə бəр хwəндьне. Əм бунə кəйшт зар'а.

Мəллə жь аг'е пьрси:—кəйшт зар' тəмам бунə, щи т'öнə, кö ле бьхуньн, əм чаwа бькьн.?

Сəкид аг'а готə Какашех:—тö дьле хwə наки? Əwи гот:

— Əз дьле хwə накьм, бра бьхуньн, qəт на we кери хwə бен.

Wи чахи Сəкид аг'а гот:—wəки öсанə, йалики диwане жь тə шагьртед (сöхтед) тəр'а.

Сьбə-сьбə (сöбə) əм дьчунə диwане, бь ə'мре

Сәкид аг'а к'еләкәкә диwане гьһиштьбу мә. Ә'вдьлә к'еләка сәйда р'удньшт, әз жи к'еләка wи, ед дьне жи ль жере. Т'ö к'әс нәдьһатә йале мә, кö мә дьхwәнд, әм дьчун, паше мер дьфәр'ькин йалие диwане, айһай qаwәчи әw йале оде гези дькьр, паше мәрьв ле р'удьньштьн. Зар' бет'әрбйәт бун, һьнәка чарьхе qöл п'едькьрьн, һьнәка жи соле дйа хwә п'едькьрьн, сол мәзьн бун, тъжи бәрф дьбун, сол дехьстьн, бь льнге бәрфва дһатнә сәр кöлава, ле аг'е qәт дьле хwә нәдькьр, дьгот: — бьра гәдә бьхуньн, бәлки р'ожәки кери мьләт бен.

Мьн жь паизе кәта сала дьн һьлгер'е щәм сәйдае хwә хwәнд, сәйда жь мьн зә'ф р'ази бу, чьмки әз п'ак һин дьбум.

Wи wәхти програм тöнәбун, к'е р'ьнд дәрса хwә әзбәр бькьра дәрс зә'ф дьстәнд, к'е сьстбйа, дәрс һьндьк дьстәнд.

Мьн р'ьнд дьхwәнд, ләма (ләwра) жи сәйда дәрса мьн зә'ф дьда, ле Ә'вдьлә сьст бу, һеди-һеди пашда ма, сала майин әз гһиштмә Ә'вдьлә у әм бунә һәвалдәрскед һәв.

Qайдә wи чахи әw бу, кö шагьрт дәрса хwә бьстәнда, гәрәк бьһата пеш сәйдава сәр чока р'уньшта, щьзйа хwә вәкьра, данйа сәр кöлев, бәре к'тебе йале шагьртда бу, пьшта к'тебе жи сәйдада бу, Сәйда бь дарькәки сәритуж, йан жи к'агәзәк

туж чедькьр у датани сәр к'и кәрфе йан ньqöте, шагьрт жи öса дькьр у һин дьбу.

Öса жи әз у Ә'вдьлә дьһатьн пешйа мәллә р'удьньштьн у мә дәрса хwә дьстәнд, ле әз зу һиндьбум, Ә'вдьлә—дәрәнг. Мьн дьхwәст әз пешйа Ә'вдьлә бьк'әтама, ле сәйда әз дәрбаз нәдькьрьм.

Әз дьле хwәда зә'ф дьхәйидим, чьма сәйда зә'ф дәрсе надә мьн, ле тö нәбежә фькьра сәйда фькьрәкә майинә, кö Сәкид аг'а дьле хwә нәкә. Р'ожәки мьн шькйате хwә кьрә бәр баве хwә, кö әз р'ьнд дьхуньм ле сәйда мьн пешйа Ә'вдьлә нахә. Баве мьн готьбу мәллә, ле мәллә готьбуе:" Шәwеш, әз жи дьзаньм, кö кöр'е тә зирәкә, ле әз әwи пешйа Ә'вдьлә хьм, тö wәрә Сәкид аг'а дьле хwә бькә у бежә: «кöр'е мьн хwәндие чәнд саланә, ле әw хwәндие дö саланә, һат пешйа кöр'е мьн к'әт». Аһа бона wе йәкейә, кö әз кöр'е тә жь кöр'е аг'е дәрбаз накьм, тö wәрә гöһдарйа мьн бькә, саләкә дьн кöр'е хwә бьшинә мәк'тәба Диадине, бьра һәр'ә бьхунә, тьштәке жь wи чебә».

Хöләсә, мәллә кәта баһаре әм йолә бьрьн. Ахьрйеда жи к'теба Физули жь мьн у Ә'вдьләр'а анин, шьер у гәзәлед wи әм һинкьрьн, кö әз у Ә'вдьлә кәрфед търки п'ак наскьн, wәки мәк'тәба Р'омеда зә'ф чәтьнайа (чәтьнйа) нәбиньн. К'ьвш бу, сәйда дьхwәст әw к'теб бьхwәнда, әм дькьрьнә мә'ни, чьмки Физули пьр' чәтьн бу, wәки ед мина мә

бьхwəндана əw к'теб, тəгмин, п'айе п'ьр'и хəбəред əр'əби у фарьзи бун, əм же сəрwəхт нəдьбун.

Һəрнəйсə, мə хwəнд кəта баһаре. Һьлгəр'е əм тəв жи жь һəв бəла (бəлав) бун.

Малед мə һьлгəр'йан, əм чунə зозана «Каниспие». Əw ч'йаки бльнд у зозанəкə хwəш бу, к'ӧда бьчуйайи кани бун, гӧл у сосьн зати зə'ф у зə'ф бун, к'ӧда бьчуйайи бина wан гӧла сəре тə дьда, бəлəки чьqас жор дьк'əтьн əwqас кӧлилк у сосьн зедə дьбун, щара мəрьв дьчу дəве бəлəкие, дьдит кӧ бəрфа дӧһ нəлйайə, дь дəwса бəрфе qалч'ич'əк һешин бунə, тəйра һелə дьгот, баск дьк'ӧтан бəржер дьньһер'ин, тə дьгот qəй зуда бира зозанйа кьрьнə, чъвик жи п'ьр'ə-п'ьр'а wан бу, дьчун у дһатьн, чъвтə-чъвтбун, тə дьгот qəй əw мəqəсокед бəр мəрьвар'а, пьшт мəрьвар'а дьһатьн, дьчун, wана жи мзгини дьдан у дьготьн: «Мьзгинйа мə жь wəр'а, кӧ исал дйса зозани һатьн». Qиз, бук у хорт дьчунə бндаруке, дəнге странед wан у блуред шван у бəрхвана һəр дəра дһат, сйар qəлфə-qəлфə феза оба у бьнатара обар'а дəрбаз дьбун, какəкака дəнгбежа бу, дьстьран у дəрбаз дьбун, тə дьгот qəй сйаред дə'wəтаньн, һьнə к'оч тəзə дьһатьн датанин, баред авити (авети) у зар'ед һур нава гиһе у гəндəледа хӧйа нəдкьрьн.

Əм чун зозана əwьрин, дӧ р'ожа шунда мала

Сосьн ə'фəнди жи жь Диадине һатə зозана. Сосьн ə'фəнди дəр'əщəки бу, чар бьра бун. Коне Сосьн ə'фəнди жь мала мə зə'ф дур нибу. Кəлочкəк пежбəри мала һəбу, əw дьчун сəр wе кəлочке р'удьнштьн, щинаред майин жи ле топ дьбун у хwəдəр'а хəбəр дьдан. Чь мə'рифəта wан һəбу ль wе дəре хəрщ дькьрьн.

Сосьн əфəнди əз бəгəм кьрьбум, кьж мьн дькьр бона wедəре, кӧ мьн р'ьнд дьхwəнд, йа дӧда (дӧдйа) жи пəзе wи бьһата берие, əз дьчум, мьн пəзе wи дьда бери, wəки пəз жь берие бьр'əвйа, ль к'идəре һəбуйа, гəрəки мьн бьгьрта у банйа. Хасма, кӧ дӧ мие wийə qачахə р'əвок һəбун, гава əw бьр'əвиана дьготьн:

— Акмəд, чун.

Дə əзе пəй к'əтама, бь щəфаки п'ьр'и чəтьн мьн щарəкə дьн əw данинə берие.

Р'ожəки диса щинар ль wе «оде» топ бьбун. Сосьн əфəнди гот:

— Шəwеш, зə'ф сальха (салӧха) жь Акмəд дьдьн, дьбежьн, кӧ р'ьнд дьхунə.

Баве мьн готе:—Əзе исал Акмəд бшиньмə мəк'тəба шһəре wə, бра тьрки бьхунə.

Əфəнди гот:— Бра бе мала мə бьминə у һəр'ə мəк'тəбе һинбə.—Сəр wи сози жи к'аре мьн кьрьн, əз һазьр кьрьм у паизе, wəхта дагер'е, баве мьн у Т'емуре бре мьн əз бьрмə мала Сосьн əфəнди. Р'о-

жа майин жи һәрдӧйа әз бьрмә мәк'тәбе у дамә qәбулкьрьн.

Жь we мәк'тәбер'а дьготьн «Мәк'тәба ибтьдайе». Дӧ сала гәрәке ль we мәк'тәбе мьн бьхwәнда, паше дәрбази мәк'тәба се салие бьбуйама, наве we мәк'тәбе «Р'ӧшди» бу. Хӧләсә, хощә наве мьн ньвиси дь навниша хwәда у щӥ нишани мьн да, кӧ һәрр'о—һәрр'о әз ль we р'унем у бьхуньм.

Мәк'тәба мә одәкә зә'ф мәзьн нибу, әw ль к'еләка щамийе бу, тәк п'әнщәрәкә we һәбу, әw жи ниви шушәкьрибу, ниви жи шушә шькәстьбу, дәwса шуше к'аг'әзе нвисарейә qальм лехьстьбун, бьзьр кьрьбун, кӧ к'аг'әз р'онайе бьдә. Хӧләсә, зар'ә ч'әвжирбун анщах дьдитьн, хwәндьн у нвисаре хwә дькьрьн. К'ӧр'си у масә теда тӧнә бун (Масә-р'уньшток), ль ә'рде мәк'тәбейә бепол хсил р'ахьстьбун, әм тәв жи сәр хсила р'удньштьн, тәк хощә миндәрәкә бьч'ук данибу сәр хсиләкә тәзә, кӧ сәр р'удньшт. Хощә дӧ шьвкед wи һәбун, йәкә һьнәки qальн, йәк жи һьнәки зрав бу, әwа зрав пе дәсте зар'а дьхьст, йа qальн жи йа фәләqе бу, ль льнге зар'а дьхьст.

Фәләqә дарәки гӧр'овәр бу, тәг'мин wәкә кәйште санти дьрежайа wи бу, си санти дури һәв дӧ qӧл ледькьрьн, шьритәкә зрав се-чар мм., һәр сәрики we qӧләкә дерва гьредьдан. Әw фәләqә у һәрдӧ шьвьк дь бьн гоше миндәра wида бун, кӧ сьбе хощә

дьһатә мәк'тәбе, зар'о бәрва р'адьбун, ле әwӥ ль зар'а нәдньһер'и һ'әта дһат щие хwәда р'удьньшт, фәләqә у шьвьк жь бьн гоше миндәре дәрдьхьст, датани к'еләка хwә, паше жь чәнд зар'а йане дәрса wан же пьрс дькьр, йан жи ль нвисара wан дьнер'и. Фәләqә у шьвьк дәрдьк'әтнә мәйдане, зар'а р'ьнд дьзани, кӧ хощәе wана р'әwайи щане wанкә, к'е дәрса хwә һин нәбуйә, бет'әрбәти мәк'тәбеда кьрийә, йан жи ль нава шһәр бет'әрбийәти кьрйә, һьнәка жи шькйате wи кьрйә бәр хощә.

Мәсәлә, зар'әкә мәк'тәбе ль зар'әкә щинар хьста, әwи жи шькйат кьрйә бәр хощә.

Һ'әрчи гӧне wан сьвькбуйа, хощә гази дькьр у пешбәри хwә сәр чока дьда р'уньштандьн, дьготе:— һәрдӧ дәсте хwә вәкә у р'абәрӥ мьнкә.

Бь шьвка зрав жь сьсйа, һ'әта дәһ шьвька ль к'әфа дәсте мәрьв дьхьст, ле жь се шьвька кемтьр тӧнәбу. Ле шӧхӧле фәлләqе п'ьр'и зор бу, ед гӧне wана гран бун, хощә дани пешбәри хwә сәр qәрәфиска дьда р'уньштандьн, гази дӧдие дьн жи дькьр, шрит дькьрьнә кәрдӧ льнге wи, һәр йәки сәрики дар дьгьрт у дәсте хwәда бадьдан, һ'әта шрит р'ьнд ле бьпьчькйа, ль һәрдӧ льнга бьшьдйа. Пьшта wи ль ә'рде бу, льнгед wи блндкьри, хощә бь шьвка qальм ль бьне льнге wи дьхьст, дә чәнд дар лехьстана әw бәхте хwә, хощә жи инсафа хwә.

Һ'але мьн мәк'тәбеда нә хwәш бу, паизда хәл-

qe жь хwәра щи гьртьбу, wедәре к'ижани кö рьнд бьхwәнда, әw сәре жорин рудьньшт, е жь wи кем бьнатара wида бу, сәр нöмра бу, к'е дь интамеда (имтьканеда) нöмрә зә'ф стәндьбун, әw ль жор бун, ед һндьк стәнди, әw ль жербун. Йа мьн... Мьн нә нöмрә стәндьбу, нә жи мьн змане тьрки дьзани. Мәк'тәбеда йасахбу, кö кöрманщи хәбәрдана. Айһай, щие мьн лап сәре жерин бу, к'е бьһата һöндöр, сöр у сәрма жь мьнра дани, чарьх, йан жи солед хwә сәр мьнда дехьст у дәрбази феза мьн дьбу. Жь бона wе йаке жи нәфәред мале тәмам бәр мьн шьрин бьбун, әw заред малда мә бь һәв нәдькьр, һәрро шәре мьн у wан бу, әw жи бәр мьн шьрин бьбун, ле дйа мьн жь кәмуйа шьринтьр бьбу.

Чәнд мәһед ә'wльн мьн һәргав мә'ни дьгртьн. Р'ожәки мьн дьгот: «баве мьн нәхwәшә». Щара дьн, мьн дьгот: «дйа мьн нәхwәшә» у щурә-щурә дьн, мьн дьгот: «дйа мьн нәхwәшә» у щурә-щурә мә'ниед дьне у хапандьне майин. Әз дәһ рожа мәк'тәбеда дьмам, се, чар рожа дьчумә мал.

Һәргав бав у бред мьн әз щирәт дькьрьм у дьготьн:—дәрсед хwә нәһелә, нәе мал.

Дьк'андарәк ль Диадине һәбу, наве wи Сәкид Ә'бдöлаһ бу. Т'емуре бре мьн әз тәслими wи кьрьбум, кö әw роже бһас чьл п'әрәйи къшмиш у ләбләбйа бьдә мьн, öса жи бона к'теба, к'агәза, qәләм у кöбре, к'е гава кö лазьмбә п'әра бьдә мьн у дәв-тәра хwәда бьнвисә, кö паше бьстинә. Хöләсә,

къшмиш у ләбләбйа әз эп'ещә бь мәк'тбера дамә гредане. Хасма, къньщед кöрманщи жь мьн эхстьн, форма мәк'тәбе ль мьн кьрьн (финое сор, qотка әрмушә рәш, чакет у шапьк, дәвмьле чакет жи бь qәйтане рәнг-рәнги бун).

Дö сала мәллә әз эп'ещә п'ак һин кьрьбум, мьн п'ак дьхwәнд у дьнвиси, ле кемасйа мьнә мәзьн әw бу кö мьн змане тьрки ньзанбу, әwе кемасие әз расти гәләк чәтьнайа даним.

Бь ширәткьрьна хощә мьн хwәра хәбәрнамәк, йане (логәтнамәк) чекьр, хәбәред тьрки дьнвисин у хәбәред кöрмарщи дь бәрда, мьн жь һәвала пьрс дькьр, әwана жи әз һини змане тьрки дькьрьм, бәрә-бәрә хәбәрнәма мьн мәзьн дьбу у хәбәре теда п'ьр дьбун, әw жи мьнра бьбу дәрсәки у шәв у рож дь хәwнеда жи һәр дайим фькра мьн сәр we дәрсе бу, чьмки мьн эди п'ак дьзани кö әз змаwe тьрка п'ак бьзаньм, әзе жь гәләка п'актьр бьхуньм у дьбә кö бьбмә икъньщи[1] (йан жи бирьнщие) мәк'тәбе.

Жь бона һинбуна змане тьрки жь кәмйа зә'фтьр әз һин кьрьм Мстәфае нә'с. Р'астә әw нә'с бу, ле һәваләки дәлал бу, кәта нһа жи әз wи бир накьм.

Мьн рьнд гöһдари дькьр у рьнд дьхwәнд. Ниве

---

[1] Шагьрте, кö qимәте чар у пенщ дьстәндьн.

звьстанеда əз у дö гəдед Диадине əм дəрбази к'ома дöда бун у баһаре мə жи, тəв ед дö сала ль we мəк'тəбе xWəнди, мəк'тəб хьлаз кьр, əм дəрбази мəк'тəба «рöщдие» бун.

Wи чахи эди мьн эп'ещə сəрбəст змане тьрки дьзани. Сала майин əм жь һесабуне (каникула, йане тə'тиле) вəгəр'йан һатьнə мəк'тəба р'öщдие к'ома ə'wльн (ə'Wьл) у мə дəстпе кьр xWəнд. Эди xWəндьн бəр мьн шьрин бьбу. Шəв у р'о мьн дьхWəнд у дьнвиси, р'ож бь р'ож мьн занине xwə зедə дькьр, эди нə баве мьн «нəхWəш» дьк'əт, нə жи мьн хощə дьхапандьн. Т'емуре бра дьһатə Диандине у щара дьгот:—wəрə əм һəр'нə мал, тə бира дйа xWə нəкьрийə?

— Ңа, əзе жь дəрса шунда бьк'əвьм.

Əw жи дьк'əнйа у кьж we щаба мьн дькьр, öса жи дьчу жь бав у дйа мьнр'а дьгот, əW жи шадьбун, кö мьн тə'ма xWəндьне һьлдайə у мəк'тəбева һатьмə гредан.

Мьн гəлəки р'ьнд дьхWəнд, сала пашин—к'öма дöдада, əз бумə ик'ьнщие мəк'тəбе, биринщи жи гəдəки тьрк бу, ə'мьрда жи жь мьн бьч'уктьр бу, ле əw жи һьм п'ьр' зирəк бу, һьм жи баве Wи малда һин дькьр. Хöлəсə, мьн п'ак дьхWəнд у тəрбийəт бум, Wəхта нава соqaq у чарсйа Диадинер'а дəрбаз дьбум, хəлqе һəвр'а дьгот: «Əw гəде кöрмарщайи жь гöнда һати мəк'тəбе, əWe һанайə». Жь бона зи-

рəкйа мьн, əз бь тьлйа нишани һəв дьдам. Мəрьв, кö бехирəт бу, ль һəр дəра жи бехирəтə, мəрьв бь хирəт бу, бь тəксиб бу, һəр гава жи əWə, дьxWəзи малда, дьхWази Wəзифеда, дьxwəзи xWəндьнеда. Шöхöл мина кəйWинə (кəйвинə), тə кö ажот, We пешйа тə һəр'ə, тə кö нəажот, we жь р'е дагəр'ə.

Дь мəк'тəба р'öщдиеда əм пенщ кöрманщед гöнда гьһиштнə һəв: əз бум, Мирзə Мькəмəде Ə'ли əфəндие qаски бу (мала Wи ль Ташк'əстане бу), Ə'мое кöр'е Кöсене дəшти аг'а бу (мала Wи Базьргане бу), Надьре кöр'е Фəqи Мькəмəде Гозе бу (мала Wи Щанəqьзе бу) у Фəрхəдине кöр'е шех Мьстəфа бу (мала wи ль Гöрана бу). Əм һəр пенщ һəвал бун, кöштьн, гьртьна мə сəр һəв бу. Əм чар кəб чахе һəвр'а бун (13—14 сали бун), Ə'мо жь мə мəзьнтьр бу.

Т'фаqа мə йəк бу, Wəки йəки Диадине бь йəки мəр'а бькьра шəр', əм һəрчаред майин дьчунə пьшта Wəwи, лəма жи к'əсəк жь Wана сəр мəда нəдһат. Wəки бав йан браед мə жь гöнда дһатьн, жь Wанр'а бьбу борщдари, гəрəк жь мəр'а эмиш, чəрəз, тьштəк бьк'ьр'йана, п'ара пенщ мəрьва дьк'ьр'ин, чьмки əWана дьдитьн, кö əм незики һəвьн, жь һəв наqəтьн, wан жи əм жь һəв нəдбьжартьн. Wəки һəвалəк, йан дöдö We гаве һазьр нəбуйана, йəqин мə п'ара Wан һəвала башqə дькьр у кəта бьһатана, гə-

рəке мə п'ара wан тəслими Wан бькьра, бса жи бьгота к'е жь мəр'а кьр'йə.

Ахьриеда, дь к'ома сьсйада, бунə һəвалед мə кəрпенща-Дашьде Р'əмəзан (жь Голəсора Ә'щəма). йəк жи Онике кöр'е Мелк'он əфəндие Сак'е аг'а.

Мəк'тəба р'öщдие ль к'елəка кəла храбə чекьрьбун. Гəлə щара ар'ду тöнəбу, зар'а дьчун жь мала хWə сəргин данин, кö дадьн, мəк'тəбе пе гəрм бькьн.

Һьнги пайзда əм һатьбунə мəк'тəбе, əз һе нəчубумə мал. Дйа мьн чəнд щара щаб дьшанд, кö əз һəр'ьм, ле мьн нəдьхWəст һəр'ьм, Wəки жь дəрса шунда нəк'əвьм. Ле р'öжəки дьле мьн р'абу, һерса мьн гəлəки һат, мьн чу изна хWə жь хоща хWəст у əз чумə мале. Wəр'а бежьм сəбəбе һерс у дьлр'абуна мьн жь чь бу. Р'öжəки əз жь мəк'тəбе һатмə qонаха хWə-мала Сосьн əфəнди (жьна Сосьн əфəнди, ЩəWаһьр ханьм, жьнəкə гəлəки бь һерс бу, һерса Wе жь к'ижан кöр'е Wе бьһата, бь дара дьк'öта, һəр эди сəр Бəһр'и-кöр'е хWəйи мəзьнда нəдьчу). Мьн дит, кö дəнге qəрəбальхе жь ода Сосьн əфəндйə һəрəме те. Əз сəкним, мьн гöһдари кьр. ЩəWаһьр ханьме Мəкəмəде кöр'е хWə дьк'öта у дьготе:—кəвт сале тəйə тö дьхуни, ле əW һəла сал нивə, кö һатйə дьхунə, змане тьрки ньзаньбу, хəриб бу у к'əсəк нас нəдькьр. Хенщи Wе жи əW к'öрдəки сəре чйа у кöр'е к'öрдəки гöндане, ле тö?

Тö шһəрли у кöр'е Сосьн əфəндийи, нəбие Иса аг'ае дəр'əщəкийи, чьма гəрəке əW жь тə р'ьндтьр бьхунə? Шəрм нинə жь наве мə у шане мəр'а?

Т'əзə əз сəр к'əтьм, кö ханьм дəрһəqа мьнда хəбəр дьдə. Р'асти жи кöр'е Wе һин нəдьбу, ле əWе хəбəре гəлəки жь мьн гьрт у һерса мьн ани: «К'öрде сəре чйа», «кöрманще гöнда...»

Əз эди нəчумə оде, вəгəр'йамə мəк'тəбе. Гава гһиштьмə бəр дəре мəк'тəбе, һəрдö хощед мьн жи дəрдьк'əтьн бьчуйана.

Мəрьве мала Сосьн əфəнди тəва жи кьж мьн дькьр, Сосьн əфəнди, кöр'ед Wи у бса жи р'енщбəр'ед Wи. Т'əне ЩəWаһьр ханьме кьж мьн нəдькьр, əWе кö бь мьнр'а хəбəрдьда, qəт ль мьн нəдьнһер'и. Əз дəрда бьчуйама, Wəки бь һнəкар'а бьк'əнйа, йан лаqьрди бькьра, кö əз дьдитьм, мə'де хWə дькьр, эвар-эвар чəрəз дьда мəрьве мале у зар'а, ле мина ед майин гази мьн нəдькьр у п'ара мьн нəдькьрə дəсте мьн, дьда йəки у дьгот:—һане, бьднə Wи.

Мьн дəрбаз дькьр, ле Wе щаре эди мьн таба хWə нəани. Мьн əW йəкана йəк бь йəк жь хощар'а гот у рəща (рьща) кьр, кö изна мьн се р'öжа бьдьн, əз һəр'мə мал, Wəки баве мьн бе мьн щигöһастикə. Wана бь һəвр'а хəбəрдан у изна мьн дан, əз бь йəки гöндие мəр'а, кö һатьбу Диадине, чумə гöнде мə.

Мзгини жь дйа мьнр'а бьрьн. Дйа мьн пешйа

мьнда һат, əз кəмез кьрьм, тəв чунə мал. Чар меване мə һəбун. Баве мьн бь һəрчар мееванава һатнə руйе мьн. Рʼастə əз бьчукбум, ле хwəндибум, чаwа кö wан дьгот, мьн сəр «рʼəш у сьпида» дьньһери, лəма жи əwана əз мəрьв кəсаб дькрьм.

Əз һьнəки щəм wана руньштьм, паше жь оде һатьмə бəр тəндуре, кʼидəре дйа мьн нан дьпəʼт. Дйа мьн һьнəки бь мьнрʼа хəбəрда, əw зарʼава бь мьн шабун, хwə лаqьрди нибу, кöре wе мəкʼтəблийə, хwəндьне wе кʼöта бькə, бьхəбьтə, маше хwə бьстинə, пʼəра бинə мал.

Хöлəсə, əм дь хəбəрдана хwəшбəхтие у шабунеда бун, хöламəки Сəкид ага һат, гот:—wəрə, ага гази тə дькə.

Əw йəк бь дьле мьн у дйа мьн нəбу, чьмки мə һе тер һəв нəдитьбу, ле əз рʼабум у бəрбь диwана аге чум, ль кʼидəре əз əлифба һин бьбум. Qəймəзе бре мьн жи бь мьнрʼа һат, кʼьвш бу, кö əwи дьхwəст бьзанйа, кʼане аге чьма гази мьн кьрйə, əw тьштəки нəдити у нəбһисти бу, кö əз бь аге лазьмбьм.

ЛАWЕД ƏʼЛИЕ ТʼЕЛИЕ

Əм дəрда чун, Сəкид ага гот:—wəй сəр чʼəварʼа һати əфəндие (йане хwəндие) бьчук, wəрə, wəрə ль дəра һана руне.

Щие, кö аге нишани мьн да, əз чум ль wе, сəр чока руньштьм.

Диwанеда сəр миндəра хwə Сəкид ага руньштьбу. Кəмзе кöре Мəмəд бəге бу (кöре бре агейи мəзьн), чар йане пенщ гöнди бун, мьн əwана тəв жи нас дькьрьн, ле се хортед тəвгьредайə бь һелəмел, е феза һəрде щаһьлда руньшти бун, мьн нас нəдькьрьн. Йəк əмре wи дьбу си, йан си у дö сала. Һəрсек жи хортнə бəрбьчʼəʼв бун, твьнге һəрсека жи маwизəред урьс бун (ед кьнə сйарие), һəр йəки силькəк ль пьште бу, дöдö жи дь мьлада, һəр йəки се сильк. Əʼдəт əw бу, кö твьнгед хwə йан дарда бькрана, йан жи һьлспартана qöлче оде, ле вана, һəр йəки дь рʼəх хwəда твьнг һьлспартьбун диwер, wəки кö тьштəк бьqəwьмə, əw рʼанəбьн банздьнə твьнга, твьнгед хwə һьлдьн у һазьр рʼабьнə пешйа qəдае. Гəлəк щара qəwьмибу, (мəзьна сальх дьда), кö твьнг дурбуйа, кəта тə хwə бьгиһанда твьнга хwə, дьжмьн (дöжмьн) бəла тə дьдае. Ль ведəре нəйари бу, меркöштьн у qачахи бу, бь кəвт нира мə дəри дадьдан.

Мьн паше зани, wəки əw һəрсек жи бра бун, кöред Əʼлие Тʼелие бун, мала wана ль гöндəки Əбəхе бу, һəрсек жи жь Рʼоме фьрар бун, һатьбунə мала Сəкид ага, кö рʼəща тьштəки же бькьн, нһа əме бьзаньн, кʼа əw хортед дəлал wе чь рʼəщае жь аге бькьн.

Р'энге Wан хорта у форма wан кэта hha жи бэр чэ'ве мьньн, ле навед wан фькра мьн наен.

Сэнид аг'а бэре хWэ да Wи хорте сисали у гот:

— Һэла мэр'а бежэ, к'ане сэр чь hун жь Р'оме фьрар бунэ, эз чь кагэзе жь Ә'ме мэр'а бьнвисьм?

— Бэле,— бре мэзьн гот,—р'ожэки, эз у ви бре хWэйи hане,— дэсте хWэ дьрежи бре орт'е кьр,— нэ ль мал бун, чубунэ мала кöр'апэки хWэ, шöхöле мэ пе hэбу. Әв бре мэйи бьчук жи малда мабу,—дэсте хWэ дрежи бьре бьчук кьр.—We р'оже жи забьтэк у шэш щэндьрмед Р'оме hатьбунэ гöнде мэ, хэрщ у хэр'ащ бэрэв дькьрьн. We сале жи аг'е гöнде мэ р'уе гöнд hьлдабу, эWи жи дьхWэст хэрщ зу топкьн, бьдьн. Аг'а, hун дьзаньн, кö Wэлате мэда хэрщ у хэр'ащ зэ'фэ, ле п'эрэ дэсте эhлида тöнэйэ, ньзаньм чэнд малед дэWлэтӣ дь гöндэкида hэбьн, п'эрэ щэм Wан hэбэ, бал щмаэ'та майин п'эрэ тöнэ, гэрэк дэйнкьн, дукьн, биньн дэйне кöкöмэте бьдьне.

Хöлэсэ, забьт у кöр'е аг'ева гази гöндйа дькьн, йэк-йэк тиньн, кö дэйне хWэ бьдьн, öса жи гази Бэк'ьре щинаре мэ дькьн, дьбежьн: «wэрэ дэйне хWэ бьдэ, хэрщ бьдэ». Бэк'ьр жи хэрще Wи гьран бу, Мьное мöхтаре гöнд р'ожэки готьбу wи: «wэрэ мьнр'а hэр'э оламе». Әw нэчубу, эйнатар'а хэрще Wи гьран кьрьбу. Забьт дьбежэ: «кэр'атэ (йан мр'дар) хэрще хWэ бинэ!» Бэк'ьр дьбежэ: «эз хöлам, ньhэqи бь мьнр'а hатйэ кьрьне, хэрще мьн зэ'ф у зэ'фэ, мьле мьнр'а нае кö эз бьдьм». Забьт дьбежэ: «хWэ эз нэhатьмэ т'эзэ хэрщ бьнвисьм, эз hатьмэ хэрщ топкьм.» Бэк'ьр дьбежэ: «чар зар'е мьн hэнэ, челэкэ у мозькэки мьн, Wан жи бьбьн пеш хэрще хWэва», Мьное мöхтар дьбежэ:— Забьте дэWлэте, эW йамьдэ öсани hэqсьзэ,—бэре хWэ дьдэ Бэк'ьр у дьбежэ: «ле эW п'эре hэqе тэ к'аненэ, кö тö hавинда жь хэлqер'а дьчуйи п'алэ?» Бэк'ьр дьбежэ: «чь п'эре мьн hэqе хWэ стэнди мьн дайэ шэ, дайэ сабун, дайэ хöе, к'ьнщ, т'ел, дэрзи у тьштед майин, п'эрэ жь мьнр'а к'ö hатйэ?»

— Аг'е хWэр'а бежьм, забьт дьгьhижэ Бэк'ьр у дьдэ бэр qамчйа, öса бехöде дьк'öтэ, wэки Бэк'ьр дь хунеда сор дькэ, хöлэсэ, тинэ кале шэржекьрьне, к'эсэк нак'эвэ навчитие. Әв бре мьн гэдэки бь hерсэ у тьштед öса нэhэq qэбул накэ, эw хWэ давежэ п'есира забьт, кö Бэк'ьр жь дэсте Wи хьлазкэ, ле забьт дэст жь Бэк'ьр дьк'ьшинэ у бре мьн давежэ нав qамчйа, эw жи нэмэрдие накэ, qэме жь бэр хWэ дьк'ьшинэ у кэта бэр qэвзе дь зьке забьтда дькэ хар у дьзьввьр'инэ. Забьт кö дьк'эвэ, эW дö qэма жи ль эрде ледьхэ. Зэвтиед майин бь кöр'е аг'е гöнд у хöламед wива бре мьн дьгрьн, дэсте Wи пьш пьштева гьредьдьн. Wи чахи Бэк'ьр hьнэки те сэр ньше хWэ, чэ'вед хWэ жь хуне вэдь-

кə у дьбинə чь qəWьмийə, байсе we qəWмандьне жи Мькое мöхтарə, (Бəк'ър р'астə к'əсиб бу, ле мерəки че бу), qəме жь бəр хWə дьк'ьшинə у рък'ефи сəр Мько дькə, кəта хəлq хWə дьгhине, əW се qəма куре Мькода дьзврйнə у Мько бəрбь забьте щəндьрмə вəр'е дькə, Бəк'ър жи дьгрьн дьдьнə р'əх бре мьн.

Wи чахи гöндйа щаб да мə, кö шöхöл wи тəhəри бу, wəки əм нəчьнə гöнд, тəйбирəки жь хWəр'а бьбиньн. Öса жи готьн: «Щаб шандьнə мəрк'əзе, кö мəрьвед кöкöмəте бен». Мə заньбу, кö мəрк'əз дурə, иро мəрьвед кöкöмəте нагьhижнə вра, лəма жи əм бəре ə'Wльн фькьрин, кö жьн у зар'ед хWə хлазкьн, Wəки нəк'əвнə дəсте Р'оме. Мə тəмби кьр у гот: «чаWа тари к'əтə ə'рде, бра мала мə баркə жь гöнд дəрк'əвə, wəки жь к'öлфəт əм архайин бьн». Аг'а, шькьр тö дьзани, ə'ширийə, мəрьв бəре хWə бьдə к'и ə'шире, мйна мə'сики хWə бавежə чəмəки, к'əс ньзанə əW к'öда чу, чьмки мьлəтфьротьн у бебəхти нав ə'ширада тöнəйə, wəки əw йəк həбйа, исал се сале мəйə, кö əм жь Р'оме фьрарьн, бь qачахи р'оже ль щйкй у гöндəкинə, nhа зуда əм к'əтьбунə дəсте Р'оме.

Мə к'оч бьрə гöндəки дьн, əм wедəре жь həв qəтйан, мə хWə авитə к'ър', сьбе щаб данə мьн, кö мəрьве кöкöмəте hатьнə, we нивро щьнйаза у гьртйа бьбьн мəрк'əзе. Əм эди жь жьн у зар'а архайин бун, əW чубун бəрдəст дəрк'əтьбун, nhа əм дьфькьрин чь форме у чь кəсаби бре бьчук у Бəк'ър жь дəсте Р'оме хлазкьн. Мə кəрдö бра сонда бефьтйа хWар: «йан гəрəк əм бре хWə хлаз бькьн, öса жй Бəк'ър, чьмки əW жи мəр'а бьбу бра, йан жй ль дьнйае сах нəгəр'ьн».

Дö кöр'ед апе мə həбун, ль гöндəкй дьне дьман, əWана бьhистьбу, əW жи hатьн гhиштьнə мə. Əм бунə чара, qрара мə бу əW, Wəки əм həр'ьн ль гедука Сəqəлтöтане, əW щики асебу, пешйа зəвтйа бьгрьн, бь дəсте зоре гьртйа жь дəсте wан дəрхьн, чьмки мə п'ак дьзаньбу, кö чар гöлле нишандари бь туж həр'нə wан, əWе зу бьр'əвьн. Ле мьн дина хWə дае, кö əм hьндькьн, qəт на дö твьнгчйед дьне жи лазьмьн. Мə щаб шанд жь К'амьле дəстəбраке мьн у кöр'е к'риве мəйи хуне жь Т'умаср'а, сəкəтəк нəк'əтə орт'е, Wəки həрдö жи бь твьнг у сильк hатьн. Əшəдблаh, həрдö мер жи hазьрбун у готьн: «əм hазьрьн т'əв Wə бьмьрьн». Wəхте мə фькра хWə жь wанр'а гот, Wана əW фькра мə qəбул кьрьн у р'ек'əтьн бəрбь Сəqəлтöтане. Т'умас р'ева гот: «Гəли бра, hун дьзаньн, кö Р'ом пебьнəсə, Wəки əз жй тəви Wəмə, əWе кəта пенщи əрмəни бьгрə, бьбə бькöжə, йан жи кəлада бьр'ьзинə, we бежьн: «Т'умас дин дьжмьнə», ле hун дьзаньн мəрьвəки гöнди əк'ьнчимə, ле əз соз дьдьм пенщи əрмəни на Р'ом сəд əрмəни жи бьгрə бькöжə, сəрикə жь бо-

на хатьре к'риватие дь р'йа Wәданә, әз тӧ щара жь кәвч'ие хуне нәтьрсйамә, иро жи натьрсьм, дәсте мьн дәсте Wәр'а». Әз жи шабум, Wәки һәвалед мьн жи сәр фькра мьн мәккәм сәкьнинә.

Эди ә'срәкә тәнг бу, әм гьһиштнә Сәqәлтӧтане, әW һе нәһатьбун. Әм щи у wар бун, к'әтнә кәшаргә, һивйа Wан сәкьнин.

— Бәле, жь аг'ае хWә у щмаә'тер'а бежьм,— әWи хорте сисали дәйн ле кьр,—мә дь кәшаргеда дит, кӧ Р'оме гьрти анин, К'амьле браке мьн р'абу сәр кәвьрәки, кӧ бькә гази, бежә: «Хуне нәр'ежьн, гьртийа щида бьһельн у һәр'ьн». Мьн дәсте хWә авите у к'аши пьшта зьнер кьр у готе: «тӧ хWә къвш нәкә, бәлки әW тә нас нәкьн». Мьн гази Wа-на кьр. Һе хәбәр дәве мьнда зәвтйа бь һәвр'а р'ә-шандә мә у бәрбь мә һатьн, кьрьнә тәqә-тәq, ле гӧллед Wан дури мә дьчун. ӘWана ньзан бу, Wәки әм ль Wан бунә дӧ бр'а. ӘWана чаWа кьщум ани-нә сәр мә, мә жь пер'а лехьст, Т'умас у кӧр'апед мьн п'ара лехьстьн, һәма бь гӧлла ә'Wльн зәвтик гьлол кьр. Дәрде зәвтйа зә'ф дь дьле Т'умасда һәбу.

— Дәрде Wана дьле к'еда тӧнә,—Шәк'о гот.

— Зәвтйа, кӧ дит зәвтик һатә кӧштьн у мә жи һьм жь пер'а, һьм жь пар'а мәфәра Wан бьр'и, әW рәвин, кәйшт сйар жи хӧламед аг'е мә пер'а бун, Wана кӧ әм наскьрьн, qәт нәкьрьнә шәр'. ӘWа-

на жи данә пәй зәвтйа у чун, мә жи эди кӧштьн нәкьр, щьнйазе сәр ә'рәбе у гьртйава манә сәр р'е, мә һәй гӧллә пәй зәвтйа агьр дькьрьн, кӧ әW зу-зука шунда вәнәгәр'ьн, Т'умасе к'ьрйв хWә бь гьртйар'а гиһанд, дәсте Wан вәкьр, льнге щьнйаз жи гьрт, к'аш кьр, жь сәр ә'рәбе авитә ә'рде.

Әм гьһиштнә һәв у кәта зәвти сәр кьше хWәда һатьн, әм жи жь бәрдәст дәрк'әтьн. Wедәре тәзә әм пе кәсйан, кӧ Т'умас твьнга зәвтие кӧшти жи анйә у готә бре мьн: «к'әрәмкә, әва твьнга п'еш-к'еши тә». Т'умас мерәки ә'фат бу, гӧлла Wи хWә ә'рде нәдьк'әт, тәйр жорда дани хар. Ле тьштәк п'ак бу, кӧ Р'ом пе нәкәсйа, Wәки әW жи тәви мә буйә.

Дә жь Wе р'оже шунда әм фьрарьн, qачах бунә у к'әтьнә ч'йа, нһа зар'ед мә жи п'аки мә нас накьн. Әм р'оже ль щикинә, ль мьск'анәкинә (мәс-к'әнәкинә), мина чаWа кӧ готьнә: «кәләнг, мьск'әне тә ль к'идәрейә?». Кәләнг готийә: «ба дьзанә». Йа мә жи, әм жь щики р'адьбьн, әм ньзаньн әме эваре ль к'идәре бьн, Wәки әм щие хWә бьзаньн, әме ль к'идәребьн, Р'оме жи бьзанә әм ль к'ӧнә, лә-ма жи әм шәвәки ль нав шьвананьн, р'ожәке нав п'ала, р'ожәки ль ч'йа, йәке ль шькәвта, щара ль зозана, щара ль арана, р'ожәке бәр таве, йәке бәр тәйроке у ӧса жи педа.

— Ле к'әнге әме бьбиньн азайе.— Кәмзә гот,—

wəkи мина к'еврушка жь бəр тəйра, кö роже аза нəгəр'ə, həр щаре дь к'орəкида, кəндалəкида бьтəлə, тəне шəве бьгəр'ə.

— Эh... əме дь ви калида бьн кəта кö ль тəхт руньштйə п'адшаhe Р'оме,—Шək'ое Лəwьке бь ахинəкə к'ур гот. Мьстое Р'ькане мерəки чьл сали həбу, сьмбела wи р'əшə qальм бу, ч'əвнə мəзьн у намьлəкə фьрə лебу, əw мерəки къвши мерхаси бь аqьл бу. Əwи гот:

— Р'астə, кале, тö р'аст дьбежи, кəта əм бьн ве зöлмеданьн əм аза ниньн, əwана həла wəзифəчйе кöкöмəте кöштьнə, аза нькарьн бьгəр'ьн, ле əм щмаə'та майин? Əм т'əмам бь мəзьн у бьч'укед хwəва чьма аза у сəрбəстьн? На! Əм жи нава к'упе qир у qəтранеда дьк'əльн...

— Нhа тö чь к'агəзе дьхwəзи, кö əм жь Ə'мор'а бьнвисьн?...—Сəкид аг'а гот у зьвьр'и бəре хwəда həрсе мевана.

— Бəле,—бре мəзьн гот,—готьна мə əвə: исал се сала зедəтьрə, кö əм жь кöкöмəте фрарьн, дь wан се саладa дəh щара зедəтьр Р'оме əскəр у зəвтиед хwə шандьнə сəр мə, кö мə бьгрə. Кəта нhа he миасəр нəбйə, əм нəгьртьнə. К'и гава əwана тенə сəр мə, əм ледьхьн, хwə наhевшиньн, гöлла кöштьне давежьне, кəта нhа мə чəнд зəвти кöштьнə, чəнд жи бриндар кьрьнə, чəнд həспед забьта кöштьнə, чьмки əм дьзаньн, кö əм бьк'əвьнə дəсте щəн-

дьрма, əwe мə бькöжьн, йəqин we мə бькöжьн, ләма жи сахə-сах хwə наднə дəст wан,— вəләма жи сахə-сах хwə наднə дəст wан,— вəqəдьми, силькед хwə р'аст кьр у гот:—нhа Ə'мəр бəг чаwа забьте зəвтйа хwəхwə зəвтйа hьлдьдə, бəг чаwа забьте зəвтйа хwəхwə зəвтйа hьлдьдə, те сəр мə. Эк əм лехьн мьле мə бəр wи р'анабə, кöр'е Мəмəд бəгейə, Мəмəд бəг жи бaве мə ə'шира Адəманə, əм чаwа кöр'е баве хwə бькöжьн? Wəки əм дəст жи бəр hьлнəдьн, we мə бьгрə, бьдə дəсте Р'оме, Р'оме жи мə бьбə гöлләкə. Жь бона we йəке жи əм hатьнə щəм тə, р'əщае жь тə дькьн, чаwа кö кöр'е бьре тə, кö тö к'аг'əзəки wир'а—Ə'мəр бəгер'а, бьнвиси у бежей,—бра хwəхwə нəе сəр мə, ле бра зəвтйед хwə бьшинə сəр мə, мə мьнəт жь зəвтйа тöнəйə. Исал чəнд салə зəвтйа чь к'ар жь мə дитйə, диса жи we we к'аре бьбиньн. Мьнəта мə həр жь Ə'мəр бəге həйə, ə'ширə, мьле мə бəр wи р'анабə. Əм дьзаньн, кöкöмəт гьртьна мə жь wи дьхwазə, чьqас дьхwəзə бра зəвтйа бьшинə, тəкəн əw бь wанр'а нəе.—Бьре мəзьн гьлие хwə к'öлəн əw бь wанр'а нəе.—Бьре мəзьн гьлие хwə к'öта кьр,—Сəкид аг'а гот:—Ахмəд, мəллə нə ль вьрə, чуйə мала хwə, нəмəке Ə'мор'а бьнвисə.

Мьн гот:Бəле, аг'а.—Мьн qəләма хwə дəрхьст у Qасьм жи к'аг'əз дьрежи мьн кьр.

— Qасьм бра бь змане търк'и жь тəр'а бежə, тö жи бьнвисə,—аг'е гот.

Əз сəр чокəки ль к'еләка Qасьм р'уньштьм, мьн бь дəсте ч'əпе к'аг'əз дани сəр чока хwəйə р'ас-

те у qәләм жи һьлда у әз һазьр, бәндәwари Qасьм сәкьним.

Qасьм змане тьрки һьнәки дьзаньбу, öса жи дькари нвисара тьрки бьхунә, ле нькарьбу (ньдкари) бьнвисә.

Qасьм дәст пекьр у тьрки мьнра гот, wәки аһа бьнвисә. Мьн дит, кö әw шашйа дькә, ләма жи мьн готе:—ага, тö бь кöрманщи тәмам жь мьнра бежә, әз чь к'аг'әзеда бьнвисьм, тәмамкьм, паше бьра Qасьм бьхунә, к'а растә йан на.

Qасьм qайил бу.

Мьн нәмә ньвиси, тәмам кьр у к'аг'әз да дәсте wи.

К'агәзеда ньвисибу: «Сәлам. Дьа' жь тәрәфа аг'е у ед майинра. Әw к'әтьнә тора мә, бра бь дәсте тә нәк'әвнә капе Р'оме. Сьбе хәлq тьштәки п'ак жь мәра набежә, әшир баве әширейә, хасма баве тә агае эла Адәманә, эл тәмам жь хWәра wи бав нәсаб дькә, бәреда жь мала мә тö к'әси хайини бь мьләтра нәкьрйә, әм дьхwәзьн мьләт азабә, чар меред к'öрда зедәбьн, дьбежьн: «чар мере мәрьв зедәбьн, чар кöле мәрьв кемьн». Ле тö дьхwәзи ван хорта бьгри бьди дәсте Р'оме. Хöләсә, тö we йәке кö нәки, нә эди әз апе тә, нә жи тö бразие мьн, öса жи бәг (Мәмәд бәг) жь тәра бавтие накә у ль руйе тә наньһер'ә. Чьма тö буйи әдуе qәwм? Тöйе дин у хирәта хWә бьди бь диндаре, бь чине Р'оме? Тә щарәки пешйа мә кьрә хун, тö щарәкә дьн жи дьхWәзи хуна к'öрда бьрежи пешйа коне мә?»

Qасьм ага к'агәз гьртә хwә, бь дәнгәки бльнд хWәнд, чь кö мьн нвисибу.

Сәнид ага нвисара мьн зәф бәгәм кьр у щмаәта майин к'ефхWәш бу, кö мьн әwqас рьнд у зәлал нвиси бу, йәки жи әWана ша дьбун, кö нәта нһа хWәнди нав Wанда тöнә бу, ле нһа хwәндие Wан һәйә. К'е гава кö бьхWәзьн, we нәма бьднә хWәндьн у нвисандьн, qочанед хwә бьднә хwәндьн, к'агәзед хwәйә хәрщ-хәраща бьднә хwәндьн; к'ане хәрще Wан чьqасә, qәмчура Wан чьqасә, тәәшира wан чьqасә? Чьмки Р'оме wи чахи дьстәнд щурә-щурә хәрщ—«Т'әәшир»—хәрще гиһе сәре гöрза бу, «qәмчур»—сәре пез у дәwер бу.

— Акмәде мьн,—Шәк'о гот,—әзе к'аг'әзе хәрщ у хәраща бинмә щәм тә, бьхунә, мә әw qочан у сәнәдед кәвн (кәмн) у тәзә тәвһәв кьрьнә, кари башqә—башqә бькә, кö мәг'мур у тәксилдар дö щара жь мә нәстиньн.

— Әре wәлә, әмрке wи дрежбә, нәта ньһа к'әсәк тöнә бу к'агәзәки бьнвисә, әзе жи сбе щәм Акмәд пьрти к'агәз бьнвисьм, кö әз бьшиньмә Пьра Әрди (наве гöнд бу) жь фәqи Дьрбасе харзира,—Уньсе Акмәд гот.

Qасьм ага к'аг'әз чарqат кьр, да бре мәзьн.

Зәрф тӧнә бу, әwи жь дәст Qасьм гърт, qатәки жи әWи qат кьр, кьрә щеба хWәйә пˈесирейә һӧндӧр у гот: — хӧламе тәмә, хӧде рˈожәке мә жь кьзура тә нәдә шәрме,— пˈатә жь агˈерˈа авит у щие хwәда рˈуньшт.

ДиWан бәрә-бәрә тъжи дьбу, кˈе дәрда дһат, сәлам дьда агˈе у щмаәˈте у ль щие хwәйи һәршәв рˈудньшт. Ай һай рˈуспи ль сәре жорбун, ед һьнәки аһьл бьнатˈара wанда бун, зати сәре жерин жи щие щаһьла бу. Щмаәˈт тәмам һат, одә кънкˈьми, ӧса жи тәв ед майин һатнә диWане баве мьн, Тˈемур у Qәймәзе бре мьн. Һәрдӧ бра йамьдә бь һәврˈа дьһатьн, бь һәврˈа жи дьчун. Баве мьн жи мина мәрьвед майин, чаwа кӧ дәрда һат, сәлам да у һат рˈуньшт. Сәкид агˈа фьтьли, бәре хwә да баве мьн у готе:

— Шәwеш, иро Акмәд гәләки кˈефа мьн ани.

— Чаwа, агˈа?—баве мьн пьрси.

— Бона wедәре, кӧ әм иро кәWщәйи кˈәси нәбун, иро лазьм бу кˈагˈәзәк жь Әˈме мәрˈа бьнвисийа, әw кˈагˈәз Акмәд нвиси, әм кәWщәйи кˈәсәки майин нәкьрьн.

Баве мьн рˈазльхи да у гот:—дә пˈакә, әмәке әм перˈа дьбиньн бадә начә, хӧламе тә у щмаәˈтебә.

Wи чахи нә кино һәбу, нә татрон, нә клуб, нә жи газет у кˈтеб. Щмаәˈт чахе дь одада рˈудньшт, глие рˈожеда чь дьqәWьми, жь wан глйа хәбәр дьдан у кˈӧта

дькьрн, щара жи дәрһәqа звьстанеда дьготьн: «Звьстане исал дьреж кьр, бәрф кˈәтйә, дәбар сәрһәвда һат». Жь тӧщара гли дькьрьн, кӧ сале щарәки жь Шаме, жь Һәләбе, жь Бейруте, ӧса жи жь wәлатед майин дьһатьн мал дькˈьрˈин, пәз у дәwар, гарˈан у кәрйед пез пˈәвдьхьстьн у дькˈъшйан дьчун.

Мәщльседа жь тӧщара хәбәр дьдан, wәки дьле хwә пе һесакьн, чькане пәз, дәwар wе баһаре бһа бе фротьне, йан әрзан. Щарна жи нета wан һасьл дьбу, звьстане чь бьготана, баһаре мал Wи qимәти жи дһатә фротане.

Паши хьлазбуна Wан гли у готьна, кӧ бае эваре qьсә дькьрьн, паши һьнге, йан гәрә ккйат у чˈирˈок бьһатана готьн, йан жи дәнгбежа бьстьра. (Ккйатед wан жь шахед «Рˈостәм Зал», «Qәрәмане Qатьл», «Әбамӧслӧм», «Сәкид бәтале рˈази» у ед майин бун).

Дь кәму гӧндада жи ккйатбеже wан һәбун, ӧса жи дәнгбеж. Ккйатбеже мә Кәмзое Әˈләбьлке бу, дәнгбеж жи Бәкˈьре Нәби бу.

Щмаәˈте әW гли-готьнед хwә кӧ кˈӧта кьр, Сәкид агˈа вәqәдьми, щьгˈара хwә тәзәкьр (әW тьракие щьгˈаре бу, щьгарˈә жь щьгˈаре вӗдхьст) гот:—Бәкˈьр, чәнд кˈлама жь мәрˈа бежә, йан на чьqас әм хәбәрдьн нә хәмед мә кем дьбьн, нә жи әм ве гаве жь дәсте шаһ у сӧлтана аза дьбьн.

— Бәле, агˈа,—Бәкˈьр рˈабу сәр чокәки, кˈолозе

xԝә йаликида сәр ә'нйа xԝәда хар кьр (әԝ йәк ә'дәте дәнгбежа бу), һәрдӧ дәстед xԝә данә пәләгӧһа xԝә у дәст бь стране кьр. Әз жи зати зә'ф ашьԛе къылама у дәнгбежа бум, мьн п'ак гӧһе xԝә да сәр. Кълама ә'ԝльн готи әз же һин бум.

Кълама ԝи әв бу:

Дәрде мьн ә'вдале хӧде п'ьр' гранә,
Әԝ гьранә ԛаси ч'йанә,
Хӧде храб бькә ԝәлате Р'оме, щие т'алан, туран
хәрщ у хәр'ащанә,
Идарәнга мьн у к'әләш к'аԝа мьн теда набә,
Әзе дькьм дәсте к'аԝа xԝә бьгьрьм, бәре xԝә
бьдмә ԝәлате урьс-щие р'әһ'мейә,
Әԝ жи хӧде авакьри дәразә жь мә ԝеданә,
Һайле дине, һайле дине.
Муради хопан ԝе жорда те фурә-фурә,
Ԛәрахи тәнькә, орт'ә к'урә,
Ԝәлате Р'оме щие т'алан, т'урана, хәрщ-хәр'ащанә
Идарәнга мьн у к'әләш к'аԝа мьн теда набә,
Әзе дькьм дәсте к'аԝа xԝә бьгьрьм бәре xԝә
бьдмә ԝәлате урьс, щие р'әһ'ме хер
у бере,
Әԝ жи хӧде авакьри гәләк жь мә дурә,
Һай ле дине, һай ле дине».

Мьн гәләки кьз ԝе къламе кьр, xԝәст кӧ һин бьм. Ләма жи мьн әԝ к'лам дь дьле xԝәда дьсеԝьранд, кӧ ԝе к'ламе әзбәр бькьм. Мьн эди нькарбу гӧһе xԝә бьда сәр к'ламед Бәк'ьрә майинә xԝәш.

Кәта Бәк'ьр чәнд к'ламед xԝәш готьн, мьн әԝ к'лам эди әзбәр кьр, ԝе сәкәте жи дькари бьԝәкъланда.

Һәрсе браед мевани жи р'уньшти т'әв щмаә'те гӧһдарйа к'ламед Бәк'ьр дькьрьн. Брае мәзьн вәгәр'йа сәр брае xԝәйи бьч'ук у готе:

— Бра щан, т'әг'мин тӧ жи чәнд к'лама дьзани, тӧ жи һьнәки арик'арйа Бәк'ьр бькә, Бәк'ьр ԝәстйа.

— Бәле, изна аг'е һәбә, әзе жи к'ламәки, дӧда бежьм,—бре бьч'ук гот.

— К'әрәмкә, к'әрәмкә, кӧр'е мьн, бежә, әм жи дьxԝазьн кӧ дәнгбеж һәбьн, ԛәт шәрм нәкә,—Сәкид аг'а гот.

Бре бьч'ук йәки талйани бльнд бу, се чар оймед т'әзә ле бун, бәр п'есиред ԝи гӧлавт'ун у симкьри бун, к'ӧлозәки дәвәт'уки ль сери бу, шә'рәкә Дйарбәк'ьрейә дорсӧрмәйә р'ишидьреж ль дора к'олоз бу, р'ишие шә'ре дак'әтбунә сәр фишәкльха, кӧ дь стӧда дьч'ьлвьлин, сьмбеләкә р'әшә тәньк ле бу, сьмбелева левед ԝи хӧйа дькьрьн, ч'ә'внә мәзьн у бьру-бьжангнә р'әш ле бун, ә'нйа ԝи зәрә фьрә бу, гава ль мәрьв дьнһер'и, бәләкйа ч'ә'вед ԝи дһа бәдәԝи дьданә ԝи. Мьн ӧса т'әг'мин кьр, кӧ әԝ т'әзә зәԝьщийә.

Мстое Р'ькани жи гот:—хорте дәлал, тӧ жи чәнд бәнда ԝәре.

Хорт дәстпекьр, гот у ԛир'инйа дәнге ԝи тә дьгот ԛир'инйа ԛӧльнганә, тә дьгот дӧ зәнгьльн бь һәвр'а

ль hәв дьхьн. Р'астә, Бәк'ьр жи хwәш дьгот, ле готьна wи лапә шьрин бу, бь hостати дьгот, әw мәщльс тәв жи кәйри ман у дьхwәстьн тер ль хорт гöhдарикьн.

Һәр к'әси танга хwәда тәwин дьданә хорт, ле Qасьм у Һәмзә жь кәмйа зәфтьр тәwин дьдане.

Әwи гәләки стра, к'ефа мәщльсе зәф у зәф хwәш кьр, дәнге хwә эди бьр'и у гот:

— Мьн зәф р'ева сәрма кьрйә, дәнге мьн нае.

— Мальк ава, qöсура wи дәнги hәйә? Тә әм бь готьна хwә кәландьн данин,—Һәмзә готе.

Шәк'о дö щара бь к'öхандьна кала к'öхйа, дәсте хwә йале хортда кьр у готе:—лао, дәнги ль дьне, wәлә тә хwәш гот, тә чьqас к'ефа мә хwәш кьр, хöде жи әwqас к'ефа тә хwәшкә, шöхöле wә ачьхбә, бәлки hун жь зöлма wи к'афьри хлазбьн. Бәрхöдарби, лао, бәрхöдарби!

Жь wан к'ламед wийә хwәш, кö мәрьв дьнәландьн, йәк жи жь wана әв к'лама бу: «Шәр'е К'очкана».

Шәр'эке ль мә qәwьми К'очкани хопан ль дйаре Зоме,
Ә'ли бь се дәнге гази кьр, гот:
«Бәшир, баве мьнби, мербә, чебә, че бьхәбьтә.
Иро ль мәйдане сәр мә тәмам буйә белукәк әскәре Р'оме.
Дә тö hәлана ль хортахә,

Әзе иро шәр'әки öса бь Р'ома хайинр'а дайиньм,
Мина шәр'е пар ви чахи Сәьид Ö'бед бь Р'омер'а
дани сәр Хöроме».
Фәрманә, wәлә бра, фәрманә,
Фәрмана Р'оме фәрманәкә жь ч'йа гранә,
Дә бра нәе сәре гöре ч'йанә,
Иро hатийә сәре мә ьәрд бранә.
Гöлле ә'йнәлйа у маwизәра нәк'әвнә бәре кәвьранә,
Гöлле ә'йнәлйа у маwизәра сәр мәда дьбарьн, тö дьбежи hьм тәйрокә, hьм баранә.
Һьнәк дьбежьн ахьрйа дәwрейә,
Һьнәк дьбежьн р'абуна Дәщләйә,
Һьнәк дьбежьн ахьрзәманә,
Чаwа к'әсәк тöнә бежә
Шәр'е ә'ширәте бь Р'ома рутькьр'а шәр'әки кöли hа бь дәманә,
Иро ль мәйдане шәр' хwәш кьрйә Зәйнәле мьни Позбәранә, hе we...
Шәр'әке qәwьмйә ль К'очкане шәwьти we ль ньк'ә,
Ә'ли бь се дәнга гази кьр, гот:
«Бәшир бра, тö чәнд гöлләка бавежә к'ома пешие,
Әw әскәре qәрәнизамә, забте Р'омейи ль пешйейә,
Р'омә тьрсонәкә, we жь hәв бьфәр'кә.
Пеши we сәр пашиеда бьсьлькә.
Тö hәлана нав хортахә,
Wәки qöмандаре Бьтлиси
Т'әзә ордик әскәре р'әш
Һьлдә, wәрә сәр мә,
Жь мә hәрдö бьрар'а hе hьндькә».
Диса пашмьqам
Фәрманә, wәлә бра, фәрманә,
Фәрмана Р'оме фәрманәкә жь ч'йа гранә,

Бра нəе сəре гӧре чйанə,
Иро һатйə сəре мə һəрдӧ бранə.
Гӧлле ә'йнəлйа у маwизəра нəк'əвнə бəре кəвьранə,
Гӧллə сəр мəда дьбарьн, тӧ дьбежи һьм тəйрокə,
һьм баранə.
Һьнəк дьбежьн ахьрйа дəwрейə,
Һьнəк дьбежьн р'абуна Дəщлəйə,
Һьнəк жи дьбежьн ахьрзəманə
Чаwа к'əсəк т'ӧнə, бежə:
Шəр'е ә'ширəте бь Р'ома р'уткьр'а шəр'əки к'ӧли һа
бь дəманə.
Иро ль мəйдане шəр' хwəш кьрйə Зəйнəле мьни
позбəранə.

Əз ашьqе к'лама бум. К'лам, кӧ хьлаз бун, дйа мьн жи к'əтə бира мьн, мьн бира дйа хwə зə'ф кьрьбу. Мьн готə Qəймəзе бре хwə.

— Р'абə, əм һəр'нə мале, хəwа мьн те.

Əз у Qəймəз р'абун, дəрк'əтьн, ӧса жи бь мə-р'а дəрк'əтьн Ә'лое зава, мере Ә'йшана хушка мьн, у һьнə щинаре майин. Ә'ло дь сəламльхйа диwанеда əз гьртьм кəмез кьрьм у се-чар щара пач' кьрьм у гот:—тӧ баве мьн кьрьби, тӧ р'ӧке мьн би, тə чь р'ьнд нвисибу!

Əм ледан чунə мал, дйа мьн һивйа мьн бу у гот:

— Əва жи одəване мьнə. Нə сьбеда ч'əве мьн ль рйа тə qəр'ьмин?

Əз кəмез кьрьм, һатə сəре мьн.

Дйа мьн у к'ӧлфəте мале ль мьн топ бун у пьрс-пьрсйар кьрьн. Дйа мьн готə Qəймəз:

— Аг'е чьма шандьбу пəй Ак'мəд? Чь шӧхӧле wи пе һəбу? Qəймаз гот:

— Аг'е к'аг'əз жь Ә'мəр бəгер'а да ньвисандьн.

— К'е ньвиси?—дйа мьн пьрс кьр.

— Ак'мəд нвиси,—Qəймаз щаба wе да. Əw жи гəлəки ша бу. Диwана аг'е эди тəмам бəлав бу, баве мьн у Т'емуре бре мьн жи һатнə мал.

— Ак'мəд эди дьзанə мəк'туба бьнвисə?—дйа мьн пьрс кьр.

Дьнвисə, һəма р'ьнд жи дьнвисə,—Т'емур гот. Жь бона wе йəке Сəк'ид аг'а ч'əвр'онкайи да баве мьн,—у ль к'еләка мьн р'уньшт, дəст стуйе мьнр'а бьр, əз кəмез кьрьм.

Мал тəв жи ша бу, wəки əз эди сəрбəст дь-карьм мəк'туба бьнвисьм.

We шəве жь нəфəред мале хенщи зар'ед бь-ч'ук кəсəк р'анəза бу, мə хwəр'а хəбəр дьда.

Т'емуре бре мьн мəзьне мə се бра бу. Əw гə-ләки щəсур, мə'рифəт, ӧса жи аqьл бу. Хəйсəтəки wи əw бу wəки кəзар бук һəбйа, Т'емур бəр баве хwə дьсəкьни, кəта баве wи бьк'əта нава щйа мина бука ньвин сəр баве хwə р'аст дькьрьн, орхан бəр пьштеда дькьрə хар, паше дьгот: «шəва тə бьминə хwəш, хӧде р'ьк'əтие бьдə тə.» Паше дьчу р'адьза. We шəве жи мина кəму шəва, Т'емур баве хwə

р'азанд у чу р'азе. Ле баве гази кьре, хWәхWә жи р'абу нав щие хWәда р'уньшт, Т'емур вәгәр'йа у палтое Wи авитә намьле, кӧ нәщәмьдә.

— Бәле к'әрәмкә, гӧһе мьн ль тәйә,—Т'емур гот.

Баве мьн qӧтйа хWә жь бьн к'еләка дошәке дәрхьст, щьгаракә хомали печ'а, ль сәре щьгаре хьст, Т'емур агьр бәр гьрт, әWи щьгара хWә вехьст у гот:

— Т'емур, лаWо, тӧ дьзани, Wәки айина дине мәда хWәндьн жь мьләте мәр'а йасахә, шех у п'ир дьбежьн: «әW гӧнәки (гӧһнаки) п'ър' гранә, әW бедин у беиманә, әW де-бавед хWә We һәр'нә щәһнәме, бәр шьфаәт'а мәләк ТаWьс нак'әвьн, к'е кӧ бәр шьфаәт'а мәләк ТаWьс' нәк'әвә, щие Wи нә ль әрд һәйә, нә жи ль әзман, әW мәллә We бьбә тат, дәпәй дине мә бьк'әвә».

У нһа жи тәмам щаба сәр мәда дьшиньн, дьбежьн: «шәрм нинә, Wәки кӧр'е хWә дайә бәр хWәндьне, чьма әдуйа жь дине мәр'а чедькә? Qәт кәйфа Wи ль кӧр'е Wи нае?» Мә жи кәта нһа гӧһдарйа кәсй нәкьрйә, ле мьqабьл һьнгй дьчьн зедә дьбьн.

— ӘW к'енә, кӧ щаба дьшиньн?—Т'емур пьрс кьр.

— Чьма тӧ ньзани.—Мәмое кәк'имә, Ә'мәре Хӧдедайә, Щьмшите Сьмойә, шех ДәWрешә, п'ир Задәйә у гәләкед майиньн.

— Дә гӧһдарйа Wана нәкьн,—дйа мьн гот,—бра гәдә бьхунә, хWәндьна хWә хлазкә.

— Гозе,—баве мьн готе,—дәрде мә нә әWә, кӧ әW чинед мина чинед Qасьм бьдә сәр мьле хWә, дәрде мә әWә, кӧ әW бьхунә, имдадәки бьдә ви мьләте мәйи нәхWәнди-шундамайи у бькә шәр' бәр ед мина Qасьм аг'а... Кӧр'ьк жи п'ак дьхунә. Бь готьна мәзьна бькьм, кәйфа әмәке кӧр'ькә, ӧса жи нәк'ьм, шехләр у р'успиед мә qайил набьн. Тӧ чь дьбежи, кӧр'е мьн? Әз дьхWәзьм фькра тә бьзаньм.

— Баво, бь йа мьнбә Wәрә әм бәр гӧне гәдәр'а нәчьн, сәре бәхте Wи нәхьн,—Т'емур щаб да.

— Иро әW к'аг'әза жь Ә'мор'а нвиси, жь мәр'а бь чь һежа бу?—Qәймазе бьре мьн гот,—йәки мина Сәкид аг'а бь Wир'а ша бу у ч'әвр'онайи да баве мьн. Бра бьхунә, мразе Wи ньвишкан нәһельн. Баво щан, әз хӧлам,—айһай, готьн We готьна тәбә, дәве мә бәр тә нагәр'ә, ле Wәки бь йа мьнбә, бәхте Wи нәр'ьнд дәст пекьрйә, Wәрьн әм ль сәре бәхте Wи нәхьн, мәрьв бь дәве хәлqе т'ер нан нахWә, бра кӧр'ьк бьхунә, к'е чь дьбежә, бра бежә.

— Әре, лаWо, готьн готьна тәйә, фькра мьн жи әWә, мьн дьхWәст фькра тә, дйа тә у бре тә жи бьзаньм, әфәрьм, Wәки һун жи сәр We фькренә. Әм кӧ нәһельн кӧр'ьк бьхунә, әме гӧнәки п'ър' жь хWәр'а qазанщкьн. Мина мәрьвәки кӧ һәр'ә бәр зиахWәр'а qазанщкьн... р'әтәки мәрьв бь дәсте зоре Wи шунда вәгәр'инә,

йәки жи хәлqе сьбе нәбежә: « Wә чьма әW зар да бәр хWәндьне, иро жи дәсте Wи же дьqәтиньн?» На, лаWо, на... Бра бьхунә, мина мә шунда нәминә, ньхта Wи кәлалбә, We кери мьләте хWә бе, хер на, к'ӧда һатйә бра Wеда жи һәр'ә. Qрар дәрхьстьн, кӧ әз бьхуньм.

ӘWана хәбәр дьда, мьн жи гӧһдари дькьр, чьма кӧ мьн дьхWәст бьхWәнда, мина хоқә хWәндибума, һәр тьшт бьзанйа. Мьн гот:

— ХWәндьне әзе бьхуньм, ле мьн бьбнә маләкә майин, әз ль мала Сосьн әфәнди эдӣ наминьм, ЩәWаһьр хатун нә башә...

— Баве мьн бь Т'емурва әз сәрWәхт кьрьм, кӧ шәрма Сосьн әфәнди у кӧр'апә, р'оже сәд мәрьв нане Wан дьхWә, хәлqе мәр'а чь бежә, кӧ әм тә жь Wедәре бьгӧһезьн? We жь Wанр'а бьбә qьрьх, набә, набә!

— На, лаWо, ма чәнд мәһ тә'тила—(йане каникул)—мәк'тәбе, паизе әме тә бьбнә маләкә дьн.

Әз р'ожа пашин вәгәрйам чумә Диадине мәк'тәба хWә, ле мә'де ЩәWаһьр ханьме бь мьнр'а хWәш нәбу.

ДИСА ЛЬ МӘК'Т'ӘБЕ

Р'ожтьра майин тәв зар'а мәк'тәбеда р'уньштибум, хоқә дәрс дьдан, Мьстәфа жи мәймунти дькьрьн, нә әW бу әм дәрса һинбуна, нә әW бу әм бь Мьстәфае нә'с бьк'әнйана, хоқә бь к'әне мә нәкәсйа, мә дьзани, Wәхта дәрсе к'е бьк'әнйа, фәләqә дьбу qьсмәте Wи. We р'оже жи мә дәрс к'ӧта кьр, сәкәта шабаше дәнге зәнгьле бәWабе (йане хьзмәтк'аре) мәк'тәбе һат, к'ижане әм зуда һивие бун.

Qанунәкә мәк'тәбе һәбу: Wәхта жь мәк'тәбе дәрдьк'әтьн, гәрәк чар-чар буна, р'ек'әтана, һәрдӧ хоқә пәй дәсте дьчун, се мәрьва жи гәрәк ль пешйа дәсте бьстьрана кәта нава шәһәр, жь Wедәре жь һәв бәлав дьбун, һәр кәс бәрбь мала хWә дьчу. Һәрсекед пешие дьстьран, йәк жи же әз бум, наве мә һәрсека жи Акмәд бу.

Акмәде Ә'лие Идарә у Акмәде бре Муса әфәндие бьр'уки, бре Мьстәфае нә'с.

Р'ожәкӣ Wәхта дәрсе бу, бәWаб һатә һӧндӧр' у гот:

— Хоқә әфәнди, кӧрмәтәк дәрва сәкьнийә, изне дьхWәзә кӧ бе һӧндӧр'.

Хоқә изьн да. ӘW кӧлфәт ә'мьрда һәбу пенщи сали, йәкә нивчә бу, кьнщ у лачка We тәзә нибун, ле ӧса тәмиз бун, мәрьв һәW дьзани кӧ тәзә жь дьк'ане к'ринә. Сәлам да, хоқә сәлама We вәгьрт у пьрси:

— Бежә, чь бь тә лазьмә?

— Лазьмйа мьн, хоқә әфәнди,—We кӧрмәте гот,—тьштәк жи тӧнәйә, һәр р'әща мьн жь тә әWә, кӧ тӧ мәк'тәблики п'ак бьди әз бьбмә мал, чаWа

бежьм, әW жи öса бьнвисә, мәкʼтубәки жь Ибраһиме хwәрʼа бьшиньм, әW ль әскәриейә...

— Пʼак әле,—хощә гот у зьвьрʼи чʼәве хWә ль нав зарʼа гәрʼанд.—Се, чар мәрьва дәсте хWә бльнд кьрьн, wәки хощә жь йәки wанрʼа бежә «һәрʼә». Ле хощә кәсирʼа нәгот, әWи ль мьн ньһерʼи у гот:

— Акмәд әфәнди, кальх гет (йан рʼабә, һәрʼә). Әз рʼабум, мьн да пәй мәтʼе, әм чун.

ХWәлйа Диадине хwәликә кьшкә бәркʼ бу, бь кәрпичʼед We ханман чедькьрьн, wәки мәрьв бежә жь кәвьра зәʼфтьр бәр хwә дьда, һун бaWәр бькьн. Кʼәсибе, кö тaqәта Wи нәгһишта ханман чекьрана, әʼрде хам дькʼолан жь ханирʼа, кʼеләке жи тʼәWлә жь бона чʼеләк, голька, дәре тʼәWле жи нава ханирʼа вәдькьр, дö йан се щергә жи кәвре бәста, йан кʼәрпичʼ сәр wи диWаре хWәли датанин, дьбу бьнәʼрд у дькʼәтне, щарна жи пәсне Wан бьнәʼрда дьдан, дьготьн: «бьнәʼрда фланкәсе зәʼф рьндә». Ханмане мәтʼа Әме жи бьнәʼрдәк жь wан бьнәʼрда бу.

Әм се пʼиләкʼанед бәрWаркʼәтирʼа пәйа бун, чунә жер, дәрики бьчʼук ль пешйа мьн вәкьр «одәкә» тʼәрʼә тʼәмиз бу. Кʼәлмәле мале зәʼф һьндьк бун: чәнд фраqе We һәбун, ль qöлчʼәки дабу һәв, бәрошәкә бьчʼук дәри гьрти бу, тәхмин әW шире чʼеләке бу, се кәвьр данибунә бәр диWер, һьнә дар—мар данибунә сәр, стерʼе хwәйи сьвьк сәр һьлда бу.

Хьсиләкә чʼилә бьчʼук жи бәр стерʼ рʼахьстьбу сәр рʼундьньшт, тәндурәкә бьчʼук ль qöлчʼ бу, анщах льнгед мәрьв теда щи дьбун. Кʼöләкәк ль бане «оде» бу, һьм рʼонайи дьда нав мале, һьм жи wәхта тәндурдадане ду терʼа дькʼьшйа. Бь чапкьрьна чʼәʼва дәве тәндуре у фьрәйа кʼöләке qаси һәв бун. Дәрики бьчʼук һöндöрʼда һәбу, әW жи дәре тʼәWла We бу, щие чʼеләкәке, голка Weва, ле дәри бәр тʼöнә бу.

Мьн пьрси:

— Мәтʼа Әме, ле чʼеләк wан пʼиләкʼәнава те һöндöрʼ?

— Зәʼф һеса,—мәтʼа Әме гот.—Рʼожа әʼWльн мьн ани, кьр нәкьр нәдьһат һöндöрʼ, дьтьрсйа, суще We мьн ани, кьр нәкьр нәдьһат... у We жь пʼиләкәйWане нәбу, нһа бав у калед мьн у We жь пʼиләкʼанарʼа чубун-һатьбун.

У ль мьн ньһерʼи, бь кʼәнәки пирәжьнайи wа хwәш, нәрмьк әW кʼәнйа, әз кәйри мам, чаWа бькьм? Һәла We шәве мьн чʼеләка хWә ль дәрва гьреда, әз жи кәта сьбе жь тьрса рʼанәзам, тö дьзани дәWләт сәре кöкöмәта мә, wәлате мә һьм гöр зәʼфьн, һьм жи дьз.

Мьн We шәве дәрбаз кьр, хWә шәвәкә дьне жи мьн ньдкари бәр рʼуньштама. Мьн сьбе чʼеләка хwә бәрнәда гарʼане, капәки дьн жи авитә стö, мьн го «бра капе хWә нәqәтинә». Мьн кәта эваре әW бьрчи һишт, щәкнәм, кö иро шәльбкәк шир жи кем бьдә. Әз чум мьн жь онща Мьсте Qаде qәфшәк

чьни, ани. Эваре мьн онщә дани бәр дәри у челәк жь кап бәрда, ани бәр дәри. Чаԝа кӧ онщә дит, әԝ пиләканара-(пиләкан ә'рд к'оркори кьрьбун, хԝә жь кәвьра ченәкрьбун?)—пәйа бу, һатә сәр онще, тә дьгот бав-кале ԝе бь чуйин-һатьна пиләкана мьрьбун,—мәте диса ль мьн ньһери у к'әнйа. Бь ԝи к'әне хԝәйи жь дьл к'ьвш бу, дьхԝәст к'ефа мьн хԝәшкә.

Мәте чу пакетәк к'агәзе тәзә ани, к'агәзнә суфбун, сәр гошәки ԝан жи нвисара фабрике бу, мьн к'агәз у qәләме хԝә һазьр кьрьн у мам һивйа мәта Әме.

— Бьнвисә, лаԝо, бьнвисә, жь браке хԝәра нәмәке бьнвисә, кӧ әз сах у сьламәтьм, бра жь бона мьн тӧ хәма нәк'ьшинә, челәка мә жи сламәтә, роже чар шәлбьк шир дьдә, дӧда (дӧдйа) дьфрошмә фәqйа, дӧ шәлбька жи әз дькьмә шьләшорбә пе ә'бура хԝә дькьм. Щара йәк шәлбьк жи дьдьмә заред хушка тәйә Каре, әԝ бедәԝә дәвзьһанә.

Бьнвисә, лаԝо, әва чар әрзикал мьн сәр наве qаймәqам данә, ле тӧ щаб нәстандйә.

Мьн готе:

— Мәта Әме, Османе кӧре Софи Усьб жи бьрьнә әскәрие, ле Софи әрзикал да у кӧре хԝә хлаз кьр, ле чьма Ибраһим аза накьн? Ахьр тӧ пири, бь qануне Ибраһим гәрәк нәчә әскәрие.

— Ло лаԝо, qанун жь бона дәԝләтйанә, к'е нһа ль кале к'әсиба дьпьрсә, к'әсиб ед олам, бегаһа зуренә. Ԝәки зеред Софи Усьб е мьн бйана, нһа зуда мьн Ибке хԝә дабу азакрьне, бәреда жи к'әсиб һа бунә.

— Мьн заньбу qәй мәте гьлие хԝә к'ӧта кьр, ле әԝе готә мьн:

— Акмәд, qӧрбана тәмә, бьнвисә бра ль хԝә мьqатбә, хԝә нәщәмьдинә, йәки жи мьн щара дьн, жь бекьшйа хԝә жера нвиси бу кӧ бьнә'рда мә дьлоп дькә. Беже, мьн кӧре Акме Qаде ани, әԝ дьлоп дькә. Беже, мьн кӧре Акме Qаде ани, әԝ пак нас дькә, әԝи бьнә'рд рьнд хԝәли кьр у сәр гәрйа, нһа лемьшт жи рабә эди дьлоп накә. Әз дьзаньм әԝ йәк нһа дьле Ибке мьнда буйә хәм.

Мьн нәмә нвиси у хатьр жь мәте хԝәст, әԝе жи гот:

— Хӧде тә дйа тәра бьһелә. Р'астә незики, ле нһа әԝ жи гәләк тәфәк'урйа тә дьк'шинә, чаԝа һәбә дейә...

Ԝәхта интама мә незик бу, мәһәк ма дәстпебә. Әм мәһәки жь дәрса дьдан бьрин. Дәрсед хԝә мә әзбәр дькьр. Т'әне кәсаб у р'астнвисар әм интһам дькьрьн һәйәта (йане комисиа) дһат пенщ-шәш мәрьв рудьньштьн, к'тебед дәрса ль пеш ԝан топ дькьрьн гази мәк'тәблики дькьрьн, дһатә һӧндӧр, сәр чока пешбәри һәйәте рудьншт, дьле к'е к'и к'теб бьхԝәста һьлдьда, к'и сәре к'тебе бь-

xwəста, жь Wедəре жи мəк'тəблйа пьрс дькьр. Гəрəк бе к'теб у бе шаши тə əзбəри бьгота, тə кö рьнд xwəнд—йнт'һам да, кö рьнд нəxWəнда дьмайи щида. Се-чар рəнга шəрбəт чедькьрьн, ль qöлче мəк'тəбе датанин, мəрьвəк бəр дьсəкьни. Йəк истəкан шəрбəт дьданə мə, жь мə пьрс дькьрьн: «к'ижан рəнги дьxWази?»

Ќöщра фəqйа жи ль к'еләка мəк'тəбе бу.

Wəхте интама фəqи дьһатьн щəм мə, гəдед мə дьчунə щəм wана. Фəqйа ньвьшт дькьрьн, тьльсмə дьнвисин, дькьрьн бьн финоа (ль wəлате Р'оме к'öмдəрхьстьн тöнə бу) дьготьн: гьва кö «дəве һəйəте We бəр Wə бе гьредан, һуне рьнд интаме xwə бьдьн». Ле нə ньвьшта, нə жи тьльсма тö к'ар нəдьданə кəси, к'е паизда рьнд гöһдарйа xWəндьне дькьр у п'ак һазьр дьбу, əwи рьнд жи интама xWə дьда, ед кö нə ширəте хощə, нə жи фəләqе ле к'ар нəдькьр, əWи һəмьн йнт'ам нəдьда, мəлул у бьн чə'вар'а ль мəрьв дьнһер'и, сəре wи бльнд нəдьбу.

Дəрһəqа фəqйада əз дьxWəзьм чəнд гьлйа бежьм, кö һун Wана п'ак наскьн. Ль нəќйа Диадине, чаWа кö мəк'тəба мə тəне бу, öса жи дь к'еләка мəк'тəба мəда һəбу кöщра Фəqйа. Мəк'тəба мə жь се ода бу, ле кöщрə жь одəке у пьрти сьвдəр бу. Дь We одеда киждə мəрьва һьм теда дьxWəнд, һьм ль we р'адьзан.

Мəк'тəба мəда тəне хəлqе нəќйа мə бу, һəр

тəне дö кöрькед əщəм жь Голəсора Ташличае һатьбун, чьмки щəм wан мəк'тəб тöнəбу, наве йəки Ќəсəн бу, е дьн жи Даwьд бу, ле фəqи жь гəлə нəќйа у wəлата һатьбун, чьмки кəзар дəри, дəрəке һöщрə тöнə бу.

Əw кöщрə жь бона хера xWə хəлqе Диадине жь к'иси xwə чекьрьбу, нане wан фəqйа, ардуйе wани звьстане, бь сьре жь нав мала бəрəв дькьрьн, Фəqи жи р'оже дəстəк дьчу нава шəһəр бона нандщьвандьне. Жь бона к'əлба һəр йəки жь wан дарəки дьреж дьгьртə xWə у дьчунə нава шəһəр, һəвр'а дьщмаə'та Диадине жи сьрйа xwə дьзани, һəвр'а дьготьн: «р'атьба Фəqйа иро дора мəйə». Xwaрьн һазьр дькьрьн, öса жи сəргин жь бона шəwате (ль wан дəра сəргин дьшəwьтандьн, ардуйе майин: дар, к'омьр тöнəбун) фəqйа дһат дьбьр.

Фəqик дь нав Wанда һəбу, наве Wи фəqи Мəхсо бу, йəки талйани, бльнди wa бəрбьчə'в бу, к'ьнще п'ак жи лебун, əw һəйло жь нава Ќəсəна һатьбу, xwəxwə дəнгбеж бу.

Бнəлики Диандине һəбу, наве wи Ќəщи Qадьр бу. Əw xWə кал бу, ле дабу зора п'əра жь xwəр'а жьнəкə щаһьлə рьнд ани бу. Фəqи Мəхсо жи wəхта р'атьб бəрəвкьрьне əw жьнька щаһьл дитьбу у ль сəр We бəнги бьбу. Р'ожа р'атьб дора мала Ќəщи Qадьр буйа, Мəхсо жь һəвала рəща дькьр, дьгот:

— Иро әзе дәwса тә һәрьм, тӧ нәчә. Wәки кӧ бьчуйа жьньк бьдита. Хӧләсә зә'ф бәнги бьбу.

Мә'лумә, wәки мәрьв дьхунә, гәрәк дәрса хwә әзбәр бькә, ле Мәхсо дәрс у к'лам тәв әзбәр дькьрьн.

Фәqйа дәрс дьстәндьн, дьчунә пьшта мәк'тәбе у кӧщре, бәр wи диwаре тав, йан сәр кәвьрәки р'удньштьн, йан жи сәр п'йа дьчун-дьһатьн дәрсед хwә әзбәр дькьрьн, Фәqи Мәхсо жи дьчу пьш кӧщре «дәрса хwә» бьхунә. К'тeба хwә вәдькьр у дәстпе дькьр.

«Бисмилаһу р'әкману р'әкимм... (йане бь наве хӧде дәстпекьм, кӧ р'әкмә, әw р'әкмкьрә) тәмам жи ӧса дәстпе дькьр. Мәхсо гәрә паши навдайина хӧде дәст бь дәрсе кьра, ле wи дәй ль [һәйлока дькьр.

«Дьле мьн канинга дор бь qьщи,
Же дьфьр'и щот wәрдәкед п'әр' нарьнщи,
Хwәзьла мьн wи ә'вди һати, бь чә'ве хwә дит
Бь нета дьле хwә зәwьщи».

Әгәр мәрьв бьһатана, диса к'тeба хwә вәдькьр: «Бисмилаһу р'әкману р'әкимм... Әлкәмдӧлилаһи р'әбьл ә'ләминни... (йане шӧкра хwә жь тәр'а тиньм, хальqе А'ләме).

Һәма мәрьв жь wи дурк'әтана, әwи диса дәст бь к'лама дькьр:

«Эле дине, тә чә'в р'әшьн жь канйа кьла,
Тә п'ор'е р'әш ль нава мьла,

Әзе Кәлима (наве жьньк Кәлимә бу) хwә бьр'әвньм,
Бавежмә Щущане гӧнде мьла».

Һәр к'аре Мәхсо әw бу, кӧ бь бәрбьчә'вйа хwә у дәнгбежйа хwә жьньк ль сәр хwә бәнги кьр, ахьрйеда жи р'әванд бьр. Нә пьрс-пьрсйар у гәр'ан-дьна Кәщи Qадьр, ӧса жи де бав у qәwме we ньзанин Мәхсо Кәлимә к'ӧда бьр.

Әw фәqйана тәмам нәдьбунә мәллә, ниве п'ьр'и дәрдьк'әтьн дьз, qачах, меркӧж.

Әм диса вәгәр'нә сәр мә'т'а Әме. К'и гава Әме жь дәрда бьһата, хощә жи дьзани we изна мьн бьхазә. Әме хwәхwә жи дәрда дьһат, ль мьн дьнһе-р'и, мьн жи дьзани, кӧ хощәе жь мьнр'а бежә: «Ак-мәд әфәнди, калх гет». Әз р'адьбум, дьчум, диса мьн әw «ода» тәр'ә-тәмиз дьдит.

Шарәке жи мә'т'е чь гот мьн нвиси, wәхта әзе р'абума, дәсте хwә да сәр мьле мьн, гот:

— Р'уне, кӧр'ке баш, р'уне, те нһа һәр'и.—Мьн ӧса заньбу, кӧ шӧхӧләки we һәйә. Әw чу свдәре, тәwькәкә бьч'ук дәри гьрти нав бьхерйа тәмьрида бу ани, шәлбькәки бьч'ук жи ани, дӧ ав шәлбьк wәрдан, жь т'аwьке шир бәрда шәлбьк, щи шәкьре qәйдайи мәзьн авитә нав, ль һәв хьст, да бәр мьн:

— Вәхwә, лаwо, вәхwә, шире гәрмә, тӧ сәр р'әш у сьпида дьнер'и, бьра бьк'әвә сәре тә.

Мьн гот:

— Мәте, әз мала Сосьн әфәндида дьминьм, чьма чь тӧнә әз бьхӧм?

— На, кӧр'е мьн, вәхwә, Ибке мьн жи ль wәлатанә, бәлки дайикәк шәлбькәк шир бьдә wи жи.— Әw сәр qәрәфиска бәр мьн р'уньшт, кәта мьн шире хwә вәхwар.

Әм һәр пенщ гәдед кӧрманщасоә жь гӧнда сәр хәбәрәки бун, тфаqа мә йәк бу. Мәһәки дәрс тӧнә бун, гәрәк әм дәрсед хwәйә дәрбазбуйи һинбуйана, р'ьнд әзбәр бькьрана жь бона интаме. Жь бой wе йәке жи чар-пенщ гәдед мәкт'әбе дьбунә йәк, одәк бь мәһәки кьре дькьрьн, шәв р'ож теда дьхwәндьн, дәрс әзбәр дькьрьн. Ӧса жи мә һәр пенща одәк кьре кьрьбу. Мәкмуд тьрк бу, бре Мәмәд әфәндие ньфус к'атьби бу. Әwи жи тәв мә одә гьрт, мә тәв дьхwәнд.

Бре wи араq вәдьхар, Мәкмуд готә мә:—wәрьн әм һәр'нә щәм Һайрое дәнчи, араqе бьк'ьр'ьн, биньн вәхӧн.

Вәхарна араqе йасах бу, тьрка вәдьхар, әw жи дьзива, ле глие Мәкмуд к'әтә сәре мә. Әм чун, мә жь Һайро нив истәкан араqа к'ьшмиша стәнд, ани. Мә дәре оде сәр хwә дада, к'әсәк бь мә нәкәсә, нан пәнире мә бол, әме «кампанйе» р'асткьн. Нһа к'әсәк жь мә сәрда начә, йәк мә жь йәкир'а дьбежә: «Бәре тӧ вәхwә»... Әм нәwерьн сәрбәст һьлдьн, дӧ длопа сәр хwәдакьн, әм жь һәвр'а дьбежьн: «әм

зар'ьн, р'увйе мә тәнькьн, wе р'увйед мә бьшәwьтинә».

Һәрнәйсә, мә гӧлма ә'wльн кьрә п'ара Мәкмуд. Мә готе: «тӧ тьрки, бәре тӧ араqе вәхwә, паше әм». Кӧл-каләки мә Мәкмуд qайил кьр. Чь сәре әм жь wә хwәшкьм, мә шәш «хорта» кәта ә'сре анщах әw нивистәкана араqе хлаз кьр, ле Һайрое дәнчи р'оже дәһ истәкан жь wе араqе вәдӧхwар, qәт мьнәт жи же нәдьгьрт.

Һәр йәки жь мә дәһ ав дәве хwә wәрдан, wәки бина (бена) араqе жь мә нәһата, wәки пебькәскьн, йана wе р'ьнд п'осте мә нәрм бькьрана, ле әм һеса же хлаз бун. Мьн эди һәw р'учке араqе дит, кәта апе мьни Бәкьр ль Идьре хӧлам бу, р'ожәки дӧ тас араq бь лавайа да мьн, йәк жи бь дәсте зоре, ләма жи әз шәв р'ожәки нәкьш к'әтьбум, мал у хушкед мьн тер сәр мьн гьрйабун, кӧ әзе бьмьрьм.

Кәта мьн инт'ам к'ӧта кьр, мал жи бәрбь зозана һьлгәр'йан. Мьн хwә ль wаре Т'әмаше гиһандә зозанйа. Гәләк бь мьнр'а ша дьбун, ле дйа мьн жь кәмйа зә'фтьр ша дьбу. Әз жи п'ьр' шабум. Паизда кәта сәре һавине әз мина чьвика qәфәседа бум. Әw дәрсед гран дьданә мә, анщах мә пер'а дьгиһанд, wәхте мә тӧнә бу әм ләзәки бьчуна нава зар'а, тәв wан бьлиста. Әгәр щарәки жи әм бьчуна, гәрәк зу вәгәр'йана, бьгһиштана дәрса. Сьбә у эвара ль сәр

р'йа мәк'тәбе мә листьна зар'а дьдит, һәр щара сту-йе мә сәр листькеда хар бу, ле нһа? Нһа әз эди жь бьн We щәбре дәрк'әтьбум, мире дьле хwә бум. Мьн зар' т'оп дькьрьн, дьлист, кәта эваре мьн дь-хWәст бьлиста, бьрчибун нәдьк'әтә бира мьн, әгәр т'и бйама жи чь бол?—авед канйа у бәләкйа.

К'аре мә кәта эваре листьн бу, тә дьгот qәй әW жи дәрсәкә, әз же шунда к'әтьмә. Әз бьбумә һостае листьке, мьн гәләк листьке тәзә зар' һин кьрьбун, әW листькана ль Диадине һәбун, гәдед гӧнд әW листькана ньзаньбун.

Мәрьв, кӧ дәрдьк'әтә к'ерта пеш обе, жь синоре Иране бьгрә кәта дәшта Зәнгезуре у Базиде, ч'йаед Чобане, Кәла К'очо, wийалива бавежә Диадине, кә-та Ташличае бьһата Дера Надо, Бәдо (наве дере Учклисәбу) ч'йаед Соране у Qӧмьлбущахе (гӧнде баве нвиск'аре әрмәниайи бь навидәнг һәвале Һра-чйа К'очар), ч'йа у баниед Мәләqәре, Тап'е Хеч у Qәрәще, кәта бьгьһишта сәр дйаре гәлие Зила дәс-те ч'әпе, әW кър'е бесәри, бебьн, жь Гәр'а Ге, Гьре Нерйа, шькәвтед Шивәдәре кәта щотәке Т'әндурәке дьһатнә хӧйан. Мьн Т'әндурәк нәдит, ле дьготьн, wә-ки әW зйарәтә, qӧрбана дьбьн бәр We шәрже дькьн. Сәре We дӧ щйа алава к'әск у сор дәрте, дәре һәр йәки qаси дәре т'әндурәкейә, гоште qорбане сәр wи агьри дьпежьн. Бь тәхмина мьн әW вулкане тәмь-ри буйә, ле дәWса wи һе һәбуйә.

Әw зозан лайиqи наве хwә бу-Т'әмашә. А ма-ле мә чубунә we зозане. Р'асти жи жь we дәре мә-рьв ль һәр дәра т'әмашә дькьр. Дәwса обе гәр'әкә фьрә бу, дӧ кание We һәбун, йәк мала аг'е ль сәр дани бу, к'әс нәдьчу сәр, йәк жи бьнат'ара обеда бу, әw йа гӧндйа бу. Ле авед бәләкйа жи жь кә-вана феза обе дьһатьн бь чәнд щәWька, бәләки дь кәванеда мабун, тә дьгот мәхсус хwә щие к'орда вәшартьнә, кӧ нә ба п'аки же бьгьрә, нә жи зәрәqа р'оже. Щара, wәхта гәрме, пәз данин ль тәразьна дәве сәләкие дьданә мәг'әл, һьнә пәзед лапә qәләw дьчун сәр бәрфа бәләкие мәг'әл дьһатьн, шьвана дьгот: «ӘW дьхwәзьн дув у бәзе дьлһьнава къзьрк-бьн».

Жьнәкә бийә щаһьл дь обеда һәбу, наве we Кәwе бу. Щарәки әз жь зар'а хәWлә кьрьм у гот:

— Акмәд, Әсмәр кьж тә дькә.

Wи чахи мьн кьзкьрьн (кьжекьрьн) ньзанбу ч'йә, ләма жи мьн гот:

— Әзи бь әсмәрьм,—у р'әвим чумә нава зар'а.

Щара дӧда диса Кәwе тӧ бәлг жь мьн нә-хwәнд, щара сьсйа һат, әз хәwлә кьрьм, бь дәсте мьн гьрт, гостиләкә тунще зәрә qашсор хьрпьшандә тьлйа мьн у к'иськәки qәнәwьзи (йане шолк) к'әски морикьри жи кьрә дәсте мьн, гот:

— Әсмәре жь тәр'а нишан шандйә.

Мьн ле ньһер'и у дәнг нәкьр, щара дәнгнәкьрьн әшарәта qайилиейә.

Дәрәwә, мәрьве сьст зу те хап'андьн. Хасма кӧ жьн, әw мәрьве qәлс, сьст дьгәр'ә, wәки мәтләба хwә бинә сәри. Жь сьстйа мьн Кәwе әз сәрwәхткьрьм. Чәнд щара жи, паши дот'ьна пәзе нивро, Кәwа кьн әм дь нәпәнйеда дьгиһандьнә һәв. Әсмәре әз кәмез дькьрьм у пач' дькьрьм, ле мьн на. Щара сьсйа Кәwа кьн әз һини пач'кьрьне жи кьрьм.

Әсмәр жь мьн мәзьнтьр бу, эди гьһиштбу. Әз жи р'астә дь бәжнеда бльнд бум, ле кӧсне дьнеда әwqас жи бәрбьч'ә'в нәбум, йәки ашqор'ки бум, позе мьн жи тьштәки жь поза дьрежтьр бу. Бь тәхмина мьн Әсмәр бь ширәта Кәwа кьн нә кӧ дьл к'әтьбу мьн зар'и, ле әw дьл к'әтьбу хwәндьн у к'ьнщед мьн, хасма кӧ әw qәйт'анед р'әнг—р'әнгйә дәве мьле мьн у qотка р'әшә финое мьнва. Кәта к'ӧтабуна тә-тиле әз жи эп'ещә сәр Әсмәре гәрм бум, ле п'ак бу, паши дӧ мәһа гава әз бь изьн һатмә мал, гстьн: «Әсмәр данә мер у сийаркьрьнә бьрьнә». Бь wи тәһәри мразе мьн у Әсмәре т'әрьби.

Паизе әм ль мәк'тәбе бәрәв бун. Ле ве щаре әз эди ль мала Сосьн әфәнди нәдьмам, qонаха мьн бьбу мала Ә'мәр чаwиш.

Ә'мәр чаwиш мәрьвәки qьр'ьнт'ә бу, мале дьнеда тәньк бу, кӧр'е wи Ә'бдӧлкәмид—һәвале мьни мәк'тәбе бу. Декә wи һәбу кәйште пенщ сали бу. Чахе кӧ Ә'мәр чаwиш кәвт сала чубу әскәрие (әскәрийа wи чахи кәвт сал бу), дйа wи кәвч'ие wи нанхwарьне кәвт сала жи бәр пьшта хwәда хwәй кьрьбу, шәве жи дьда бәр сәре хwә у р'адьза. Wәх-та Ә'мәр вәдгәр'ә те, дьбеже: «лаwо, һане кәвч'ие тә». Ә'мәр чаwиш жи зә'ф qәдре wе дьгьрт у р'ьнд жи хwәйи дькьр. Ле жьна wи-Кәле, зә'ф п'ьнти бу, шӧхӧле т'әмиз нәдькьр, харьна Кәле чекьра мә'де мьн нәдчуйе, кӧ бьр'чи дьмам ч'арнәч'ар мьн дьхwар, ле wәй ль мьн we хwарьне.

Хушкәкә Ә'мәр чаwиш һәбу, наве we Хәще бу, мере we һатьбу кӧштьн, бист салйа хwәда сәр кӧ-р'әки т'әне р'уньштьбу, кәта эваре сйар бу, тәв мера бь ч'әк у сильк дьгәр'йа, жь дӧ сала шунда әwe кәйфа мере хwә һьлда. Т'ӧ кәси ньдкари жь Хәще хәбәрдә. Гава әw бьһата мала бр'е, дьготә Кәле: «П'ак гӧһдарйа кӧр'е Шәweше бра бькә, әм насе һә-вә бав каланьн, һәма тӧ бедьлйа Акмәд бьки, к'әле баве тә, әзе тә бькьмә хӧре гӧлләки, тә гәвәркьм». Әм тәв жи дьк'әнйан.

Кәвтеки р'уньштьна мәк'тәбе ль мә хwәш нәдь-һат, чьма кӧ әw се мәһ бу әм аза у сәрбәст ль ч'йа у банйа дьгәр'йан, ле паше мә һеди-һеди хwә да бәр нире хwә.

Мәт'а Әме, кӧ әз дитьм, зә'ф шабу, дәст стуйе мьнр'а бьр, әз пач' кьрьм, пьрсйара дйа мьн кьр:

— Акмәд, лаwо, һьнги тӧ чуйи мьн һе мәк'ту-

бәк жь бьраке тәр'а шандйә, кәс т'öнәбу бьнвисийа, әw мәк'т'уб жи әз чум, мьн лавайи ль Хейрәдине бразие мәллә Бәкър кьр, жь мьнр'а нвиси.

Qраре мьн у мәт'е бу әв, кö эди нә wәхта дәрса, паши шабаше әз мәт'ер'а нәме бьнвисьм. Р'ожәки диса әз чум. Мьн нәма мәт'а xwә нвиси, шәлбькәк жи шире xwә вәхар. (Мьн вәнәхара, мәт'е wе бьхәййдйа). Әз у мәт'е дәрк'әтьн, гöhдьрежәк к'әтьбу сәр п'уш у п'әлаше мәт'е, кö дабу сәрhәв жь бона дәбара ч'еләкейә звьстане:

— Һошә, hошә, hәй мала xwәйи ле храб буйе,— мәт'а Әме дьгот,—к'е мьн hәйә дәбаре бинә, тö жи дöxwи?—Кәвьрәки бьч'ук авете. Әва ч'әнд щарә мьн жь xwәйе тәр'а готйә, ле мqатие ль тә накә. Әw п'ак буйа wе бьhата бьбйа эшәкчи? Әw жи дьбежә: «Әз нәбйе Сöрмәли Мәмәд п'ашамә, кöр'е Акмәд бәгемә... Ләма дьбежьн: «Жь wәлйа xwәли, жь xwәлйа жи wәли...»

— Мәт'а Әме, чьма әw кöр'е бәганә?

— Әре, лаwо, кöр'е Акмәд бәгейә, кö чәркәза ль кәла Т'опрахqәле, әw у Ә'вдьла бәге бре wи кöштьн, әw ньк'йатәкә т'әмамә, паше әзе жь тәр'а wи гьли бькьм.

— Мәт'е, ле wәки бәгә чаwа hатйә буйә эшәкчи? (эшәкчйа бь баре к'әра дьчун гуни у сәргин данин дьфротьн, пе ә'бура xwә дькьрьн).

— Ло лаwо, wәки аг'ати нәбә, тәв жи эшәк-

чинә, ле чьнә? Нә xwәндьна аг'а hәйә, нә жи сәнә'тәки wан, ле наве wан у мале wан нәбә тәв жи мина ви Сәкид бәге мә wе бьбнә эшәкчи.

Мьн хатре xwә жь мәт'е xwәст у чум, ле гьлие кö мәт'е гәрә жь мьнр'а бькьра, мьн ньдзани чйә, ләма жи мәраqдар мам, к'әнге мәт'е wе нәqле жь мьнр'а бькә.

Р'ожа иние бу, hесабуна мә бу, әм у гәләк мәхлуqәте Диадйне чунә we мәйдана мәзьн, ль к'идәре дә'wәтәкә гран бу.

Баба әфәнди (дәwләтики Базидейи qәр'ак) qиза Мьстәфа әфәнди, Щәмилә, xwәстьбу жь Мьстәфае кöр'е xwәр'а. Дö щйа говәнд дьгәр'йа: йәк höндöр' кәwша Мьстәфа әфәндйә зә'ф мәзьнә суркьрида, йәк жи ль пьш суре. Баба әфәнди се дәст дәф у зöр'нә анибун. Һöндöр' суреда дә'wәтйа, хорт, qиз у букед әфәнди у аг'әләред Диадине дьлистьн, ле дәрва жи щмаә'та орт'ә у к'әсиба дьлистьн, ле к'әсиб дhа зә'ф бун...

Незикйа буксйаркьрьне hәрсе дәст дәф у зöр'нә анин we мәйдана мәзьн, qәйде сйара лехьстьн, сйара дәст бь листьке кьр у к'әтнә щьриде.

Дь нава сйарада hәбу Ә'лое Мькйәдине. Ә'ло qьр'ьнт'ә бу, әw сйарәки зә'фи баш бу, hьм жи лаqьрдчй, ль к'идәре р'уньшта, мәщльса доре жь к'иси wи дьк'әнйа. Аг'а у хöлам ль щәм wи йәкбун, хәбәра wи hат, гәрә бьгота.

Ә'ло ръм у шәшханед xԝәйә бәре һе xԝәйи кьрьбун. Р'ожед дә'ԝәта сйар дьбу бь ԝана дьлист. Әԝи тәнгед зин вәдькьрьн, чьqас бае һәспе бу да-жот у дьбу ширqә-ширqа зәнгуйед ԝи ль сәр пьш-та һәспе ль һәв дьхьст, ръм бь бае һәспе давит, ль пешйа ԝи ръм гöт дьбу у жь бае һәспе ръм һьлдьда. Мә нәдит, ле дьготьн: «дь щаһьлтйа xԝә-да, жь бае һәспе щотки ль ә'рде дьхьст у сйар дь-бу». Ль ԝе мәйдане сйар бунә дö qәлфа, щьрид листьн. Аг'аләр у әфәндиед Диадине мәрьвед кöкö-мәте жи ль арәки бәрәв бьбун, тәмашә дькьрьн, Ә'ло дуз ръкʼефи сәр к'ома гьрәгьра дькьр, әԝ жь бәр дьр'әвин, Ә'ло чар сьхие шәшхана (фишәнгед барутейә бе гöллә) бәрдьда ԝан, әԝ дь т'оз у хöба-реда дьман, ищар вәдгәр'йа орт'а мәйдане, ръкʼефи сйара дькьр. Сийар жь бәр дьр'әвин, әԝи пар'а әԝ дьданә сәр сьхйа у qунр'ьма.

Мәрьвәк Диадинеда һәбу, наве ԝи Кащие Жар бу, сәр у р'уе xԝә бәрдабун, qр'еж, гьнщьр'ок у аqьлсьвьк бу. Турәки п'арсе мьлда бу, жь нав шәһәр xԝәр'а п'арс дькьр. Жь беогьрир'а Кащи һат, ԝе мәй-данер'а дәрбазбә, һәр'ә. Ль орт'а мәйдане Ә'ло ръ-к'ефи сәр Кащи кьр, дö сьхи бәрдане у же дәрбаз бу. Кащи дь нав т'оз у думанеда öнда бу, ль сто һәв ԝәр бу. Кәта ԝи xԝә р'аст кьр, кö бьр'әвә, Ә'ло щарәкә дьне xԝә гиһанде, дö сьхие дьне жи сәр һәв бәрдане, әԝ ль ә'рде нава т'оз у думанеда вәqәрпьр-

чи, Ә'ло xԝә бь гьрәгьрар'а гиһанд, дö сьхи бәр'данә ԝан, ле ве щаре әԝана се-чар дар ль ԝи у һәспе дан. Ә'ло ԝәхт öнда нәкьр, Кащи xԝә р'аст нәкьрьбу, ръngинйа дö сьхие дьн сәр сәре Кащи һатьн, әԝ думанеда öнда бу. Ә'ло ль сәр кәспе пәйа бу, т'орбе ԝи п'арсе жь стö дәрхьст, сйар бу, ръкʼефи сәр аг'аләра кьр, кәму жь һәв кажоважо бун. Әԝи да сәр Баба әфәнди, xԝә гиһанде у шәшханә пер'а гьрт, сöнда бефьтийа xԝар у т'орбе Кащйи п'арсе дьреж кьре у готе:

— Тö ви т'орбәйи навежи стуйе xԝә әзе тә бь-дь сьхйада бьхьшьбиньм, нава ви мәхлуqәта тә бь-кьмә ә'ләԝат.—Дә, Баба әфәнди һьм жь търса xԝә, һьм жи чаԝа кö баве заве (лаqьрдйед öса ә'дәтбун) т'орбә гьрт, аветә стуйе xԝә.

—Гәрәк,—Ә'ло гот,—тö һа п'арсәкчи буйайи, ԝә-ки тә qәдре к'әсиб-к'усиба бьзанйа, мале тә жь худана мә к'әсибанә, һәр йамьдә бәла ԝә ль мә дьгәр'ә,—һәй лула шәшхане жи дьньч'анде,—зу һәр'ә. Иро жи бәла тә ль к'әсиба жар у бәләнгаз гәр'йа, ԝәки дә'ԝәта кöр'е тә нәбуйа мьне чьма фә-гәр'йа, ԝәки дә'ԝәта кöр'е тә нәбуйа мьне чьма фә-qир аԝа бьда щәзарәте? А? Дә зу, дә зу дö мәщи-дие сьпи дәрхә бьде, бра Һ'ащи •һәр'ә дьа' ль мра-зе бук у заве бькә.

Баба әфәнди мәщидик дәрхьст кö бьдә, Ә'ло ръңгсьхик бәрда дәст у п'йа. Әԝи һьлавет у дö мә-щиди (мәщидик дö манате зер' бу) дьрежи Ә'ло

кьр.—Һане бьгрә, хöде бәла хwә бьдә тә,—Баба гот,—тә әм рәзил кьрьн.—Т'орбә жь стуйе хwә дәрхьст. Ә'ло торбе Һ'ащи авитә сьтö, к'ьнщ-мьнщед wи даwәшандьн, һәрдö мәщиди данә Һ'ащи, дәсте wи дьрьщьфин, жь шабуна ньдзани чаwа бькә, чьма кö әwи фәqири ә'мре хwәда мәщиди щеба хwәда нәдитьбун.

— Дә һьлдә у бандзә, әз һәвале wәмә,—Ә'ло гот,— нькарьм бьбмә һәвале wан, мале wан к'әда ә'вданә, әw щәкнәминә,—дә әw щмаә'т жь мәзьна кәта бьчука öса к'әнйан, зьке хwә гьртьн у чун. We дәрһәqе се-чар рожа һе гьли дькьрьн, һьм ль нава шәһәр, һьм жи ль мәк'тәбе.

Шабаш бу. Әм жь мәк'тәбе дәрдьк'әтьн, мьн дит мәта Әме ль бәр диwер сәкьнийә, әз сәрда чум, мьн же пьрси:

—Мәта Әме, чьма ль we сәкьний?

— Һивйа тәмә, лаwо, тö бейи, к'агәзәки жь Ибке хwәра бьнвиси.

Әм тәв лехьстьн чун, мьн мәк'туб жь Ибраһимра нвиси, öса жи пьрс кьр: «тöе к'әнге бь изьн бейи мал»? Әwи нвисибу, кö «әзе бем». Әз рабум хатьре хwә бьхwәзьм, ле гьлие мәте к'әтә фькра мьн.

ХОЗАН У МӘМӘД ПАША

— Мәта Әме, нә тә гот: «Әзе сальхе Мәмәд паша жь тәра бькьм?»

— Әре, лаwо, wәки wәхте тә һәйә, руне, әзе жь тәра бежьм. Әз жи дьхwәзьм мәрьвәк һәбә, әз жь тәра бежьм. Әз жи дьхwәзьм мәрьвәк һәбә, әз пера хәбәрдьм, йан на кәта эваре тәне әз кәр у геж дьбьм. Р'уне лаwо, руне...

— Сормәли Мәмәд паша мерәки зори зор бу,-мәта Әме дәстпе кьр,—әwи кәсабе мьрьне жь хwәра нәдькьр. Чахе кәла хwә чекьр, мәрьв һьлдан бърьнә тәмаше у пьрси: «әв кәла мьне чәнд сала ә'мьр бькә?» Әw мәрьвана дьбежьн: «Qәт на we сәд сали бькә». Әw дьбежә: «паши сәд сали әзе диса ә'мьр бькә». Әw дьбежә: «паши сәд сали әзе диса чекьм».

— Демәк, жь нәмьра буйә,—мәте гот.—Әре, кöре хwәйи дәлалра бежьм, Хозан wәлатәки qумә гәрмьстанә. Мьләте Хозане мьләтәки мерхас у öса жи сәрсах бу, бәр дәwләта Али Осман асе дьбу, хәрщ у верги нәдьда дәwләте. Дәwләт нәчар ма, әскәр шандьнә сәр wана, диса тьштәк пе нәкьр. Дьготьн әwана дьбунә дö дәста, хwә хиши нав qумә дькьрьн. Әскәр, кö дьһат, тьштәк реда нәдьдит у дәрбаз дьбу, пешда дьчу. Әwана дәстәк жь пешие жь бьн qуме дәрдьк'әт, дәстәк жи пашие, дькьрьнә орта хwә у ледьхьстьн, к'ок ль әскәре Р'оме данин, дә е qәнщ әw бу жь мале нәһатьбу. Ле, лаwо, һа

кьр.—Һане бьгрə, хöде бəла xwə бьдə тə,—Баба гот,—тə əм рʼəзил кьрьн.—Тʼорбə жь стуйе xwə дəрхьст. Əʼло торбе Һʼащи авитə сьтö, кънщ-мьнщед wи даwəшандьн, һəрдö мəщиди данə Һʼащи, дəсте wи дьрʼьщьфин, жь шабуна ньдзани чаwа бькə, чьма кö əwи фəqири əʼмре xwəда мəщиди щеба xwəда нəдитьбун.

— Дə һьлдə у банздə, əз һəвале wəмə,—Əʼло гот,— нькарьм бьбмə һəвале wан, мале wан кʼəда əʼвданə, əw щəкнəминə,—дə əw щмаəʼт жь мəзьна кəта бьчука öса кʼəнйан, зьке xwə гьртьн у чун. We дəрһəqe се-чар рʼожа һе гьли дькьрьн, һьм ль нава шəһəр, һьм жи ль мəкʼтəбе.

Шабаш бу. Əм жь мəкʼтəбе дəрдькʼəтьн, мьн дит мəтʼа Əме ль бəр диwер сəкьнийə, əз сəрда чум, мьн же пьрси:

—Мəтʼа Əме, чьма ль we сəкьний?

— Һивйа тəмə, лаwо, тö бейи, кʼагʼəзəки жь Ибке xwəрʼа бьнвиси.

Əм тəв лехьстьн чун, мьн мəкʼтуб жь Ибраһимрʼа нвиси, öса жи пьрс кьр: «тöе кʼəнге бь изьн бейи мал»? Əwи нвисибу, кö «əзе бем». Əз рʼабум хатьре xwə бьхwəзьм, ле гьлие мəтʼе кʼəтə фькра мьн.

— Мəтʼа Əме, нə тə гот: «Əзе сальхе Мəмəд пʼаша жь тəрʼа бькьм?»

— Əре, лаwо, wəки wəхте тə һəйə, рʼуне, əзе жь тəрʼа бежьм. Əз жи дьхwəзьм мəрьвəк һəбə, əз перʼа хəбəрдьм, йан на кəта эваре тəне əз кəрʼ у геж дьбьм. Рʼуне лаwо, рʼуне...

— Сормəли Мəмəд пʼаша мерəки зори зор бу,- мəтʼа Əме дəстпе кьр,—əwи кəсабе мьрьне жь xwəрʼа нəдькьр. Чахе кəла xwə чекьр, мəрьв һьлдан бьрьнə тəмаше у пьрси: «əв кəла мьне чəнд сала əʼмьр бькə?» Əw мəрьвана дьбежьн: «Qəт на we сəд сали əʼмьр бькə». Əw дьбежə: «паши сəд сали əзе диса чекьм».

— Демəк, жь нəмьра буйə,—мəтʼе гот.—Əре, кöрʼе xwəйи дəлалрʼа бежьм, Хозан wəлатəки qумə гəрмьстанə. Мьлəте Хозане мьлəтəки мерхас у öса жи сəрсах бу, бəр дəwлəта Али Осман асе дьбу, хəрщ у верги нəдьда дəwлəте. Дəwлəт нəчар ма, əскəр шандьнə сəр wана, диса тьштəк пе нəкьр. Дьготьн əwана дьбунə дö дəста, xwə хиши нав qуме дькьрьн. Əскəр, кö дьһат, тьштəк рʼеда нəдьдит у дəрбаз дьбу, пешда дьчу. Əwана дəстəк жь пешие жь бьн qуме дəрдькʼəт, дəстəк жи пашие, дькьрьнə ортʼа xwə у ледьхьстьн, кʼок ль əскəре Рʼоме данин, дə е qəнщ əw бу жь мале нəһатьбу. Ле, лаwо, һа

готьн. Йәки жи дьготьн әwана пешийа сйара бандьдан, сйара дьда сәр, чаwа жи дькьрьн бь wанр'а нәдгьһиштьн, чьма кӧ тәхтькед чокед wан тӧнә бун. Йәки жи гәрм у демьстан, алткьрьна wан чәтьн бу.

Сӧлтане Р'оме нәч'ар ма, гази Сӧрмәли Мәмәд п'аша кьр, бьрә Стәмболе у жер'а гот: «ч'арә бь Хозане набә. Гәрәк тӧ әскәре әшира бәрәвки һәр'и сәр Хозане, wана алтки, хәрщ у хәраще wан жи т'опки бини, әзе р'ӧтба тә бльнд бькьм». Аһа жь бона р'ӧтба хwә, бь кәзара әскәре нәфиа'ме бәрәв кьр бьр... Ниви же шунда нәһат, ле әw Wәлат алткьр у хәраще кәвт сала жи т'оп кьр, ани.

Бәдбәхтие ль wи у әскәре wи дәстда. Вәгәр'андьне, ниве р'еда бае Саме ль әскәре wи р'абу. Дьбежьн баки гәрмә, ль к'е да йан гәрә бьмрә, йан корбә, йан жи дәрдәк жер'а п'әйда дьбә. Ищар, жь кӧр'е хwәйи дәлалр'а бежьм, нәхwәшикә гран дьк'әвә нав әскәре Мәмәд п'аша, кӧ к'е дьмьр ч'ә'л дькьрьн, кәта дьһатнә әwьра майин, дәстәкә дьн нәхwәш дьк'әт. Һьнәк жи ль wе әwьре ч'ә'л дькьрьн, ӧса wи тәһәри тен дәрдьк'әвьнә wәлате Сәрһәде (Анатолие).

Ә'вдале Зәйньке дәнгбеже Мәмәд п'аша буйә, әw жи qонах-qонах к'лама давежә сәр wан у тен. Аһа, жь бона чинбльндкьрьна Мәмәд п'аша, qәдәрәк сйаред wи һатнә кӧштьн, нивәк жи бае Саме леда qьр' кьр.

Әм ль вьра бежьн чәнд к'ламед Хозане, е кӧ Ә'вдале Зәйньке готьнә:

«...Ван нәхwәша налә-налә,
Ль wәлате хәриба нә щйә, нә ньвинә, нә бәрп'алә,
Дәрде ван нәхwәша т'асәк ава зозанед Сьлибани сарә.
Чумә Хозане, сәре сука
Р'оже тәбатйа мә т'ӧнә жь дәст гәрме,
Шәве хәwа мә нае жь дәст waqә-waqa ван wawика:
Кӧле тӧ бьк'әви мала хwәйе ве Хозане
Чаwа жь һәв qәтандийә дәсте гәләк зава у бука.
Wәй Хозане, wәй Хозане,
Дә бра хӧде храб бькә ава тә зозане,
Әзе ч'ә'ве хwә ль нава сйара дьгәр'иньм,
Әз ньзаньм Qәймәзе эзди-сйаре Qӧлә, Фәqи Ә'ли —
Сйаре Гәwро к'ане». (Qәймәзе эзди у Фәqи Ә'ли мерхасед Мәмәд п'аша бунә).
Wәй дӧнйае, wәй дӧнйае,
Qәда бе һ'әрсе р'ожед фәләке, дума тә дӧнйае,
Фәләкә хайинә, бь Сӧрмәли Мәмәд п'аша,
Фәqи Ә'ли сйаре Гәwро, Qәймәзе эзди сйаре Qӧләр'а нае.

Жь кӧр'е хwәр'а бежьм, әскәре Мәмәд п'аша те дәрдьк'әвә сәрһәде, хwә дьгьһинә щие һеньк у ава сар. Эварәки әскәре wи дьәwьрә. Чадьра Мәмәд п'аша жи ль гошәки әскәр, щики б'еqьр'әqьр, ль сәре т'опәки ледьхьн. Wәхта р'азане тула бәләк ль дәре чадьре ледьхә. Мәмәд п'аша р'адьбә дәрдьк'әвә, дьбинә, кӧ мә'рәки мәзьн (зйа) к'әтйә нәwале бәрбь чадьре те. Мәмәд п'аша дькә кӧ вәгәрә чадьре,

шуре хwə һьлдə, мəр почка хwə давеже, бəрбь хwə дьк'ьшинə у хwə ле дьалинə.

Жьна Мəмəд п'аша—Щəwaһьр ханьм, дəрте дəрва, ə'щебəкə гран бь ч'ə've хwə дьбинə. Зйа тəмам хwə ль п'аше аландйə, һəр əwи һəрдö дəстед хwə бльнд кьрьнə, нəк'əтьнə бəр qəтед зие. Əw жьна хwəр'а дьбежə: «Щəwaһьр, зу шуре мьн бь мьнр'а бьгьһинə». Жьн шур тинə, жь калан дьк'ьшинə у дьбежə: «мьлед тə нахəбьтьн, бьсəкьнə əз qəтед зйе жь нава тə бьбьрьм». Əw дьбежə: «на, хəлqe сьбə бежə:—əw хьлазе жьна хwə бу. Шур бьдə мьн». Дəсте wи п'ак нахəбьтə, кəта əw qəте зие жь нава хwə дьбьр'ə, зйа жи п'арханед wи дьгöвешə, һурһури дькə у дькə зьк. Мəмəд п'аша бь qəте зйева тəв дьк'əвьнə ə'рде.

Кöр'е хwəр'а бежьм, дь Т'опрахqəледа чəркəз һəбун. Дьготьн wəхтəки п'адше урьс əw сьргун кьрьбун. Һ'öкöмəта Т'опрахqəле ль дəсте wанда буйə. Сöрмəли Мəмəд п'аша жи р'ож нəдьда сəре чəркəза. Wəхта кö чəркəз щаба мьрьна Мəмəд п'аша дьбһен, Омəр чəркəз, мəзьне чəркəза, qайимəqаме Т'опрахqəле жь ə'йнатар'а дьшинə дəф у зöр'не тинə у дь кəwша хwəда ледьхə. Айһай, əwи нəмəрдикə зор кьрьбу.

Дəһ кöр'е Мəмəд п'аша һəбун, Ə'вдöлаһ бəг мəзьн бу. Əw һивйа бра насəкьнə, дьчə диwана Омəр чəркəз дьбежə:

— Əв чь дəфə, чь зöр'нəйə?

Омəр чəркəз дьбежə:

— Чьма тö ньзани? Əw дə'wəта мьн у Щəwaһьр ханьма дйа тəйə.

Кöр'е хwəр'а бежьм, Ə'вдöлаһ бəг рък'еф дьке, qəт наһелə жь щи бьп'ьрпьтə. Qəмəки дь сəре дьле Омəр чəркəзда дькə хар, wи дькöжə. Чəркəзед оде да рък'ефи сəр Ə'вдöлаһ бəге дькьн, бред Ə'вдöлаһ бəге жи хwə пер'а дьгьһиньн, жь һəрдö йалйа жи мер тенə кöштьне, Ə'вдöлаһ бəг ль бəр дəри, кö qəмəки давежə чəркəзəки, qəма wи дь сəрдəра одеда гöт дьбə. Кöр'е хwəр'а бежьм, чəркəзəки бльнд qəмəки ль сəре Ə'вдöлаһ бəге дьдə, ч'əрме тəпа сери паqьж дькə, тинə сəр ə'нйеда дькə хар. Ле бь готьна готйа əһлие кəле жь сəр суре кəвьр у к'əрсəкбун ль чəркəза дьхьстьн у бьр'əк те кöштьн жь бо we нəмəрдйа wан кьри.

Р'ом те дьк'əвə орт'е, жь һəв дьqəтинə, к'əсəки кəпьс накə.

Ə'вдöлаһ бəг бьриндар дьбə, wи дьбьн, сəре wи чьлə дькьн у чəнд р'ож дəрбаз дьбə əw жи бəрəбəрə п'ак дьбə.

Wəхтəки һəwape тиньн дьбежьн: «əскəре чəрк'əза һатə сəр wə». Ə'вдöлаһ бəг дьбежə: «зукьн ч'əк-силhе мьн биньн, ə'рщəлə һəспе мьн зинкьн». Дйа wи, жьна wи, мəрьвед майинва хwə давежне

у дьбежьн: «тö бьриндари, ньќари бьки шәр', тö нәчә, ед майин сйар бун, чун жи».

Әw дьбежә: «на, на, кәта нава щйада бьмрьм, бра әз ль мәйдане бемә кöштьн».

Һәспе тиньн, әw бь зәрп у һерс, кö сйар дьбә, чьләкрьна сәре wи дьбьшкьвә, жь һәспе жорда те хwар. Кәта дьбьн датйньнә сәр щйа, әw тәгдир дьдә. Щаб жи те, дькьнә гази, дьбежьн: «чәркәз ниньн, халед Ә'вдöлаһ бәгенә һәwара wи һатьн». Ле чь фәйдә, хал гьһиштнә сәр щьназе Ә'вдöлаһ бәге у сахи нәдитьн у сонд харьн, пәйа нәбун, чунә сәр чәркәза. Кöр'е хwәр'а бежьм жь чәркәза йәк сах нәһиштьн, тәмам кöштьн у вәгәр'йан чун. Р'ом жи тәв нәдьбу.

Ищар к'лам сәр wи шәр'и гьредабун.

Мьн готе:

— Мәт'а Әме, дә wе к'ламе бежә, к'ане чаwа к'ламә?

— Әре, ла лаwо, әз дьзаньм, тö дьхwәзи мьн бьки дәнгбеж, ле дәнгбеж жь мала мә дәрнәк'этьнә, wәки әз жи бьбьмә дәнгбеж,—у хwәш—хwәш бь к'әне хwәйи пира ве щаре шьрин т'ер к'әнйа, к'ефа мьн жи бь к'әне wер'а һат, әз жи к'әнйам.—Ле wәки тö дьбежи, әзе бь зар жь тәр'а бежьм. Готьна wе әв бу:

Мьн ньзани дьнйа чьма wайә,
Ә'бдöлаһ бәге гот:—һәре чәркәз Омәр,

Әв чь дәфә, чь дә'wәтә, чь зöр'нәйә?
Чәркәз гот:—Чьма тö ньзани, әw дә'wәта мьн у
Щәwаһьр ханьма дайка тәйә.

Ван мирәка хwә да п'але,
Ханмләра щьнйаз к'ьшандьнә йале мале,
Qәмәке ль сәре Ә'бдöлаһ бәге данә, чаwа к'әс
тöнәйә щабәке бьбә эла Зила мала хале.

КОРБУНА Ә'ВДАЛЕ ЗӘЙНЬКЕ

Һьнәки мә хәбәрда. Паше мәт'а Әме гот:

— Ак'мәд, лаwо, әз гьлие Ә'вдале Зәйньке жи жь тәр'а бькьм. Һун кö мәзьн бун, сальха жь щаһьлед хwәр'а бькьн. Пешиед мә хере нәбиньн, мә нә хwәндьнә, нә к'т'ебә, нә жи дәфт'әрә, wәки һәр qәwьмандьнед мә жи бенә нвисаре.—Зьвьр'и сәр мьн, бьн левада к'әнйа:—Бәхтәwари сәре мьн, к'атьбәк тöнә жь лаwкед әскәриер'а к'аг'әзәки бьнвисьм, ма к'ö тәрицqе бьнвисьн.

Кöр'е хwәр'а бежьм, Ә'вдале **Зәйньке** дәнгбеж бу, qонах-qонах әwи авитә сәр сйара у **нәхwәша**, кәта һатьн. Бае саме ахьр ль Ә'вдал жи дабу, әw жь нәхwәшие нәмьр, жь һәрдö ч'әва әw* нöхсан бу.

Р'ожәки р'енщбәр жь цәште qöльнгәки qанатәки wи шькәсти дьгрьн, тиньн гöнд. Ә'вдал лавайа ль р'енщбәра дькә: «әwи qöльнги бьднә мьн, әw жи

мина мьн бриндарə. Бьдьн əз qанате wи гьредьм бəлки qəнщбə, һəр'ə бьгһижə һəвалед хwə, мина мьн кəта-кəтайе бра жь һəвала шунда нəминə у жь р'əфе хwə нəqəтə».

Р'енщбəр кəйфе ль Ә'вдал тиньн у дьбежьн: «к'əрəмкə, һане жь тəр'а, апе Ә'вдал».

Ә'вдал qӧльнге хwə тинə, п'əр'е wи щие шькəстида гьредьдə, дь wə'дəки кьнда qанате qӧльнг дьщəбьрə, əw һини Ә'вдал дьбə у һəвр'а дьбьнə һəвал у һогьр.

Баһар те, бəлəки дьк'əвьнə ə'рде, тəйрадə жь звьстана сəрһəдайə сар бəрбь wəлатед гəрм чуйи, кӧ звьстана хwə ль wан wəлата дəрбаз дькьн, һеди-һеди вəдгəр'ьн тен wəлате сəрһəде, wəки диса ль дəште-зозана, wе ч'ере, гӧл, сосьн у тəһəр-тəһəр ч'ич'əкед дəлал, ӧса жи саз у голед авед сар бьгəр'ьн, һелуна дайньн, щущка дəрхьн, бь фьр'ахьн, кӧ паизе wан жи бьднə р'əх хwə у диса бəре хwə бьднə wəлате гəрм.

Ә'вдал һивйа р'əфед qӧльнга бу, жь бона wе созе дайи, кӧ qанате qӧльнг qəнщкə у щарəкə дьн диса бьгһинə һəвала. «Кəмьн əз шунда мамə, бра qӧльнге мьн шунда нəминə, бьгһижə һəвала»,—Ә'вдал дьгот».

Әw бесəбьр һивйа һатьна qӧльнга у дəнге wани зиз бу.

Әw р'ожа Ә'вдал һивие бу, əw р'ож һат. Бу qир'ə-qир'а qӧльнга, һатьн сəр гӧндр'а дəрбаз бун,

стӧ дреж кьрьбун, п'əр' дьк'ӧтан, дəрбаз бун, чун ль мерг у чиманед бьнат'ара гӧндда данин. Ле мəрьв к'ьвш дькьр, кӧ жь wəлате дур һатьбун, wəки сəр гӧндр'а жи дəрбаз дьбун у дькьрьнə qир'ə-qир', тə дьгот qəй əw дьбежьн: «сəлама шьрин жь wəр'а, əм диса һатнə зозанед wə. Паизе жи дьа' ль огьра мə биньн».

Wе шəве Ә'вдал р'анəза, əwи дьхwəст зу сьбə сафибə, кӧ əw qӧльнге хwə бьбə бьгһинə р'əфе wи, wəки əw жи бьгһижə һəвала. Сьбе Ә'вдал бь чəнд хортава, бьр'əк жи зар'ед гӧндва чунə чимана, wəки qӧльнг жь wан нəсьлькьн. Qӧльнг данə дəсте щаһьлəки сьвьк, wəки бь тəлə-тəл qӧльнг бəрда нава р'əфе qӧльнга. Әwи кӧ бəрда, qӧльнг чу нава qӧльнга. Кӧр'е хwəр'а бежьм, qӧльнг ль wи qӧльнги һатнə һəв у данə бəр дьндька, wəки qӧльнг нəфьр'-йа, бəрбь мəрьва нəһата, wе бəр дьндькада бькӧштана.

Ә'вдал, кӧ пе кəсйа чь бə'сə, гот: «биньн, биньн, к'ьвшə əwи п'ешк'еши мьн дькьн, бра əw жи жь мьнр'а бьминə һəвал».

Ә'вдал у qӧльнг ӧса һини һəвдӧ бун, йəк беййəки тəмул нəдькьр. Шəва, кӧ Ә'вдал дəрəнги бьк'əта, qӧльнг дькьрə qир'ə-qир', дəнг ле дькьр, һьлбəт, дьгот: «р'абə, бьстьре». Ә' вдал зə'ф к'лам авитьбунə сəр хwə, жь wан к'лама əз дӧ кəба бежьм.

Əwи дьгот, qöльнг жи пер'а дьqирйа, hьлбәт тәwин дьда Ә'вдал.

— «Әз Ә'вдальм, әз Ә'вдальм,
Жь бона готьнед qомси у нәмама
Жь щәгәре бьриндарьм,
Әзе пьрс у пьрсйара бькьм,
К'е hәр'ә Т'ьблиса хöдеавакьри сәр ћәкима,
Жь бона нöхсанйа hәрдö чәва әз hәвальм.
— Qöльнго, малхьрабо, ве бәрбанге тә сәр мьнда чьма hа qир'инә?
Малхьрабо, чә'вед мьн корьн, qанате тә шькәстинә,
Wәрә әме hәр'ьн хwә бавежнә бәр ощаха шех Шәмдинә,
Бәлки хöде чә'вед мьн сахкә, qанате тә бьщәбьринә.
hәйла wае, hәйла wае,
Фәләкә хайинә бь Ә'вдале Зәйне
Гöла говәндар'а найе.

Ћәвт сале Ә'вдал тәмам дьбә, тö нәким тö чаре ль чә'ве wи накьн. Шәвәки qöльнг дьqир'ә, Ә'вдал мина щара р'адьбә кö бьстьре, стран дәве wида әw к'öләке дьбинә, чә'вед хwә мьз дьдә, öса дьзанә кö qәрәп'әрәнә тенә бәр чә'ве wи, щарәкә дьне дьньhер'ә, нә кö к'öләк, hәла стеркед ә'зман жи к'оләкер'а тен хöйан. Ә'вдал зар'ед хwә ньшйар дькә, дьбежә: «мзгинйа мьн жь wәр'а, р'абнә сәр хwә, чә'вед мьн вәбунә».

Бәре к'әсәк баwәр накә, әwана чьре ведьхьн. Ә'вдал дьбежә: «hун баwәр накьн? Аhа, кьнще тә ви р'әнги, ед wи wи р'әнгинә, әгәр баwәр накьн т'ел у дәрзие жь мьнр'а биньн, әз дәрзие жь wәр'а т'елкьм».

Аhа лаwо, кöр'е мьн, хöде öса ль wи ә'вди hатә р'әнме... Хöде, тö ль кәму ә'вде тәнгйа бейи р'әнме, öса жи ль Ибке мьни хәриб бейи р'әнме.

ЧУЙИНА МӘ ЗОЗАНЕ У ДӘ'WӘТА Ә'ВДЬЛӘ

Бәре мьн к'әтә дайике, wан зозанед дәлал, каниед мина ава к'әwсәре, wан гöл, сосьн у щур'әщур'ә чичәкед р'әнг-р'әнгийә бәдәw, илаh wан чьвик у тәйр-туийе hәр йәки бь зманәки хәбәр дьда, hәр щур'ә wитә-wита wан бу, кö дьстьран, wи дәнге бьлуред шьванайә зиз, сәwта страна wанә хwәш, ль фиqед бәрхвана, бьчукида ледьхьстьн, кö hьнәки мәзьн бьбйана зу hини лехьстьна бьлура бьбйана, ле кавли у бьндарукед qиз у бука, әw к'ламед зизә шьрин дьготьн, ле әw qәлфә-qәлфә сйаред дәр-доред обер'а дәрбаз дьбун, кәкә-кака дәнгбежа бун, ле әw бәләкиед феза кона дьк'әлйан, хöлә-хöла авед wан бу дькьшйан, ле әw нишандари у сийарйа мәзьна әм hин дькьрьн (тö сьнә'тед майин тöнәбу, wәки әм мәзьн бьн, әгәр шайи, әгәр шәр', тьвьнге р'ьнд бьднә хәбате у hәспе р'ьнд бажон, бьбәзиньн), ле әw кьнщед тәзә, wәки жь мьнр'а hавине бьстандана, wәки әз паизе бь кьнщед тәзә

вәгәр'йама мәк'тәбе? Әван кәмйа әз ша дькрьм, бәрбь xWә дьбьрьм, ле кöба де? Кöба де әз жь шабуна сәрхwәш кьрьбум у бәрбь xWә дьбәзандьм, дьбьр̂ьм.

Әм эваре һьнәки дәрәнг гьһиштнә зозане, дйа мьн жь чуйина мьнр'а жь кәмйа зәфтьр ша дьбу.

Әз сьбе дәрәнг жь хәWе р'абум. Мьн дит кö ль дәре коне Сәнид аг'а бьр'ә сйар һазьр дьбун. Мьн пьрс кьр: «әW чь сйарьн?» Жь мьнр'а готьн: «xwәзгинине һәр'нә Әрдише qиза Озмане Ә'ли бәге Мә'муде Сöрме жь ә'шира калька жь Ә'вдьле Сәнид аг'ар'а бьхwәзьн» (әw Ә'вдьле һәвалдәрсе мьн). Мьн пьрси: «нә әW һе зар'ә?»

Дйа мьн гот:—әw чежкед мә'раньн, зу мәзьн дьбьн, xWә зар'ед к'әсиб-к'усиба ниньн, сале кö щарәки кьнщәки тәзә ль xWә набиньн у зькәки т'ер нахöн... Йәки жи дьбежьн: «Зәвйа зу чанди, кöр'е зу зәwьщанди, кәсабани бь зоре жь хöде стәнди». Чьма мале мәрьв һәбә мәрьв кöр'е xwә зу бьзәwьщинә храбә? Әwләд зу пәй дьк'әвьн у тур'а мәрьв зедә дьбә... А нһа бра дәсте мәва бьһата, мә тö бьзәWьщандайи, бра храб буйа».—Жь шәрма әз xWәйидим. Дйа мьн гот: «wәки дьхәйиди, ле чьма сәр Әсмәре тö бәнги бьбуйи?»

Зар'ед мале бь мә к'әнйан, әз жи шәрма xWә чумә пьш кон, сйаред xWәзгинйа жи чун бәрбь Әрдише.

Чәнд р'ожа шунда Т'емур жь баве мьнр'а сальх дьда, кö qәлән буйә сәд зер'е зәр, һәспәки бь р'әхт у р'öшмә, тьвьнгәкә маWизәра урьсә пенщ дәрб, qимәте Wан жи пенщи зер' бу у пенщ хәлат.

Әвана бь ләз к'әтьн кö буке ль зозане биньн, паизе әWе жи дагәр'йана шунда бьчуйна, әме жи дагәр'йана, гöнд гәләки жь һәв дурк'әтана, ләма жи аг'е дьхWәст бука xwә зу бинә, Wәки нәк'әвә сöр' у сәрмаед паизе у р'йа дур.

Qәләндайин жь Wир'а чәтьн нәбу, чь кö qәтвәбьр'а Wан бу әW жь малда һазьр бу. Qәлән бьрьн, wәки р'ожа сйаред буке кьвшкьн. Паши Wи qьрари дö сйар шандьн, кö щабе бьднә мала хьзм, wәки р'ожа иние сйаре ль Wе бьн.

Жь Wан сйара сйарәк вәгәр'йа һат у гот, Wәки Озман һәспе Мәмәд бәге дәрмали дьхWәзә, готйә: «кәта әW һәсп нәе, бука әз бьдьм тöнәйә».

— Т'емур, к'аре xWә бькә, тö у Qасьме Ә'ло һәр'ьнә мала Озман аг'а, чь һәспи дьхWәзә бра бьхWәзә, ле бә'са һәспе Мәмәд бәге бра нәкә, әгәр qәбул кьр Qасьм шунда вәгәр'ин бра бе, Wәки сйаред буке әм бьшиньн, хер кö дәст жь һәспе бәг нәк'ьшинә, бука әз биньм тöнәйә. Öса жи бежә,—Сәнид аг'а хәбәра xwә тәмам кьр.

Жь шәмська, qаска, бадойа, таждойа, зә'фтойа у qәбилед майин чәнд аг'а Wәкә дöсьд сйари бь агаләред Wанва тәглифи дә'Wәте кьрьбун. Дö дәст

дәф у зöрнә дьгәрйан, говәнд к'әмьли бу, дәлгә дьда.

Wи чахи т'опайи севбун, севәк бәр мәрьва датанин, дьготьн: «к'әрәмкә, тö т'әглифе дә'wәтейи». Жь мәрьвед лапә мәзьнр'а жи йәк qәнд (к'әлә) шәкьр дьбьрьн ль пешие датанин. Ләма жи кәта нhа жи дь нава щмаә'теда гьлики hа hәйә, дьбежьн: «оро, тö дьбежи qәй мьн сева сор шандйә пәй тә».

Шәв у р'ож чар пенщ села нан дьп'әтьн, хенщи гöндйа жь гәлә щйа ситьл топ кьрьбун, ль к'еләка коне аг'е кöчъьк qәлаштьбун, ситьл бь щергә лехьстбун, гошт у бьрьнщ дьк'әлйа, щинара жи, малед к'әсиба жи qәт на пәзәк, дö пәз шәржекьрьбун.

Сьбе зу т'оп дьбун дьлистьн, говәнд сорозәр дьхәмьли, hәр кәчкед к'әсиба к'ьнщед wанә гәwр бун, дьк'әтнә почкед говәнда, к'е дьhат, дь феза Wанда дьгьрт у дьлист. Сйар дьчун hәсп ав дьдан, әW жи дьhатьн таште дьхWарьн, паши таште qәйде сйара сазбәнда ледьхьст у сйар дьк'әтнә щриде, щрид дьлистьн. Паши щриде фравин бу, паши фьравине нишан датанин, давитнә нишане. Гәләка qәнщ ледьхьст, hьнәка жи храб, ле нава Wанда дәста мала Кащи жь т'әва жи зедәтьр бу, әWана öса жи щрид рьнд дьлист.

Дь qоша hәспайә We баhаре ль Qәрәк'ьлиса Алашгьре тәшкилкьрида жи дö hәспе wан дәрк'әтьн:

йәк hәспе Сәкид Кащи, йәк жи е Мә'муде бразие Wи. Ә'мре hәрдöйа жи qаси hәв бу.

Дә'wәте шәш р'ожа к'ьшанд.

Әw сал сәр мала мәр'а бь шайи дәрбаз нәбу... We hавине, незикайа дагер'е, баве мьн Wәфат кьр, әз мамә hивйа бра, ле кö дйа мьн hәбу, мьрьна баве әWqас ль мьн к'ьвшнәкьр.

ШИНА К'ÖРДА

Меред к'ьвш wәки дьмьрьн, ль сәр Wан дьгьрйан у дьбу шин. ДәстхWәда шә'рәкә сор даветнә сәр щьнйазе Wи. (Бәре шә'ра сор даветнә сәр щьнйазе кöштйа, чаWа кö р'әнге хуне, wәки мәрьве нәнас жи бәр щьнйазр'а дәрбаз буна дьзанин, Wәки әw мәрьв hатйә кöштьн). Жьна шә'рәкә р'әш даветә сәр к'офйа хWә, р'әш гьредьдан. Мера жи qьлч'әки шә'ра дор к'олозе хWә даветнә сәр т'әпан к'олоз, әWан жи бь wи тәhәри кәзн дьгьрт. hәрчи жьнед незики мьри бун, wан жи хенщи р'әшгьредане дö, се, чар кәзие хWә жедькьрьн, бәр к'олозе мьридда дькьрьн). hьда днькандьн (әw т'әне жь бона мера дькьрьн). hьнәк омьд-эшана жи hәла мьлед хWә дь ә'бае р'әшр'а дькьрьн. (Бәре ә'баед р'әшә кәзойи hәбун, әw мера сәр к'ьнщада ль хWә дькьрьн).

Мер у жьн ль дора щьнйаз т'оп дьбун, е р'у-

ньшти, е п'йава, жьна дорбьдор къламе сәр мьрйа дьготьн у тәмам тәв дьгьрйан. Щара жи мерәки к'олозе мьри дьгьртә дәсте хwә «дьло» дьгот. К'ьнще мьри жи дь нав дәстәханәкида вәкьри даданин, сәрда дьгьрйан.

Wәхта жь гӧнда йан оба һәwари дһатьн «к'ӧтәл» (йане әрдәк) гьредьдан, жь мала мьри пешйа һәwарйада к'ӧтәл дьчун. «К'ӧтәл» аһа бу: һәспәки бь зин-бусаткьри данин, шә'ред р'әнг qилоqач давитнә п'есире, к'ьнщед мьрийә сәрд'а даветнә сәр зин, тьвьнг у силькед wи даветнә qаша зин, педа дарда дькьрьн. Мәрьвәки дәнгбеж дьзгина һәспе дьк'шанд, «дьло» дьгот, ль пешйа щмаә'теда дьчу.

Һәwарйа жи «к'ӧтәл» у бераqед хwә данин. Әwана жи «дьло» дьстьран у дһатьн. Чахе кӧ дьгһиштьнә һәв дӧ щара һәрдӧ дәстед хwә нәрм ль сәре хwә дьхьстьн, пер'а жи дьготьн: «Брао... брао...» у тәвһәв дьбун, бәрбь мала мьри дьчун. Диса бь wи qәйдәйи һьнәки дьгьрйан, паше щьг'аред ттунейә кӧ мәхсус жь бона һәwарйа һазьрqкьри бун, ль wан бәлав дькьрьн.

Һәwари, кӧ дьһатьн, гәрәк нан бьхwәрана, паше вәгәр'йана мале хwә. Жь бона we йәке жи щинар һазьр дьбун, мәрьв тар-тар'и дькьрьн, дьбьрнә малед хwә, пәз шәрже дькьрьн, һәwари вәр'е дькьрьн. Дәстәк һәwариед тәзә бьһатана, әw дәстә щинаред майин дьбьрьн.

Паши нанхwәрьне һәwари вәдгәр'йан дьһатнә мала мьри, сәрхwәши дьданә хwәйе мьри, хатьре хwә дьхwәстьн у дьчун.

Бераqгьредан ви тәһәри бу: гӧлбәнгикә әрмуше сор, дӧ qьлч'ед we сәре рьмева гьредьдан, йәки дьда сәр мьле хwә, «дьло» дьгот кәта дәрмала мьри, ль дәр мале әрдеда дьньканд. Ве ахрие жи дәзмал бь лулед твьнгава гредьдан. Һһа жи сәре шьвәкә дәстава гьредьдьн. Әw бераq «к'отәл» нишанед шәр'к'арие у мерхасие бун. Ләма жи жь кәму к'әсир'а «к'отәл» нәдһатьнә гьредане.

Wәки щмаә'т тәмам кәзни нәминә, wәхта һәwари эди we вәгәр'йана, qьлч'ед шә'ре һәwарйа жь сәр тәпед колозе wан дьданә йалики, шә'ред жьна жи жь сәр к'офйа һьлдьдан. Ле к'ӧлфәте кӧ qәwме мьрибун, әwана р'әш вәнәдькьрьн, кәта херqәйине. Һатьна һәwарйа кӧ хлаз дьбу, кәвтек, дәһ р'ожа дьк'ьшанд, дәвхана[1] мьри дьдан, паше щинара гази qәwме мьри дькьрьн, дьбьрнә мала хwә, сәрр'уйе wан кӧр' дькьрьн. Ӧса жи жьна кӧчьк дадьда, сәр у к'ьнщед мәрве мала мьри дьшуштьн. Дь хера мәзьнда жи (кәйшт, дәһ мәһа дьк'ьшанд) р'әшед к'ӧлфәте мале у зәйа һьлдьдан.

Шайик дь гӧндда һәбйа, хwәйе шайе дьчу

[1] Гәләк щийа жи ве йәкер'а дьбежьн: «Дәве мьри әр'де дәрхьн». (К. Щ. Ә'. С.)

сәрхԝәшийа мәрьве мьри, изьн жь ԝи дьхԝәст, кӧ шайа хԝә дәрбазкә. Паши һьнге кәзн бь тәмами р'адьбу.

Ԝе сале жи мә ль мәк'тәбе хԝәнд. Баһаре әм бәлав бун, чунә мал, Ле әԝе сале жь баһарда мәлули дәстпекьр. Забтед Р'оме дһатьн мәрьв дьнвисин, һәсп дьнвисйн, кәсабед майин дьгртьн. Һьлгер'е жи һатнә зозана һәсп ль чапе хьстьн.

ДӘНГӘДӘНГА ШЕР' ҺӘБУ Т'АРИХА
1914-да

Һәр кәси заньбу кӧ тьштәк һәйә, ле Р'оме һәла к'ьвш у ә'йан нәдькьр. Әԝ сала 1914-а бу.

Гиһадьруне ә'мьр һат, кӧ әскәр бәрәвкьн. Һәр аг'аки ә'шира әскәре хԝә бәрәв кьр, алайи гьредан у чунә Диадине, ль Qәрәкәсаре дәве ч'әме Мураде чадьр лехьстьн, алайи ль ԝе эԝьрин, әскәре бәрәвбуйи тәмам бь к'ьнщед хԝәйә щур'ә-щур'ә бун, тәк твьнг, фишәк ед Р'оме бун. Һәр алайики чәнд чаԝиш у забьтед Р'оме һатнә нав, р'оже данәки сйар дьданә тә'лиме.

Алайа Мәкмәд бәге жи һатьбу Диадине, Qасьме кӧр'е аг'е мә жи, чаԝа кӧ забьт, һатьбу нав алайе.

Әхтәки мала Сәкид аг'а һәбу, наве ԝи Дого

бу, кәвте щарәки баре ԝи Догойи тъжи нан, к'адә, кәԝлә, зәг'мә у тьштед майин дькьрн, әз сәрда сйар дькьрьм, Ә'вдьлә жи сйар дьбу, р'әх мьн дьк'әт, әм дьчунә Диадине.

Хенщи алайа Мәкмәд бәге, алайа Калька, йа Кәсәна у һьнәкед дьне жи һатьбунә Диадине.

Р'ожәки диса әз у Ә'вдьлә чун. Мә дит, кӧ алайи тәмам сйар кьрьнә, ле ԝе дәште данә сәкнандьне, чәнд забьтед Р'оме у qӧмандарәкива пешйа әскәр сәкьнинә у qӧмандар сәр пьшта һәспе бь әскәрр'а хәбәр дьдә. Әԝи дьгот: «дь шәр'е мә бь Бьлг'ар, Йунан, Сьрп, Qәрәдаг' у Италиа ләк'әкә бь тәни ль р'уйе мә к'әтйә, әм сәк'әсьз бунә. Дь ви шәр'ида гәрәк әм ԝе ләк'а тәни жь р'уйе хԝә р'акьн». Әԝи гәләк у гәләк гьли дьготьн, ле дәнг нәдһатә мә.

Кәсәне Слеман у чәнд мәрьв жи сәкьнибун гӧһдари дькьрьн.

Кәсән жь ԝан мәрьвар'а дьгот: «һун йәqин бьзаньн, әгәр дь шәр'е чуйида ләк'ә ль р'уйе Р'оме к'әтьбу, ве щаре дәԝса ләк'е тәнйа селе ԝе ль р'уйе ԝе к'әвә, тәмами бькә тәни. Әз хәйсәте Р'оме дьзаньм. Һьма кӧ зә'ф хәбәрда, йәqин ԝе бьр'әвә». Әԝи ԝа дьгот у йәк-йәк дина хԝә да ԝан мәрьва, тә дьгот qәй дьхԝәзә бьзанә—к'ане к'е ԝи гли qайилә. Бәле, жь пьзмамар'а бежьм, дь ви шәр'е чуйида жи ани пир, кал, зар'ед мәк'тәбе т'оп кьрьн бьрьнә

щамйе у готьнә wаn: «wәрьн, дьа' бькьн, кö хöде qәwате бьдә әскәре мә, wәки дьжмьн qьрькьн». Ищар qази у мьфтйа дьа' дькьр, wаn зар', кал, пира жи дьгот: «Амин, амин». Гöллә бь дьа' qәт шунда вәдгәр'ә?

— Ай щаньм, нә аqьле wә һәйә, мә нан бь дәва хwарйә, хwә бь гöһа нәхарйә? Бньһерьн, әв әскәре кәземәти топ кьрйә, тьжи ви гәли кьрйә, нә әрзаqә нә манк'әрәйә (йане абоз) нә топә, нә жи qәт на һәма чар метралйасьн (йане пулемет) һәбуна. Э, бь ве тәбире wе чаwа һәр'ә пешйа wаn топ у ищатед урьс?—Мәкмәде шәш qöрьш гот.

— Ло дьбежьн, wәки шәве wйали тәйарәкә урьс һатйә, ль сәр wи знаре һан данйә,—дәсте хwә жи йале зьнерда кьр,—сәнәтәки ль әскәр ньһер'йә у паше фьр'йә у чуйә...

— Ло хöде имдаде бьдә урьс, бәлки әw бе, мә жь ве бәлае хьлазкә,—йәки дьн гот.

— Дьбежьн әw мьләт йале фәqир-фьqаранә, зә'ф р'әкмә,—йәки майин сәрда зедә кьр.

— Wәки öсанә, шуре урьс бьр'абә, бәлки ль стуе Р'омек'әвә,—йәки дьн гот.

Дь wаn алайада алайа Кәсәна щие ә'wльн дьгьрт, һәспед wаn баш, къньщ у форма wаn баш, бь хwә гьрә бәрани, мерхасйа wаn жи һәмьн а'ләме дьзани.

Р'ожәкә паизейә һәwа тәвьзи бу. Ә'wьр ль әз-

мана дьчун—дьһатьн, мина белукед сйара, щмаә'т бемә'дәбу, әw чәнд р'ож бу дәнгәдәнга шер' һәбу. Р'ож чу ава, һьнги чу һәwа звьр бу, ә'wра у думане чйаед бльнд qәпәчә кьрьн, тарйе ә'рд һьлчьни, гöнд тәмьжи, кәси ньдзани чар тәрәфи мә чь дьqәwьмә.

Бәрфе һеди-һеди дәстпекьр бари, р'уе ә'рде кәw кьр, паше жи спи у чйлкьр. К'öләкед хани у тәwла чим данә сәр, wәки бәрфа к'öләкар'а нәе һöндöр' у шьл нәкә. Бәрф у багәред мә зә'ф у зорбун. К'әлб жи к'әтьбунә толане, позед хwә кьрьбун нав делед хwә, кö хwә гәрмкьн, ә'wтинйа к'әлбәки жи жь гöнд нәдһат. Гöндйа жи шива хwә хwәрьн, нир авитнә пьш дәрйа, дадан у һатьн р'азан.

Хәwа wе шәве öсанә хwәшә шьрин бу, һәлбәт qәй бәрфа ә'wльн бу, ләма. Дьбә кö һьнәка хәwн жи дьдитьн. Ле кәсәки ньзаньбу, wәки wе шәве әскәре урьсе бе сәр мә, әw алайед кәмидийа wе жь һәв бәлабьн, шәр' нәкьн у ед гьр'и бәрбь маләд хwә һәр'ьн, к'öлфәте хwә жь сәр р'йа шәр' бьднә йалики. Чьма кö тәва жи дьзани, wәки урьс мина Р'оме е талана нинә, әw кö бе, wе мина лемьште бе. Кәси ньдзани wе шәве жьн, зар', һесир сәр бәрфе к'әтйә, дьк'ьшә дьчә, ле ньзанә к'öда дьчә, әwьра wи wе ль к'идәребә. Һьнәк гехас, һьнәк бьрчи р'әх бәгләра у дәwләтйа к'әтьбун. Әwана бекәмди хwә дьчун, ле ньзанбун (ньзанин) wе к'öда

һәрьн, га баркьрьбун, ә'рәбә гьредабун, дабунә пәй һәв, дьк'ьшйан. Гәләк р'енщбәр мала аг'е хwәда гиро бун, qәт һаж зар' у мала хwә нәбун, дьк'ьшйан у дьк'ьшйан, к'öда дьчьн, ньзанбун.

Wәхтәки мьн ч'ә'ве хwә вәкьр, дит мәрьвед мале тәмам р'абунә, пьштгьредайи сәкьнинә, тәне һәрдö бред мьн навда ниньн...

Мьн һәй кънще хwә ль хwә дькьр, һьм жи дьпьрси:—«чь qәwьмйә, чйә?»

Мьн һәw зани, кö нәйара дора гöнд гьртйә, ле дәнге гöлла нәдһат.

Дь нава гöндда qәрәбальхәкә гран бу, дәнге са чолу бәст һьлдабун.

К'оч, ә'рәбә, га, һәсп, мәрк'әб, ч'еләк жи кәта баркьрьбун у тәви һәв бьбун. Жьн, зар', кал, пира жи хwә дабу бәр диwаре ханйа, к'әтьбунә кәwша, хwә дабунә сәр талде ә'рәба, бара, qәлаха, хöләсә, һәр кәс дьгәр'йа, кö хwәр'а щики öса бь сәмт бьбинә, wәки кöлиед бәрфе сәрда нәен...

Меред майин хwә дабунә бәр к'очед хwә, пез, деwер у кәйwанәте майин.

Бәрфе давитә феза гузәке, һәла һе нәбьр'и бу, ле кöли гьр кьрьбун. Мәзьна дьгот: «кöли гьр кьрьн, бәрфе бьбьр'ә», ле мьж, думан у хьмам бу, чь кö мәрьва дьдит жи тәв сьпи бу. Т'әне дәред ханйа, к'еләкед qәлаха р'әш дькьрьн.

К'öда дьчуйи зарә-зар у wилә-wила һесир бу,

Waqә-waqa зар'а бу дьгьрйан, де жи сәр дәргушада дьгьрйан. Т'әвә дәстшьл, п'ешьл, гәләк жь wан жи бьр'чи.

Эwьра wан щәм мә бу. К'оч'ед феза гöндр'а дьчун бь р'йа Базиде ед бьнатара гöндр'а дәрбаз дьбун, бь р'йа Диадине әwана нәдсәкьнин, дажотьн, кö бьчуна, р'йа хwә бьqәдандьна. Эwьра wан дур бу—Ә'рдиш бу,жь we weда wан жи ньдзани we к'öда һәрьн у чь бе сәре wан.

Гöнди т'әмам тәв р'абун, әw һесире сәр бәрфе нас у нәнас, бь жьн зар'ава бьрьнә мала, тәндур дадан, кö һесир хwә гәрмкә у зьһабә. Һьнәк жь wан дорбьдор дьчунә бәр ә'рәба у маледхwә, һьнәка жи бехwәйи мал һиштьбун, анщах хwә гәрм у зьһа дькьрьн. Пәз, дәwар тәвһәв бьбун, ле нава гöнд зерә-зера пезбу, ль һәв дьчу-дьһат, öса жи öр'ә-öр'а деwер бу.

Дь гöндда тö мал нәма кö йәк пәз, дö пәз шәрже нәкьра, qьрпә-qьрпа qәлйе бу сәр тәндура дьqәлйа. Һесир öса тьжи мала бьбу, эди ст'ар тöнәбу. Нә кö мал, кәта тәwлә жи тьжи мәрьв бьбун, тәклән бәрф ль wан нәкә у тәр' нәбьн.

Пенщ, шәш мал һатьбунә мала мә. Жь wан йәк мала Кәсәне Слеман бу, әwe кö кьж Р'оме у бәгләред храб нәдькьр, мала Артем у Мело бу, әwана зуда насед мә бун, Кәсән дәстәбьраке баве мьн бу.

7—513

Кöлав рахьстьбун, Т'емур, Кəсəн у мəрьвед майин сəр руньштьбун, qьсə дькьрьн. Кəсəн һьлда һа гот:

— Ай щаньм, мьн гот wəрьн əм нəрəвьн, урьс мьлəтəки бь рəкмə, е авəки жь млəте мəра зəлалкə. Əw урьсə, шькьрдарбьн, wəки һун жь Р'оме хьлаз дьбьн. Əме һьнə нан хöе бьбнə пешие, əw жь мəра qəт дəнге xwə накə. Мьн кьр, нəкьр, кəси хəбəре мьн нəкьр. Wана дьгот: «на, шəре гранə, wəрьн əм xwə жь сəр ре бьднə йалики, паше əм бьнһерьн дьнйа чаwа дьбə». Зуда мьн Wанра дьгот: «ахьрйа Р'оме п'учə, əw таба урьсе ч'əвсут найнə, Саримосков дьнйа алткьрйə, кəс шəре урьс накə, əw лəнгəре əрдейə, гава бьqəwьмə, əw сəр щьнйазара дəрбаз дьбə, ле диса дькə шəр. Гəлəка жь мьн баwар нəдькьр.

— Бра нһа бь ч'əве xwə бьбиньн у баwəркьн,— Т'емур гот.

* * *

Кöрда урьс дьхwəст. Кəта йəки мина Мəкмəд бəге жи тəслими əскəре урьс бу.

Мəкмəд бəг забьте кəмидйе бу, ле мина бəгед майин нəхwəнди нибу, əwи кəвт сала ль мəк'тəба Стəмболе xwəндьбу.

Əwi зəф арик'ариа əрмəнйа дькьр, бь ч'əве алчахи ль wана нəдьнһери, йəки жь тьрса Wи нəдwери кö зоре ль əрмəнйа бькə. Əwи кьж мьлəте xwə дькьр, öса жи əwи кьж əрмəнйа дькьр. Wəхта урьс һат, əw нəрəви, чьмки əwи кьж Р'оме нəдькьр, азайа к'öрда һəр танга урьсда дьдит. Əw чу Диадине, тəслими урьс бу. Əрмəнйа к'омəк данə бəг у бьрьнə Тъблисе щəм наместник. Əw чəнд рожа ль Т'ьблисе ма, паше наместник чине полковникие данə Мəкмəд бəге у əw зьвьри һатə мала xwə.

Əһлйе qəза Диадине бьһистьн, кö Мəкмəд бəг тəслими урьс бу, к'е нəрəвибу эди нəрəви, к'е рəви бу жи Wəки незик бу, шунда һат.

Жь Диадине у Базиде əфəндилəр у агалəр, öса жи тьрк рəвин, чəнд рожа шунда Кəсəн жи вəгəрйа чу Диадине, паше жи ль wе бу старосте шəһəр.

Урьс һа һат, һа пешда чу. Qазах у əскəр дьһатнə гöнд, qəт дəгмиши кəси нəдбун, чь жи дьбьрьн тəмам бь һəq дьбьрьн, бепəрə тьштəк нəдьбьрьн, qимəт һəла һе жь бəре зедəтьр дьдан. Кəта жьна жи бь Wанра к'рин-фротана рун, пəнир, шир у qажи дькьр. Һьнги дьчу, дьнйа дьбу əдлайи у xwəш тьх дьбу.

Кемаси əw бу, кö мəк'тəб тöнəбу, дəсте мьн жь xwəндьне qəтйа.

Баһар кö һат, əз кьрьмə бəрхван. Əз бь wе

йәке бәр хWә дьк'әтьм. Щара жи әз дьфькьрим, чӧрмиш дьбум: «чаWа, әз дӧһ «әфәнди»—мәк'тәбли бум, иро жи бумә шьван».

Һьнәк бәрхванед нә'с һәбун, әW дьк'әтнә кьр'е мьн, qәрфед хWә бь мьн дькьрьн. Йәки дьгот: «Гәдәно, Ахмәд мәк'тәб к'ӧта кьрйә. Хале Qәймәз чин данә сәр мьла». (Qәймәз бре мьн бу, кӧ әз кьрьбумә бәр бәрха). Пьрс дькьрьн: «к'аненә чин?» әWи щаб дьда: «ле тӧ һәбана мьле Wи набини?» Е дьн дьгот: «чь һәбанәкә тәзәйә р'ьндә!»—дьбу п'ирqә-п'ирqа Wан бь һәв дьк'әнйан. «Ахмәд, к'аг'әзәки бьнвисә, әз жь йара хWәр'а бьшиньм»,—диса дьк'әнйан у лаqьрдиед хWә бь мьн дькьрьн у р'ожа хWә пе дәрбаз дькьрьн.

Хӧләсә, бь чәтнайи әм һини һәв бун, кәвн у тәзә бунә йәк. Паше эди бәрхвана нәдһиштьн, кӧ әз бьчума пешйа бәрхед хWә, бәрх вәгәр'андана. Мьн жь Wанр'а к'ьтебед нкйата дьхWәндьн, ед ашьqа дьхWәнд, кӧрманщи жь Wанр'а шьровәдькьр, ӧса жи мьн һьнә гәдә һини нәсаба дькьр, ләма жи әм бунә дост.

БОНА ХWӘНДЬНЕ

Паизе Абасе бразие Р'оми һатә мала мә. ӘW хәлqе Wәлате урьс бу, мала Wи ль Qӧр'ӧбг'азе ль нәкийа Аг'баране бу.

Эваре дь одеда жь бона хWәндьна мьн бу хәбәрдан.

— Гәдәнг п'ак дьхWәнд, п'ак жи һин дьбу,— Озмане Хьдьр гот.

— Чь бькьм, әмәке гәдә бадә чу,—Т'емур готә Wан.

Тьштәк набә, бра Р'ом вәнәгәр'ә, бра әмәке Ахмәд жи бадә һәр'ә,—Брое Бьшо Wан вәгәр'анд.

— Һун жь бона хWәндьна Ахмәд әWqас нәфькьрьн,—Абасе Аг'барани готә һазьра,—щәм мә дь Qӧндахсазеда мәк'тәба урьси һәйә, әзе Ахмәд бь хWәр'а бьбьм, ль Wедәре бьдмә бәр хWәндьне, һәма лап архайин бьн.

Әwe готьна Wи р'ӧк бәр мьнда ани. Мьн гот:

— Хале Абас, әзе йәqин бем.

Р'астә, wәлате дури дәраз бу, хәриб дьк'әтьм, ле әз эди һини тәнебуне бьбум. Т'емур жи We сәнәте qайил бу. Дйа мьн һьнәки мьл данә бәр жь бона дурайе, ле әW жи зу һатә сәр р'е.

К'ар-тьвдарәке мә дитьн. Әз у Абас ль «Гәр'а гӧра», жь qәWм-пьзмамед мәр'а һати qәтйан у к'әтьнә р'е. Чахе жь һәв qәтандьне бь дйа хWәр'а әз жи гьрйам, ле мьн һесред хWә зу-зу паqьж кьрьн, кӧ дйа мьн нәбинә, паше жер'а нәбә хәм.

Р'ож сьбәйә, р'йа мә жи зә'ф дурә. Әме жь Т'утәке һәр'нә Qӧр'ӧбг'азе.

Мә хWә гиһандә wape мәйи Бһархере-Wape

К'уле.—Щоткар тəзə гһиштьбунə сəре зəвйа, щот тəзə р'аст дькьрьн, кö шова бькьн. Пəзе чоле тəзə жь гöһер'а тəв р'адьбу, р'адwəшйа, бəрбь чер'ə дьчу. Ч'ьвик у мəqəсок бəр мəр'а дһатьн—дьчун, тə дьгот qəй əw жи мə вəр'е дькьн.

Əм к'əтнə wе дəшта Чобанейə демə демьстан. Нə мəрьв бу, пə пəз бу, нə жи дəwар. Феза р'еда знаред сəре чйае Чобане сəр р'еда кер' бьбун, мəрьв дьзани, кö əw жи ль мə дьнһер'ьн у дьхwазьн бежьн: «Гəло əва сйара у əw пəйа wе к'öда һəрьн?» Öса тьма бьбун, ль мə дьнер'ин.

Əм wе р'оже кöл калəки чун. Р'ожа пашин дь синоре урьс—Ромейи кəвнда wəргəр'йан, чун ль гöнде Зоре бунə меван.

Эваре шив жь мəр'а анин. Савар, тораq, пиваз у **бибəра** сор жи һатнə сəр тəхтə, тəва жи бибəр дьхwар. Мьн жи ч'ə'в да wан.

Мьн бибəра сöр нəдитьбу, ль wəлате мə тöнə бу у qотəк хwар, бибəр жи сəрда кърьтанд. Ле **мьн** ньзани, кö һəвалед мьн һьндьк бибəре кəрдькьн у дьхöн. Агьр-алав **к'əтə** дəве мьн, һесьра дь ч'ə'вед мьнр'а авитьн. Т'əв жи пекəсйан, кö бибəре дəве мьн шəwьтанд у мьн жи гəлəки шəрм кьр.

Нивро бу. Əм qьр'ед Хəрфəqейə демə бе авда хар бун, Игдир һатə хöйане. Тə жорда кö ле дьнһер'и, тə дьзани, wəки бə'рəкə к'əскə дəлг'ə дьдə, бəр р'əз у баг'а ханмана хöйа нəдькьрьн. Мьн тьш-

тед öса ə'мре хwəда тəзə дит. Ль wəлате мə р'əз у баг' тöнəбун. Щəм мə тəне кəйwанəт пьр' дькьрьн.

Р'ожтьра майн əм жь Игдире р'ек'əтьн. We р'оже мə һьндьк р'е qəданд. Чарьх дь льнге мьнда кьшк бьбун, п'е мьн к'öтабун, кьрьбунə авльк. Əз хам бьбум: чокед мьн, р'ə'нед мьн дешйан, ль к'ихамдəре мə щəwəк бьдита гəрəк əм ль сəр бьеwьрйана, һеса бьбйана, мьн чарьхед хwə дькьрьнə аве, гьва кö нəрм дькьрьн, ле гава əм бь р'е дьк'əтьн, диса əw кал бу. Гəрма дəшта Р'əwане qафе мəрва дьсьнщьранд.

Йаликива əз зə'ф а'щьз бум, зə'ф дьwəстйам, йаликива жи ша дьбум: «əз чаwа бьгһижмə щи, əзе һəр'ьм мəк'тəба урьси, ищар жи бь змане урьси бьхуньм».

Р'оже се дана мə нан, пəнир у тьри дьхwарьн. Хöлəсə, бь калəки чəтьн əм эваре, wəхта р'азане, гьһиштьнə Qöр'öбöг'азе. Мəрьв һатьн ль мə щьвйан, нə əз кəси нас дькьм, нə кəс мьн нас дькə.

Һəр Абас жь Р'омие апе хwəр'а гот, кö əз кö-р'е к'емə. Апе wи баве мьн нас дькьр. Əwи дьгот:

— Əз кижд'ə сала бəри нһа һатьмə мала wə, əз у баве тə дəстəбьракед һəвьн.

Мəрьве wи гöнди баwəркьн тəмам жи qəлфəqəлфə дьһатьн тəмаша мьн дькьрьн, чьма кö хəлqе wəлате мə нəдитбун. Һатьн готьн:

— Сьбе зу Абас, Әскәре Мько бь чәнд лаWь-
кава дьчьнә Тъблисе, нә тә дьгот, wәки әзе меване
xwә бьшиньмә Тъблисе. Һазьр һәвальн, бра пер'а
һәр'ән.

Абас әз анибум wәки әз бьдама мәк'тәба Qӧн-
дахсазе, ле готьн:—Мәк'тәб исал вәнабә. Шәр'ә, к'е
һаж мәк'тәба һәйә. Ләма жи Абас Р'омие апе xwә-
ва дьхwәстьн мьн бьшиньнә Тъблисе бал Дәwреше
кӧр'е Р'оми, кӧ ль wьр дәргәван бу, wәки Дәwреш
мьн бьдә бәр xwәндьне. Ләма жи Р'оми гот:

— Абас, һәр'ә щәм Әскәр, беже: «апе мьн тә-
waqә дькә бра иро нәчьн, сьбе Акмәд жи бь xwә-
р'а бьбнә щәм Дәwреш». Акмәд бра иро жи щәм
мә һесабә, жь р'йа дур һатийә.

Эваре одә тъжи бьбу, һьнәк qиз, бук дьһатьн,
тъжи сьвдәра оде дьбун, дәстәке жи сәр к'ӧләка
гӧһдари дькьр.

Мьн һьнәки дәнгбежи дьзани, к'ламед wәлате
мә ль wи wәлати тӧнә бун, дәнгбеж жи кем бун,
һәрчи һәйи жи мина дәнгбежед wәлате мә рьнд
нәдьстьран. Аһа ләма жи бона стране ль мьн топ
бубун.

«Qӧр'ӧбӧг'аз» бь змане тьрки йане «гәwр'йа
кьшк». Р'асти жи гӧнд к'әтьбу дәве wи гәлие кьш-
ки к'әсьр. Мәрьв, кӧ дьда wи һәвразе феза гӧнд,
wәки бәр Мьскинйа дьчу, р'әq дьбу у бина мерьв
дьчъкийа, хьшьр у кәвьр бу... Ле әw ч'йае пешбәр

тәмам ч'ерәк у гиһа бу. Һәwа xwәш у сахләм бу.
Ле ль нава гӧнд? Ль нава гӧнд бина хун у qәт'ле
дһат. Һьнәк һәбун жь wеда дьһатьн, хәзәб жь р'уе
wан дьбари, мәрьв саwә кӧле жь wан дьгьрт. Ч'ә-
кед тәва жи һәбун. Т'әмам qӧр'нәк бу, кӧ мәр'тал
жь орт'е р'абьбун, ле Qӧр'ӧбӧг'азе у һьнәк гӧндед
Аг'бар'анейә майин бь мәрт'алед дәwра бәре дьк'ьрь-
нә шәр'. Хенщи кәму ч'әка ӧса жи һәбун qәмед wа-
нә йсайи. (Йса, һьлбәт һостае wан qәма буйә, кӧ
дьготьн «Йсаи»). Әw qәмана бетәwшә дьреж бун,
wәки дьданә пьшта xwә, почкед wана жь чока
дәрбаз дьбун, әw чар тьлйа бәрбун. Wәки дьк'ь-
шанд мәрьв дьзани, кӧ Әзраһиле жь сәр шьлфа wан
банздә, бе р'ӧке мәрьв qәвзкә.

Меред Qӧр'ӧбӧг'азе, кӧ бьчуна шӧхӧл жи, qә-
мед wанә ль бәрбун, дәсте wан сәр qәвзед qәма бун.

Дь wи гӧндида дӧ qәбил бун: бәла у мьһәмда.
Мьһәмда чәнд бәрәк бун: мәндәсора һәбун, бутька
һәбун, һәwерйа у һьнәкед майин.

Ле әван бәра сәр наве Мьһәмда xwә дабунә
сәр һәв, wәки бәла, кӧ ниве гӧндбун, зә'ф зоре ль
wан нәкьн.

Хӧләсә, һәрдӧ qәбил нәйаре һәвбун, сал нә
дьма, wәки әwана мер жь һәвдо нәкӧштана у дәст
нәфьр'андана. Дә паши һьнге: шькйат, суд, гьртьн,
мәсрәф, бәр'тил, фьлан-беван.

Ләма жи әw гӧнди к'әсиб бу. Хенщь жь мала

Дәло, Фәрко, Щәwo у дö-се малед дьн, гöндиед майин идара wан Т'ьблисе бу.

Һьнәк жь wан qәт жь Т'ьблисе дәрнәдьк'әтьн, wана падвалед тарийә нәмк'ещда ә'мре xwә п'уч' дькьрьн. У чәнд манат жь дәргәвание, йан жи жь пьшток'ешие (кәмбалие) qазанщ дькьрьн, дьшандьн кö зар'ед wан пе бьдәбьрьн.

Р'ожтьра дьн әз у һәвалава жь гöнд дәрк'әтьн. Незикайа нивро бу. Сәр каникә гәлие Мьскинйа әм р'уньштьн. Әw гәләки к'ур бу, тәмам мешә у кәвьр бу, ч'йаед тик, мәрьв, кö ле дьнһер'и, к'оме мәрьв пар'а дьк'әт.

Мә льнге xwә, дәстч'ә'ве xwә шушт, нан хар.

Әз дьфькьрим: «Әwqас сальх дьдан, дьготьн, wәки wәлате урьс к'öда һәр'и машинәйә. Ле к'ане? Әвана тәв гәли, мешә, занг у знарьн. Ле к'ане, к'ане әw машинә?»

Мьн жь Әскәр дьпьрси. Мьнр'а дьготьн:—һьн-дьк ма, һьндьк ма,--ле әм дьчун-нәдчун нәдгһиштьнә машине.

Эваре мә xwә гиһандә Qәрәкълиса П'әмбәке. (Кироваканe). Әм чунә ханәке. Әскәр готә кале:

— Жь мәр'а ведро картол бьк'әлинә.

Wи чахи картол бь ведройа дьфьротьн. Мә пенщ мәрьва бь нан картол тер xwарьн у р'абун чунә стансие. Дәрәнг мә бьлет стәнд. К'әтьнә машине, бәре xwә да Т'ьблисе. Сәр пер'оне һьнәка

дәсте xwә дькәжандьн, һьнәка шәwqә. Мьн пьрси: —әвана чьма öса дькьн?—Әскәр у һәвала жь мьнр'а готьн:—әwана дьбежьн хер у хаши бьгһижнә эwьра xwә, wәр'а огърбә. Мьн гот:—тьште öса—дәстра xwә, wәр'а огърбә. Мьн гот:—тьште öса—дәсткәжандьн, к'ом дәрхьстьн ль wәлате мә тöнәйә, әз тәзә тьштед һа дьбиньм. Әскәр гот:—тöе һәла гәләк тьшта бьбини, әва wәлате урьсә...

Сьбә һе зу бу, әм ль Т'ьблисе пәйа бун... Гава мьн дина xwә да шәһәр, тәзә зани, кö әз дур у хәриб к'әтьмә. Бәри кәмйа дйа мьн к'әтә бира мьн, һьнәки әз п'осидә бум.

Дьготьн: «шәһәре Т'ьблисе», мьн һәw дьзани, кö мина Диадине, йане Базида мәйә.

Ль вьра ханмане чәндqатейә бльнд, булвар, к'учед кәвьркьри һәбун, файтон, авто у конг ле дьгәр'йан. Мәрьвед we тәмам к'ьнще тәмьз ле, тәк пьшток'еш бь к'ьнщед qәтйайи у qьр'еж бун. Һәма we сәкәтеда гәләк у гәләк тьштед майин мьн дитьн. Мьн әwqас пьрс жь Әскәр кьрьн, wәки әw эди wәстйа, ле жь щабед wи әз гәләка жи сәрwәхт нәдьбум.

Әм һатьн гьһиштьнә к'уча Милитунские, ль к'идәре гәрәк мә Дәwреше Р'оми бьдита.

Гöндиед Әскәр ль we гәләк бун, һатнә дора мә пьрс-пьсйар кьрьн.

Әwана готнә Әскәр:—«Дәwреш чуйә к'уча Маланские, ль хöшьвние хаше бьxwә».—Әм жь we вәгәр'йан чун. Мә дит wедәре тьжи мәрьвьн, тәв

жи хаше дьхWöн. Т'əхтəки мəзьни гöр'овəр бу, кəйшт мəрьв сəр р'уньштбун, хаш дьхWарьн. Əскəр əз бьрьмə щəм wи т'əхтəйи сəлам у к'əлам данə һəв, ле Əскəр дəрһəqa мьнда һе тьштəк нəготьбу, зьвьр'и сəр мьн у гот:

— Акмəд, е кö əм ле дьгəр'ьн, к'ижанə? Əгəр тə те дəрхьст, бьзанə əснафе мина тə тöнəнə. Дə, бежə.

Мьн кəсəк жь wана нəдитьбу. Мьн бала хwə да кəмйа, дит, кö ə'нйа йəки кочьки бу, чə'вед wи нжи һа һур бун, ə'йни Р'оми у чə'вед wи жи öса бун. Мьн дьле хwəда гот: «Һəбə—тöнəбə əв хорте һаайə». Əскəр гот:

— Дə, бежə, к'ане фəрасəте тə чаWанə?

Мьн дəсте хWə дьрежи Дəwреш кьр, гот:

— Бь тəхмина мьн ДəWреш əв хорте һанайə.

Т'əва жи ль һəв ньһер'ин у к'əнйан. Əскəр гот:

— Ə'фəрьм жь фəрасəте тəр'а. Дəwреш əw бь хwəйə. Вəгəр'йа сəр ДəWреш у готе, чь кö Р'оми у Абас дəрһəqa мьнда жь Wир'а готьбун. Паше жи əw хəwла кьр, чəнд хəбəр жи дьзива готьне.

Дəwреш жь Wедəре əз бьрьмə йат'аха хwə. Йат'аха Wи зə'ф бьчук бу. Дошəкəкə гиһа у орг'анəкə кəвнə qəтйайи жи ль сəр бун. Ə'рде we полкьри бу, ле полед we һьнə щйа шəwьти бун, һьнəк жи шькəстьбун, qöл бьбун. Паше мьн дит, wəки

wəхте от'ах гези дькьрьн, əw зьбьл дькьрьнə wан qöлед пола.

Дəwреш гəлəк пьрс жь мьн кьрьн, öса жи дəрһəqa хwəндьна мьнда пьрси. Əwи дьхwəст бьзанйа к'а əз чь дьзаньм. Р'астə əw хwəнди нинбу, ле хорт'əки зə'фи аqьл, мə'рифəт у занə бу, öса жи змане урьси дьзани.

Мьн сальхе хwə да, кö пенщ сьньф ль wəлет хьлаз кьрие бь змане т'ьрки, əз кəсаба р'ьнд дьзаньм, öса жи кəрфед урьси т'əмама нас дькьм.

— Нə дьбежьн тə ль щəм wə жи урьси хWəндийə?

—Мьн готе, Wəки öсанə, əзе сальхе хWəндьна хwəйə урьси жь тəр'а бьдьм.

Wəхтəке щəм мə готьн, wəки Щангир аг'а дəрсдаре урьси анйə бона Бавое кöр'е хwə бьдə хwəндьне. Бре мьн əз бьрьм, кö əз жи т'əви Баво у зар'а бьхуньм, ле мə дит, кö аг'е əw анйə т'əне кöр'е Wи һин бькə, зар'ед дьне к'əс нахунə. Əм жи вəгəр'йан, һатьнə мала хWə.

Хьзме мə—Кəмəде Кəсо, жь Сарибехе, щаб кьрьбу, кö əз һəрьм т'əв зар'ед Wан бьхуньм.

Кəмəд жь гöнде Ə'слание Öбеде кöр'е шех Камо ани бу, дəрса зар'ед wан дьда. Бьре мьн əз шандьмə мала хушка мьн, кö əз жи т'əв кöр'е Wейи Чаче бьхуньм.

Əм чар шагьртбун. Сьсе мала Һəмəд бун, йəк жи əз бум. Ӧбед сьба һьнəки дəрса мə дьда, һəма тав, кӧ шьрин дьбу, əwи дьгот: «р'абьн, книшкед хWə т'опкьн əм һəр'нə бедəра, бьхуньн». Əм чаWa бьгһиштана бедəре, Ӧбед дьгот:

— Гəдəно, книшка дайиньнə сəр һəв, əм лə'зəки бьлизьн, паше бьхуньн.

Мə книшкə даветьн, гəдед гӧндə майин жи дьһатьн дьгһиштьнə мə. Мə кəта эваре дьлист.

Дəрсдаре мə жи чахе мəр'а бу, свьк бу. Мə ль һəв дьхьст, сəр һəвр'а бандзьда, бьр' дьлист у тьштед майин. Wəхта мə тəполдаш дьлист, мə сəйдае хwə дь к'ӧлмада дькӧшт, р'ьнд дьк'ӧта.

Кəта эваре əм р'ьнд бьрчи дьбун. Паше əм бе хwəндьн вəдгəр'йан, дьһатнə мал. Щара жи мə у дəрсдар р'асти ль һəв дьхьст.

Аqьле мə у Ӧбед жь һəв нəбьр'и, əм беһинбун жь һəв бəла (бəлав) бун. Ӧбед тьштəки əм һин нəкьрьн.

— Wəки ль вьр жи ӧса бьхуни, тӧе «р'ьнд һинби»—Дəwреш готə мьн.

— Ӧбед тьштəк ньдзани, лəма жи əм тьштəки һин нəдьбун. Ле ль вьра, тӧ мьн бьдə сəр хWəндьне, тӧе бьбини əз чаwa р'ьнд һинбьм, дь мəк'тəба Р'омеда мьн р'ьнд дьхWəнд.

— Чьма тӧ хwəндьна тьрки дьзани, əwa тəрс дьнвисьн?

Мьн готе:

— Əре, əз п'ак дьзаньм. К'ома пенща ль we хьлаз кьрйə.

— Wəки тӧ we хWəндьна тəрс дьзани, тӧе урьси зу һинби.

Се лаwкед гӧндие мə əw салəк бу һатьбунə Т'ьблисе жь хwəр'а дьхəбьтин. Мьн пьрса wан жь Дəwреш кьр. Дəwреш гот:

—Əре, əз wан нас дькьм. Əwана ль соqаqа Варансов дьминьн. Дьхwəзи əз тə бьбмə щəм wан.

Əм р'абун чунə щəм wан гӧндиед мə.

Əwана зə'ф шабун, пьрсйара мала хwə жь мьн кьрьн, əм р'акьрьн бьрьнə хwарьнхане, һəр щур'ə хwарьн жь мəр'а анин.

Бьр'əк лаwкед wəлате Авар'əш һатьн, əwана жи хwарьн, шəрəб анин, кьрьнə к'əрхwан. Лаwька əз нас нəдькьрьм, ле баве мьн нас дькьрьн, бона qəдре wи жь мьнр'а кӧрмəт кьрьн.

— Һун зӧqьрйа башьн, ле форма wə нə башə,— Дəwреш гот,—оймед wə зə'ф кьньн.

— Кьнща дьреж йа жьнанə,—Ə'гое гӧндие мə готе,—Wəлате Р'омеда нəйари бу, шəр'бун, дə'wбун, һəwар у газйбун, ле ль wəлате wə чь һəбу? Кьнща дреж наһелə мəрьв п'аки сйарбə, бьр'əвə, дьк'əвə, дəстпед мəрьв.

Дəwреш жь мьнр'а гот:

— Чəнд р'ожа ль нава шəһəр бьгəр'ə, ч'ə'внас бьбə, паше əзе тə бьдмə щики бьхунə.

Чәндәк дәрбаз бу. Р'ожәке Дәwреш әз бьрьмә мәк'тәбәкә урьса. Wедәре әз һьлнәдам, готьн: «Змане урьси ньзанә, әм нькарьн һьлднә мәк'тәбе».

Паше мәрьвед насә хwәнди готнә Дәwреш: «Бьдә щики бра бьхәбьтә, бәлки саләки змане урьси һинбә, паше бьдә мәк'тәбе».

Дәwреш гәрйа жь мьнр'а щики дәргәвание дит. Ве щаре жи документ т'өнә бу, кө әз пе бьк'әтама дәвтәра мале.

Әз нәчар мам. Чумә щәм Wан лаWкед гөндиед мә. Wана к'омәк да мьн у әз к'әтьмә дәфтәра мале.

Хәзене мьн әрмәние Qәрсе бу. Жер'а дьготьн Кащи аг'а. Мьн тәзә зани, кө ль wәлате урьс жи аг'а һәнә. Жьна wи бу, бук, qизәкә Wи у дө көр'е wи бун. Йәк qөлөхчи бу, йәк жи офисер бу. Әwи офисер нәзәwьщи бу.

Дәwреш пер'а Wа п'әвк'әт: көр'е Wи qөлөхчи р'оже сәкәт нивәки дәрса мьн бьдә, хwарьн у йатах стуйе wан, әз жи гәрәке кәйате паqьжкьм, дара жь падвале дәрхьм, бьшкеньм у бьбмә qате дөда, сьбәсьбә жи зәмбиле һьлдьм бь Кащи аг'ар'а һәр'мә базаре, хWарьне жь малер'а биньм.

Мьн дәстпе кьр борщдарйа хwә qәданд.

Йатаха мьн падвал бу, ле тәмиз бу, полкьри, р'әнгкьри бу. Чь хWарьна зедә бьма, дьданә мьн,

нә кө мьн тәне тер дьхwар, һәла Дәwреш, щар-щара жи лаwкед майин дһатьн, тәв мьн дьхwарьн.

Ле чәтьнайикә мьнә гран һәбу: Кащи аг'а сьбе зу дһатә бәр п'әнщәре, дьгот: «р'абә әм һәр'нә базаре». Мьн зәмбила мәзьн һьлдьда, Кащи аг'а дьда пешйа мьн, тәqә-тәqа гопале wи бу, ль әр'де дьхьст, финое Р'оме йан датани, qотка сәри ба дьбу, эди кәта базара Малаканские әз пер'а нәдгһиштьм. Ль wедәре чь кө лазьм буйа, дьстәнд, тьжи зәмбиле дькьр у хwәхWә ньзаньм к'өда дьчу, әW зәмбила тәр'ьки кәта мьн дьгиһандә мал, пенщ щйа һеса дьбум. Чьqас р'ож бу кале мьн у Кащи аг'а әw бу.

Әз чар мәһа щәм хәзен мам, дәһ щара дәрс нәдан мьн, һәр щаре мә'ник дьгртьн. Хөләсә, әз жь Кащир'а дьхәбьтим нанозько, илаһ зәмбиле у базаре, өса жи р'әqә-р'әqа гопале Кащи аг'а зә'ф у зә'ф а'щьз кьрьбум.

Мьн р'ожәки жь Дәwрешр'а гот:

— Әз эди т'ап накьм, бе һәq, бе хwәндьн жь wир'а бьхәбьтьм.

Дәwреш жи дит, кө әз р'аст дьбежьм, готә мьн:

— Тө дәйн нәкә, бьхәбьтә. Кәта әз щики дьн жь тәр'а п'әйда дькьм.

Әз хәбьтим кәта Дәwреш жь мьнр'а щйк дит.

Дәwреш әз кьрьмә бәр дәсте жьна йәки пол-

ковник. Мере we шәр'е Сариqамишеда кöштьбун, пенси дьстәнд, кöр'әк, дö qиз пе хwәйи дькьр. Кöр'е we ль гимназиае дьхwәнд, т'әне р'ожед лә'да дьhатә мал.

Дәwреш пер'а п'әвк'әт, кö әw р'оже щарәки мьн бьдә хwәндьн. Кәвт манат жи п'әрә мәhе бьдә мьн, кö әз бьдьмә книшка, к'аг'әз, qәләм у кöбьре.

Борщдарйа мьн жи әw бу, wәки хwарьн бьбьра-банйа, пол у фәраq бьшуштана у шöхöле малейи hур бькьра.

Әw жьнәкә зә'ф башә бь рәкм бу. Әwe зә'ф р'ьнд гöhдарйа мьн дькьр, чаwа дйа мәрьв. Әwe нә кö мина мала Кащи аг'а чь фраqеда дьма әw дьда мьн, ле әз, әw, зар'ед wеба сәр т'әхтәки р'удньштьн, мә нан дьхwар, бь хәбәрәке, әм чаwа кö мәрве маләке бун.

ШАБУНА МӘ БУ ХӘМ

Ле хwәндьн öса жи мьнр'а ль hәв нәhат. Мьн хwәндьн т'әрк да, әз у лаwькед алие мә чәнд сала ль Тьблисе хәбьтин, бунә фьрхунчи. Wи чахи hәла шәр' бу.

Р'ожәке жи hәвал ль hәв шеwьрин у qрар кьрьн, кö hәр'нә мале хwә. Мә бь зор-щәфаки блета машине кьр'и у бәре хwә да мале. Кәтани Диадине

әм т'әв чун. Wедәре әм жь hәв qәтйан, hәр кәс мә чу гöнде хwә.

Мәрьва мьзгини бьрә гöнде мә.

Әм чунә незики гöнд у hивие бун, кö к'еф, әшq у шайи we бенә пешйа мә. Ле wи т'әh'әри нәhатьн.

Ль дәр у доред гöнд пәз, бәрх дьч'ерйан, ле дәнге блуред шьван, странед бәрхван, какә-какед бп'ала у р'еwйа qәт нәдhат. К'ане гәрәк нhа зар'а бьнат'ара малада бьлиста, кö әм бьдитана бьр'әвйана бьhатана пешйа мә. Әw жи т'öнә. Бәре wәки к'öлфәт ль нава гöнд дьhат-дьчун, р'ьнга-р'ьнга льнгед wан бу, тә дьгот qәй сйарьн дәрбаз дьбьн, ле нhа? Нәрм у п'осидә дьhатьньн-дьчун у нәрм бь hәвр'а хәбәрдьдан. Бәре тә ль нав гöнд дьньhер'и, мина кöлилкед баhаре кьнще к'öлфәт сор у зәр дькьр. Ле нhа? Нhа гәләка бь кьнщед р'әш бун, öса жи сәре wан бь шә'р'ед р'әш гьредайи бун.

Мәрьв дьгот р'ожа wан жи т'әв wан кәзнйә, ләма ишьq надә, ә'wр у әзман бу, мьже хwә авитьбу ч'йа, р'аст жи пер'а бь хьмам бун. Хöләсә, р'ожәкә мәлул бу, әw жи мина мәрьвед гöнд.

Кöл-каләки чәнд мәрьв hатнә пешйа мә, дйа мьнә нәхwәш жи т'әв wан анщах сәрдәр дьбу.

Дь аqара wи гöндида тьштәки бь әшq т'öнә бу, кәта ч'ере we жи эди гәwр бьбу, әw мерг у чиман мәлул бун, бегöл, бе ч'ич'әк бун, мәрьв дьзани, кö

ковник. Мере we шәре Сариqамишеда кöштьбун, пенси дьстәнд, кöрәк, дö qиз пе хwәйи дькьр. Кöре we ль гимназиае дьхWәнд, тәне рожед ләда дьhатә мал.

Дәwреш пера пәвкәт, кö әw роже щарәки мьн бьдә хwәндьн. Кәвт манат жи пәрә мәhe бьдә мьн, кö әз бьдьмә книшка, кагәз, qәләм у кöбьре.

Борщдарйа мьн жи әw бу, wәки хwарьн бьбьра-банйа, пол у фәраq бьшуштана у шöхöле малейи hур бькьра.

Әw жьнәкә зәф башә бь рәкм бу. Әwe зәф рьнд гöhдарйа мьн дькьр, чаwa дйа мәрьв. Әwe нә кö мина мала Кащи ага чь фраqеда дьма әw дьда мьн, ле әз, әw, заред wеба сәр тәхтәки рудньштьн, мә нан дьхWар, бь хәбәрәке, әм чаWa кö мәрве маләке бун.

ШАБУНА МӘ БУ ХӘМ

Ле хwәндьн öса жи мьнра ль hәв нәhат. Мьн хwәндьн тәрк да, әз у лаWькед алие мә чәнд сала ль Тъблисе хәбьтин, бунә фьрхунчи. Wи чахи hәла шәр бу.

Рожәке жи hәвал ль hәв шеWьрин у qрар кьрьн, кö hәрнә мале хwә. Мә бь зор-щәфаки блета машине кьри у бәре хwә да мале. Кәтани Диадине

әм тәв чун. Wедәре әм жь hәв qәтйан, hәр кәс мә чу гöнде хWә.

Мәрьва мьзгини бьрә гöнде мә.

Әм чунә незики гöнд у hивие бун, кö кеф, әшq у шайи we бенә пешйа мә. Ле Wи тәhәри нәhатьн.

Ль дәр у доред гöнд пәз, бәрх дьчерйан, ле дәнге блуред шьван, странед бәрхван, какә-какед пала у реWйа qәт нәдhат. Кане гәрәк hha зара бьнатара малада бьлиста, кö әм бьдитана бьрәвйана бьhатана пешйа мә. Әw жи тöнә. Бәре wәки кöлфәт ль нава гöнд дьhат-дьчун, рьнга-рьнга льнгед Wан бу, тә дьгот qәй сйарьн дәрбаз дьбьн, ле hha? Нәрм у посидә дьhатьньн-дьчун у нәрм бь hәвра хәбәрдьдан. Бәре тә ль нав гöнд дьньhери, мина кöлилкед баhаре кьнще кöлфәт сор у зәр дькьр. Ле hha? Hha гәләка бь кьнщед рәш бун, öса жи сәре wан бь шәред рәш гьредайи бун.

Мәрьв дьгот рожа Wан жи тәв Wан кәзнйә, ләма ишьq надә, әwр у әзман бу, мьже хWә авитьбу чйа, раст жи пера бь хьмам бун. Хöләсә, рожәкә мәлул бу, әw жи мина мәрьвед гöнд.

Кöл-каләки чәнд мәрьв hатнә пешйа мә, дйа мьнә нәхWәш жи тәв wан анщах сәрдәр дьбу.

Дь аqара Wи гöндида тьштәки бь әшq тöнә бу, кәта чере we жи эди гәwр бьбу, әw мерг у чиман мәлул бун, бегöл, бе чичәк бун, мәрьв дьзани, кö

wан хəмла хWə даhинə, тəв гӧндйа бь həзнинə у əw жи дьк'əWгьрьн.

Т'əне əм бь к'еф у əшq дьчунə Т'ут'əке. Мə, кӧ əw тəвана бəр ч'ə'ве хWə дитьн, əшq у шабуна мə жи т'əрьби, тəмьри.

Əм чунə сəр р'уйед həв, бəрбь мал чун.

Əм пе həсйан, чь бə'сə...

Һавинда щəрда Иране бь сəрк'арйа хане Макуе се щара сəр гӧндда гьртьбу. Щарəки се мер жь гӧнд hатьбунə кӧштьн, мəрьвəк жи бриндар кърьбун. Щара сьсйа шəсьд сйар hатьбун. Һиждə кӧшти у бриндаред гӧнд həбунə, ле həрсе щара жи карəкə кор нькарбунə талан бьбьн.

Мер у нəhьнге мина Т'емур, Ə'лое Зоре, Qəймазе К'əлəше Мько, Озмане Хьдьр, Һəмзе Нəби у гəлəкед майин qəт дьhиштьн əw тьштəки бьбьн? Əwана хWə жь кӧштьне нəдьда паш, жь мьрьне нəдьтьрсйан, нишандар бун, гӧлла wан ə'рде нəдк'əт, ле wан шера We чаwа талан бьда щəрда Иране?

Һəй бə'са wан шə'р'а у щəрда дькьрьн, ле п'ак сəрр'аст нəдьготьн, кəта р'ожəки Һəмəде Һəсо (жь Сарибехе, хьзме мə бу) у Фəтие Т'ещо (жь Зоре, əw жи пьзмаме мə бу) hатьнə мал.

Эваре щмаə'т hатə оде, Фəти готə Озмане Хьдьр:

— Озман, сəре хWəки, тӧ ләнзəки сальхе Wан щəрда у wан шə'р'а бьдə. Һəта нhа жи к'ӧда дьчи ль Wəлате мə əw бə'сə: «шə'р'е Т'ут'əке», «шə'р'е Т'ут'əке» дьбежьн у дəрhəqа меранйа wəда гьли дькьн. Дəрhəqа Ə'йшана qизапда дь газете Т'ьблиседа ньвисин, кӧ «Жьнəкə к'ӧрда ль сəр щьнйазе мере хWə кьрйə шə'р' у дӧ мер кӧштьнə».

Озман гот:

— Бəле, шəвбьhерйа мəйə ищəв жи бьра əWбə. Мьн нəдьхWəст əw р'ожа бь ахə-wах бира хWə банйа, ле Фəти, wəки тӧ дьбежи, əзе жь тə'р'а йəкойəко сальха бьдьм.

К'əсəрəкə к'ур hатə Озман у дəстпекьр.

— ХWəзьл əз жи wи шə'р'ида бьhатама кӧштьн, бра иро йəки майин сальхе мьн жь тə'р'а бьда,—у ахинəкə дьне жи к'ьшанд, хəлqе заньбу, кӧ ахин бона кӧр'е wи щаhьли нəзəwьщи у бре wи Əмин тене, wəки wи шə'р'ида hатьбун кӧштьне.

Бəле, Фəти, баhар бу. Пəз hе нəhатбу дана, мə дит кьрьнə гази: «həй həwар, щəрде пəз бьр!» Пəзе мə жи We р'оже бəрбь Wаре К'уле чубу. Əм тəв р'абун, е сйар, сйар, е пəйа, пəйа, əм чун. Чаwа нəчьн? Р'ож нава р'оже хəлqе мале мə бьр, əм нəчьн?. Əw топа «Гəр'а-Рӧрайə» тӧ тер'а hати, Əмине бре мьн жи ль We дəре зəвйа хWə ав дьда. Мьн дит дӧ сйаре щəрде дь феза мьнда рьк'ефи сəр Əмин кьрьн, хӧде тӧ qəбул нəки, ə, бе əWи к'əсиби чь кьрьбу? Дӧ гӧллə həвр'а бəрдане. Əw к'əт... Мьн дит ль пешйа мьн бу тəqин: бь тəqинер'а жь wан

сйара йәк стуйе hәспеда hат, ле щаркә дьне хwә гьрт, нәк'әт, нәпәни бу, к'әтә нәпәнйе. Иди мьн нәдит чаWа бу.

Мьн гот: «Т'емур, тә лехьст?» Т'емур гот:

— Әз жи дьзаньм мьн лехьст, тьвьнг ль дәсте мьн хWәш hат, ле чь фәйдә, кö щьнйазе wи жи нәк'әтә р'әх щьнйазе Әмин.

Мьн hәw ньhер'и wирqинйа Ә'лое Зоре сәр мә к'әт.

Мьн wи чахи дит, кö Т'емур у Ә'ло тәв к'ерр-теда хар бун, ле wедәре сйаред дьне жи гьhиштнә wана у шәр' гран бу.

Мә бәрда щәрде, пәзе хWә жь wан стәнд. Ле кәйф кö Таhьре мьни бемьраз жи hатә кöштьн... We р'оже се мер жь мә hатнә кöштьн, дöдö жи жь wан.

— Хwәзьл бра Таhьр, әW хöрте дәлал, нәhата кöштьн, бра пәз ббьрана,—Ә'вдале Щанго гот,—мал qьр'ежа дәстанә, ле мер дәст мәрьв нак'әвьн.

— Щара дöда,—Озман сәрда зедә кьр,—ниврo бу, дәwар hатьбу мозәлана пешбәри гöнд хWәр'а hеса дьбу. Qәрәwьле мә сәре Шькид бун—әwе т'опа феза мәда. Т'емур жи чубу Диадине, әw кö hат, әм жи дь ве одеда hатьн ль дора Wи щьвйан. Мә пьрс у пьрсйар кьр, к'ане нәWадисе дьне чь hәнә. Фәтйе пьзмаме хWәр'а бежьм, мәрьва жь сәре Шькид кьрә гази: «гар'ан бьрьн, гар'ан бьрьн»! Әм р'а-

бун кö дәрен, ле мәщала мә дәрк'әтьне тöнә бу. Чаwа кö дьбини, Фәти, гöнди к'öреданә, тö нәбежә се тәрәфи гöнд гьртьнә. Мина тәйрока дәрбьhаре гöллә тенә нава гöнд, кәси ньк'арьбу сәре хWә жь höндöр' дәрхьста. Т'емур гот: «hәспе мьн бьк'ьшиньн».

— hәсп жи зинкьри, тәзә к'ьшандьбунә тәWле,—Ә'ли бәр гьлие Wида hат:

— Бәле,—Озман гот,—hәсп к'ьшандьнә сьвдәре, ле гöлла мәщал нәдьда, кö дәрхьн. Т'емур дәст авитә дьзгина hәспе, дйа Wи хWә авитә т'есире гот:—«тö дьбини агьр дьбарә, тö к'öда дьчи?» Т'емур гот: —«дае, хәлqе мале мә бьр. Нә мәрьв сәр хирәт у намуса хWә дьмьрә».—Гот у дь höндöр' сьвдәреда сйар бу у дәрк'әт, әWана р'әшанде, нәр'әшанде, эди Т'емур нәсәкьни, пәй Wир'а сйар у пәйед гöнд hеТ'емур нәсәкьни, пәй Wир'а сйар у пәйед гöнд hеди-hеди жь гöнд дәрк'әтьн, щәрде гар'ан бьр, ль мозәлане тәк гöhдьрежәк ма. Qәймәзе бре Т'емур пәй Т'емурр'а сйар бу, ледан мьк'ина Wи бьнда кöштьн.

— Ле кöл дь мала хWәйе мьк'ине нәк'әти, мьк'ин нибу, бебәлуск бу,—Ә'вдие Сьмо навбьр'и дае.—ӘW жь щьсне hәспед Бәк'ое Али бу, тьште öса хöде ченәкьрьбу, әрәбьстани бу.

— Мьк'ина Ә'вдал жи бьнда hатә кöштьн, әw жи жь мьк'ина Qәймәз кемтьр нәбу,—Брое Бьшо гот:

— Хöде кöр'е Wә бьhелә, hун к'әтьнә кәйра

һәспа, ло хöде бькә мер сьламәт бьн, чь те бра бе сәр мал,—Т'емур гот:—пешйа готйә: «гöллә, кö һат, бра ль һәспебә, нә ль сйар бә».

— Озман, сәре хԝәки, гьлие хԝә жь бир нәкә,—Фәти готе (Фәти хәлԛе ԝәлате урьс бу, зә'ф кәԝаск'аре ԛәԝьмандьнед öса бу).

— Әфәндие хԝәр'а бежьм,—Озман гот,—Т'емур хԝә гиһандә гар'ане. Ԝәлаһи мерьк тәне гар'ан жь донздә сйара стәнд. Әԝ нәч'ар ман, кәсп данә пешйа хԝә, тәрьԛандьн, бьрьн. Ле чьма дьбежьн мер кәсабе мер дьзанә? Дә, Т'емур гöлла Ԝи ль әр'де нак'әвә.

Һәԝара майин жи дәстәки хԝә гиһандә Т'емур, дәстәки жи әԝед сәр гöнд р'акьрьн, ахьриеда кәрдö дәста хԝә гиһандә һәв, бәрданә щәрде, һәсп жи же стәндьн, шәш мер, дö һәспед ԝан жи кöштьн. Ԝана дö щьнйазед хԝә бьрьн, чар щьнйазе ԝан жи ман щида, мә ани ч'ә'л кьр. Әва жи щәрда дöда бу, ле йа сьсйа, кö лапә гьран бу, һәла мабу.

Т'ут'әкйа ԛәрәԝьлие мәккәм у зедә дькьн, дәстәк ль сәре Шькиде феза гöнд дьсәкьнә,—жь ԝьр кьр'е Т'әндурәке, гьре дем, Мә'тьк, кәтани дәшта ч'йае Чобане пева дьһатә хöйан, дәста майин жи дина хԝә дьда «Гöра Манга», Әԝгәлие К'әзо кәтани Рöләр'әшане, сәр Дйаре Кащихальте, Ташк'әсане.

Эваре дәрәнг, ԛәрәԝьл һатьн, готьн, кö ль дйаре «Гöра Манга» мә сйар дитьнә.

Т'емур, Щьмшит, Ә'ло, К'әләш һатнә сәр һәв хәбәрдан, паше жи гази тьвьнгчиед гöнд кьрьн у Т'емур готә Ԝан:

— Сьбе зу пез, деԝер бәрнәдьн, әме дәр-доред гöнд йогьлмә бькьн, Ԝәки тьштәк тöнәбә, паше мале хԝә бәрдьнә ч'ере. Нәтьрсьн, ч'ерәйи болә, тарьше ԝә бьрч'и наминә. Пер'а жи к'әниа, тәв жи ԝа мәшәтхԝәш бун.

— Йа дöда у фәрз, ишав р'анәзен. Гöнд бь һивйа ԛәрәԝьла тәне нәһельн. Әԝе, кö бен, жь эвареда дора мә бьгьрьн, Ԝәки сьбе зуда ль мәхьн. Öса жи әԝе р'еед кәму гöнда бьгрьн, кö имдад нәгьһижә мә. Ԝәки әԝ мәрәма хԝә бь мә бькьн.

Нһа һун вәгәр'йан чунә мал, һәр к'öлфәтәки малер'а ч'әкәки һазькркьн у бьдне, жь ви шәр'ир'а нә кö тәне твьнг, ԛьрмә, шур у ԛәмә, силькә, ле öса жи к'еләнди, шәнә, бьст у шишед тәндуре жи сильһьн, дьбә кö шәр' бьк'әвә нав мала. Һун дьзаньн, кö р'әва мә тöнәйә, шәр'е сәр һесир'ә. Ләма жи дьбежьм кәта жьн у кала жи һазькркьн.

— Сәр бәхте мәбә, Т'емур зә'ф баш дьбежә,—Озмане Хьдьр гот,—мьһафьзә кьрьн зә'ф башә.

— Йа сьсйа әԝә,—Т'емур гот,—кö бәрбанге һе тари, әм ԛәләчед хԝә бьгрьн, ԝәки әм ԛәләча Ԝәхтеда бьгрьн әԝ чьԛас зә'ф бьн, зузука нькарьн бьк'әвьнә нава гöнд, чьма жь мә хун дьчә, жь ԝана ав? Әме нһада кьвш бькьн, чәнд мәрьва у к'ена

у к'е к'и ԛәләче бьгрьн. Ӧса нәбә, әме хԝә жи, ә'рз у ә'йале хԝә жи бьднә дәр, намуса мәе пайималбә.

Әԝи, Ә'ло у ед майин мәрьв тарт'ар'и кьрьн, к'е һәр'ә к'и ԛәләче.

— Әшәд бьлаһ, забьтәки жи ԝа тә'р'тиб нәдкьр.—(Т'әр'тиб йане щиԝаркьрьн),—Щьмшите Садьԛ гот:

Сьбә р'он бу. Һьнәка дәԝар бәрда, әԝ сәрҡьшки у бетфаԛи ҡәта нһа жи ль щәм к'ӧрде мә һәйә.

Т'емур лаԝкед майинва кьрьнә шәр'.

— Чьма деԝер бәрдьдьн?

Ибое Озман мерәки же һати бу, ле ҡәйф кӧ сәрҡьшк бу. Мьҡина ԝи дь ҡәԝшеда зинкьри гьредайи бу. Әԝи банзда сәр пьшта мьҡине у гот:

— Мала ԝә авабә, ԛәрәԝьлед мә ԝәки дӧ тәйра жи дьбиньн дьбежьн: «сйар һатьн». Чь әлк'е дьл-ҡнавед ԝә хар?

Әԝ чу дь к'ертеда хар бу, бу р'әԛә-р'әԛа гӧлла.

Мә дит мьҡин һат, Ибо т'ӧнәйә.

Әԝана жь эварда һатьбун, дора гӧнд гьртьбун. Ибо чаԝа кӧ чубу сәр ԝан, әԝ дитбун, кьрьбу кӧ шунда вәгәр'ә, ле ԝана һәвр'а лехьстьбун, Ибо к'әтьбу, ҡәспа ԝи тәр'и дабу мал у һатьбу гӧнд.

Бь кӧштьна Ибор'а шәр' тәв дак'әт. Чар т'әрәфи гӧнд бу хьрмин, ль нава гӧнд бу ԛйамәт. Ибо

гәләк гӧнди архайин кьрьн. Әԝан жи мале хԝә бәрдабун. Гӧллә мина тавед тәйроке дьһатьнә нава гӧнд, жьнәке банздьда ч'еләке, йәке гольке, гӧллә ле дьк'әт, һьм әԝ дьк'әт, һьм жи ч'еләк. Ҡәта чьл дәԝари нава гӧндда һатә кӧштьн.

Имдад жь т'ӧ дәра т'ӧнә бу, р'йа Диадине у гӧндед майин гьртьбун, ч'ьвйк ньҡарбу сәр ԝанр'а дәрбазбә.

Шәр' гран буйә, хьрмә-хьрмә. Гази кьрьн: «Усое Осе һатә кӧштьн», «Сәфәре Мьҡо кӧштьн», «Р'әсое Мәрире кӧштьн» «кӧштьн» һа «кӧштьн». Бор'ә-бор'а деԝер, к'алә—к'ала пез, ԝилә-ԝила жьна, зарә-зара зар'а, ԛир'ин у ԛутина мерхаса, нав ль хԝә дьдан, һәлан ль һәвала дьхьстьн. Т'ӧ дьбежи кӧ р'ожа ԛйамәтейә, ҡәшәрмәшәрә.

Ҡәйара пьшт жь Ә'ло стәнд, ль Ә'ло хьстьн, әԝ к'әт. Бу ԛир'ина жьна, готьн: «Ә'ло һатә кӧштьн!» Дәԝреше бре ԝи р'ьк'ефи сәр Ә'ло кьр, летьн хьстьн, әԝ жи к'әт. Жьна Дәԝреш—Бәсе, чу ль сәр щьнйаза, ль ԝе жи хьстьн, ԛиза бре Ә'ло-Алмасте р'ьк'еф кьр у чу сәр щьнйазед апед хԝә, ль ԝе хьстьн, әԝ жи к'әт. Паши ԝан ҡәмйа Ә'йшана хушка Т'емур чу, гәлә гӧллә һатнеда, т'ӧ гӧлла же нәгьрт. Ә'йшан жьна Ә'ло бу, әԝе щьнйазе мере хԝә к'аши бәр талдә кьр, фишәке Ә'ло вәкьр, данә пьшта хԝә, т'ьвьнга ԝи һьлда у тәвй мера кьрә шәр'.

Паше ль Т'ьблисе газет гәрйан, ԝәки жьнәкә к'орда ль сәр щьнйазе мере хԝә кьрйә шәр у дö мере дьжмьн кöштьнә...

Шәр һьнги чу гран бу. Хун һьнги чу зедә рьжйа, ԝиллинед жьна һьнги чун зедә бун... Дһа бь шәԝат шәрк'ар гәрм бьбун, к'әла ԝан р'абьбу, дьхԝәстьн кәйфа Ә'ло һьлдьн, кәйфа ԝи шере дәлал у меред майин... Әԝан гәләк мер жь дьжмьн гöлол кьрьн, кöштьн, ле дьле Т'емур, Кәмзи, К'әләш у ед майин һеса нәдбу у һеньк нәдбу.

Ле бәдбәхтикә лапә мәзьн ль Т'утәкйа дәстда. Бәдбәхти әԝ бу, кö фишәкед һьнәка лап хьлаз бун, һьнәк жи лап кем бун. Сьбә ль к'идәре, хасма, нһа ниврo к'идәре... Дьжмьн вйали-ԝиали рьк'еф дькьр, кьщум дһатә сәр гöнд, ле чь әԝ дьданә сәкнандьн, п'әшмурдә дькьр у р'әв пе дьхьст? Һьнәк жь ԝан кöшти дьман ль ԝе бәсте бәр таве, ле әв мерани, әв шерани тәмам бь фишәка дһатә кьрьн. Чь бежьм, әԝ жи сәр һәвда һатьн. Шәрк'аред кö бе фишәк мабун, лавайи ль һәвалед хԝә дькьрьн, дьготьн: «тәк фишәкәки бьдә, әз гöлләки бавежмә ԝи сйаре һан».

Һеди-һеди чара Т'утәкйа дьһатә бр'ин, ль дор гöнд бәрә-бәрә тәнгйа ԝан зедә дьбу. Т'емур кәр'ә-кәр' мәрьв шандьнә нав гöнд, ԝәки һәр кәс дә'сә, к'еләндйә, шәнәйә, шурә, йан qәмәйә бьгрә хԝә һьндьк майә, кö шәр' бьк'әвә нава гöнд. Фишәкед Т'емур жи һьндьк мабун, ле Qәймазе бре ԝи жь фишәкед мал сильһәк гиһанде. Чәнд мәрьв бьбуна Ә'ли Шер жи ньдкари пешйа ордик гöред дәв бь хун бьгьртана.

Ль Т'утәке р'ьнгин у гьрмин бу. Кәси кәс нас нәдькьр... Жь думана тьвьнга ль сәр гöнд мьж у думан бу, ль ч'йае феза гöнд хьрмин-хушин бу, дуйе твьнга бьбу тәлп мина ә'ԝре мәһа нисанейә р'әш хԝә дабу синге ч'йе. Дәнге гöлла, нор'ә-нор'а һәспед нер, ԝилин у ԝирqин к'әтьбу һәв тә дьгот qәйкәта кәвьр-кочкед ԝи ч'йайи жи жь ԝи дәнги кәр' бьбун, жь ԝе думане кор бьбун, ԝәки льнге ԝан һәбйа, әԝе жи жь ԝе мәйдана qәтьл у хуне бьр'әвйана... Ле сйаред жь Улук'әнде, Щанәqьзе, Даԝьд у Кащи Хальте һатьбунә һәԝара Т'утәке, сйаред ч'әте, е кö әԝ р'е гьртьбун, мина тавйед тәйроке гöллә сәр сйаред һәԝареда дьбарандьн, ле мьнәта ԝан ә'фата тöнәбу, сйар дьһатьн, йәк жь е дьн дәрбаз дьбу, сәре хԝә дькьрнә нав бьжуйед һәспа у р'ьк'еф дькьрьн, педа-педа qәләчед дьжмьн р'адькьрьн, ахьриеда жи р'әв пе хьстьн, пар'а ль стöе ԝана сйар бун. Ле әԝ йәк ә'фат у сәрк'арийа Щангир аг'а бу. Ԝи чахи мала Щангир аг'а жь Ава р'әш һатьбу Улук'әнде, qәза Диадине.

Дьжмьнед ль сәр гöнд вйали-ԝйали р'ьк'еф дьдьрьн, кö бьк'әвьнә нава гöнд, ле Т'емур у К'әләш бь дö дәстава һәрдö йалед гöнд һәла һе хԝәйи дькьрьн, нәдһиштьн, кö әԝ бьк'әвьнә нав гöнд.

Əw ə'wре рәши гран һеди-һеди серәк бу у шунда чу, ле сйаред щәрдейә сәр гӧнд, бәри гӧндйа әw тәмашә дитьн. Əwе кӧ бәре рък'ефи сәр гӧнд кьрьн, әw жи пешие һеди-һеди, паше рәв пе к'әт, ль сәр рйа Диадине жи бу шәрәки qальм, wиали жи бәрданә сйаред чәте. Əw һәwара К'очое Qӧмӧлбущахебу. (К'очо баве нвиск'аре әрмәнийаи ә'йан Һрачйа К'очарә), К'очо мерәки бәдәw бу. Смбеләкә тә'нькә бадайи ле бу, әw дькьрә хәләq. Wәхта qәwмандьна әw мере һәwар у газйа бу. Дәста К'очое әрмәние пьзмам ль йале чәпе кьщум кьрьнә сәр, ль йале рәсте жи һәмьн әw сәкәтәк бу, кӧ имдада Шангир ага у wан гӧнда ль стуйе щәрде сйар ббун, мәщал же стәндьбун у мәщал нәдьдане, кӧ әw хwә рәсткә. Гӧндйа жи жь гӧнд данә пәй.

К'очо заньбу, кӧ фишәк кем бунә, хорщә фишәк ани да Т'емур. Əw фишәк ль сйара бәлакьрьн у бь лемьшт чунә сәр дьжмьн. Дә, чаwа кӧ дьбежьн: «е qәнщ әw бу, кӧ жь мала хwә нәһатьбу». Хӧләсә, бәрданә wан әw зә'ф п'әшмурдә кьрьн.

Алие мәда кижда бьриндар у кӧштй тәмам бун, гәләк пәз, дәwар у һәсп qьр бун. Ле жь wан... е Хане Мәк'уе паше һатьн готьн: «шест дӧ меред wан кӧшти у бриндар һәнә». Озман wе шәве ль вьра гьлие хwә к'ӧта кьр.

Мәһа адаребу, тарица кәзар нәһсьд кәйжда... Һәр дәра һе спи бу, рәшайи тӧ дәра тӧнә бу, хенщи рйа щә'де, кӧ тера әскәр у һесир дьк'ьшйа. Дәнге тәйр у туйа тӧнә бу. Хуси һеди-һеди дьбари. Əw qифар у тәлйа бльнд, кӧ бәрфед звьстане тәмам ӧнда нәкьрьбун, гӧнгьлед wан мина к'ӧтькед пәмбӧ кьрьбу у бәржер дахьстьбу. Чъркә-чъркә ә'рд у ә'змана бу.

Əw чәнд гӧндед мәйә чартәрәфи Диадине qрар-кьрьн кӧ баркьн, бәрбь wәлате урьс һәрьн.

Wе сьбе баркьн, wе сьбе һәрьн... Хwә начьнә зозане, хwә начьнә Авар'әш, wе һәрнә wәлате урьс. Wәлате урьс жи буйә бә'рәкә мәзьн, кәләкед мәйе сәр рўе бә'ре к'әвьн, дәлгед wе wе wан кәләка ббьн у бибьн... К'е дьзанә... Дь wан дәлг'ада хәрq ббьн, йан дәлгә wан бавежнә щики дури, дәрази, нәнас.

Wе сьбе баркьн... Ле әw мерг у чйман?. Ле әw гиһа у зозан? Ле әw чешит-чешит гӧл, кӧлилк у чичәкед бәдәwә бинхwәш? Ле әw канйед сарә сьпийә зәлал, кӧ бьлqә-бьлqа wан бу жь знара, жь qума һур дәрдьк'әтьн, щәwьк же дьк'ьшйан жь бәри тирежа тав дьбьрьqин, тә дьго qәй әw энщи у сәдәфед бьрqонәкьн, кӧ бәрq дьк'әвьне... Бав у калед мә, ӧса жи әм, ль ван чйа у зозана хӧльqинә, ль вьр мәзьн бунә, ль ван дәра мә зарти листийә, ль ван дәра

дьлк'әтьн, әвинти, к'лам, р'әqасе һинбунә, ле дә'wәт, зәWащ, сйар, щьрид у шайед майин, кӧ дьһатә кьрьн?

Әре, ле гәрәк һәрьн. Һәчьн qәт набә. Ба у багәре бен, селав у лемьште бен, зӧлма падше Р'оме We бе диса мина тәйре атмәщә мә бькә нава п'әнщед хwә, мә мьз у мькәл бькә. На, wәрьн әм бьр'әвьн!

Жь сьбеда һесир бәрбь Диадине къшйа. Кал, пир, жьн у зар' аһ у зар чун. Бәрф беqам бу, р'е йәкп'е бу. Гава кӧ жьн, каләк, йан пирәк жь р'е дәрк'әта, йан бьк'әта, эди зузука ньдкари бьһата сәр р'е, бь дәст у ләпа дьчәрчьри, гәлә щара шьл дьбу, щики хWәхWә ньдкари дәрк'әта, һәта имдад нәдьдане. Дәсте wан шьл дьбу, щики гәрм тӧнә бу, кӧ дәсте хwә һьнәки гәрмкьн, ле дәв жи тәвьзи бу, гәрм нәдькьр.

We звьстане мьшк жи жь qӧла хwә дәрнәдьк'әт, ле һесир сәр бәрфе к'әтьбу... Бәхте wан бьр'и, кӧ we р'оже багәр тӧнә бу, Wәки багәрәкә сьвьк жи һәбйа, жь жьн, зар'а, кала, пира йәк же хьлаз нәдьбу, тьмаме qьр' буйана, һәйwанәт жи хьлаз нәдьбу.

Бь Wи нали әм эваре гьһиштьнә Диадине. Орта шәһәрда әWqа мәри һәбун, тә дәрзи бавита, нәдьк'әт. К'е һьнәки зу һатьбу, хwәр'а сьтарәк дитьбу. Ед мина мәйә р'едур, дәрәнг гьһиштьне, ль дәрдоред Диадине к'оч аветнә сәр бәрфе.

Нава шәһәр к'әтьн арду һазьркьн, сәргин, дар'ед ханмане хьрабә. Эди бьбу дәсте зоре. Щи һәбу һесир тедабу, әw хани сәр һесирда һьлдьшандьн, дар дьбьрьн жь бона шәwате. Бесусед агьр давәтә ә'змана. Кәсәки эди кәйф ль мал нәдани, к'ӧда дьчуйи бина къзбу, qьрпә-qьрпа qәлйе бу.

Дьле тәва шәwьтибу, бь кӧл, дәрд, мәрәз у бьр'ин бу. Әwана щи у wаре хwә щида һьштьбун, мал, мьлк', щот у к'отан, ханманед кәмнарә бав у кала, һәр кәвьрәки диwер худана ә'нйа wан ньqьтибу сәр, паше кәвьрәк чубу сәр кәвьрәки у бубу диWар. Hhа әw гьшк щида ман...

Дәрде Т'утәкйа һьнәки жь дәрдед е майин гәләктьрбу. Брина wан тәзә бу. Сәре тәва һе бь р'әш бу, чәнд мал чубунә бәр мират'а, к'ӧлфәте wан мала щинара имдад дьдане.

Әw һесир мина тәйре ч'әвгьредайи дьчу, ле ньдзани кәта к'әнге we һәр'ә. ль к'идәре we бьсәкьнә, ахьрйа wане чаwабә? Һесир дьк'ьшйа у дьк'ьшйа, кәсәки ньдзани пеши гьһиштә к'идәре, паши ма ль к'идәре. Дьк'ьшйа, мина ч'әме Мураде, кӧ һәр щйа авед щәwа у канйа тәв дьбьн һьнги дьчә ава We зедә дьбә. Ӧса жи жь һәр дәра һесир дьһат, тәвһәвдьбу, зедә дьбу, диса дьк'ьшйа у дьк'ьшйа.

Гöманәкә сәргьртйә нәхöйан дь дьле щмаә'теда һәбу. Бь we гöмане дьчу. Әw гöман у әw фькьр тәзә пешда нәһатьбу, әw фькра сал у зәмана бу, фькра бав у калада мабу, әw бав у кал бь we нете ша нәбьбун, әw к'әсәр бь wанр'а чубу гöр'е. Ле әв һесир дьбә бьгһижә we мәqсәде.

Әw мәqсәд wәлате урьс бу. Зуда, сәри бав у калада мьләт дьхwәст жь бьн зöлма Р'оме дәре, хwә бьдә бьн бандур'а мьләте урьс, wи мьләте мәрьвһьз у р'әкм. Әw мәqсәд бу, кö дьле wан һьнәки һеса дькьр, һьнәки мәшәтхwәш дькьр у р'öк ль wан вәдгәр'анд.

Иди бьһар бу. Ль wан qьр'ед Хәрфәлйе, нәкийа Идьре, әм, хwәйи пәз, эwьрин, щмаә'та майин һәр йәки аликида, нә кö тәне Әрмәнистане, гәләк к'öрд у әрмәни чун дәрк'әтьнә Тьблисе у ль Гöрщстане бәлав бун, wи чахи гәләк һесир бь мьләте гöрща хлаз бу.

Әм чәндәки ль qьр'а ман. Мә дит, кö жь мә wеда кәс нәмайә, нә щмаә'т, нә жи әскәр.

Мә дит, кö әм манә дәве гöр у кьрчада. Мә баркьр, һатьнә дәште, ль we әм к'әтнә Ащйе, ед дьне жи wан гöндада бәлав бун. Мә һәла зәвйед һешинбуйи жи п'ар кьрьн, ле мә нә урьс дит, нә жи загуна wи. Мә жь к'е пьрс дькьр, дьготьн: «урьс чуйә Урьсете».

Бага дь бьн хwәлиеда чилдабун, кәта эваре

зар'а у р'енщбәра чил у зихькед тьрйа вәдькьрьн, дьхwарьн. Мә чаwа гöнде хwә һиштьбу һатьбун, öса жи әщәмед Сöрманлие тәв ед майин р'әви бун, чубун.

Мә тәзә зани, кö әм тәне нниьн, гәләке мина мә бе щи, бе wар манә.

Р'ожәки диса һәйдадә ль мә дахьстьн, готьн: «Бьр'әвьн, Р'ом һат». Р'әв бь мә к'әт, әм р'әвин. Әw «мьлк'е тәзә» жи мә щида һишт. Әм п'ьра Qәрәqәлер'а дәрбаз бун, чунә wан qьр'ед Сәрдараве, ль к'идәре нһа шәһәре Һоктемберйанейә.

Әм дö р'ожа ль wи qьр'е бе ав ман.

Ә'сьрбу, һәwар һат готьн: «Р'ом һатә Арак'се». Щангир аг'а бьр'әк сйар һьлдан у чу бәр шер', ед майин жи мал баркьрьн у р'әвин, кö әw дьжмьне хәдар нәгһижә wан.

Мә хwә да сингe Әләгәзе. Һьнги бәләки һәвраз чун, әм жи пер'а һьлк'ьшйан. К'и дьчу Р'әwане дһат, дьгот: «готьнә әме зутьре вәгәр'нә щие хwә». Щмаә'т жи һивйа вәгәр'андьна чуйина wәлет бу. Wәки сйарәк жи к'еләка обер'а дәрбаз буйа, гәрәке бьчуна пешие, пьрс бькьрана: «qәт чь һәйә, чь тöнәйә, әме к'әнге һәр'нә wәлет?»

Һәзар щур'әйи щаб дьстәндьн. Ле тö гьлиед wан р'аст дәрнәк'әтьн.

Һа дьготьн «Р'ом тьжи Сәрдараве буйә», һа дьготьн «вйалива жи һатә Башаг'баране». Щангир аг'а тәви

шәрванед щмаәте чу фронта Агбаране, wан гәләк зор да Р'оме, жь Агбаране шунда дан. Чәндәки шунда әw жи вәгәрйан һатьн, ле шундачуйина мәйә wәлет тӧнә бу, һәр готьн жи дәрәw дәрк'әтьн.

Бь сәрк'арйа Тәфур ага дӧ гӧнде рәша, барава у гӧнде мә шеwра xwә кьрьн, мә баркьр бәре xwә да Дәрәчичәке.

Әм жи чун пеш Дәрәчичәкева ль гәлие Дәләре мә дани. Тәфур ага чәнд щара чу Әхте һат (Әхт мәрк'әз бу), паше изьн дан әм бьк'әвнә гӧнда.

Т'әфур ага бь дәста xwәва к'әтә Алаһвердие, әм жи бь лаwкед баравара к'әтнә Заре.

Гәләк мал тарше wан чь кӧ һәбу, баһарда һеди-һеди дабунә нан у хьлаз кьрьбун, wәки дәwе wан йәксәр нәе бьрине, йәк челәк ль бәр дәри һиштьбун, чьмки дәw кӧ һәбә пе пьнщаре жи те xwарьн, йан жи шир дькьрьнә ньша шорбә-морба.

Һьнги чу рож бь рож кале һесир храб дьбу, һьнәка картол дьк'әландьн, тәв һәвир дькьрьн, дькьрьнә нан, һьнәка тәне идара xwә бь картоле wи руе Qәрәк'ьлиса Пәмбәке дькьрьн, һьнәка жи илащ һатьбу бьрине, идара wан бьбу пьнщара чоле, әw жи һьнәк жь wан мьрьн, һьнәка жи, чаwа дьбежьн «сәр зьк» xwә гиһандьнә Т'ьблисе, пе хьлаз бун.

Жь һәр qәза һесир һатьбу тьжи Әрмәнистане бьбу, эди чар у стар тӧнәбу. Пәре Әрмәнистане ӧса беqимәт бьбун, wәки йәки пәзәкә xwә бьбьра бьфрота,

гәрәк мешокәк пәрә банйа. Аһа әва жи шан у шорәтед парламента дашнака.

Мала Әйшана хушка мьн бь тие xwәра чубу Сарибьлахе. Т'емуре бре мьн готә мьн:

— Сйарбә, һәрә мала Әйшане, сәрәки бьдә wе у заред wе, вәгәрә wәрә.

Әз чум, гәрәк qәт на шәвәки ль мала хушка xwә бьмама, ле әз нәмам, чьмки мьзгини һат. Әw мьзгини, мьзгинйа кӧ баһарда щмаәт һивие бу, готьн: «готьнә, wәки һесир шунда вәгәрә, һәрә щие xwә». Әw гӧнд жи бь ван гьлйара ша бу, ле нә әwqас, чьqас кӧ һесир ша дьбу, чьмки әwана әһлие щибун.

Хушка мьн гәләки бәр мьн да, кӧ әз wе шәве ль wе бьсәкьньм, ле әз нәсәкьним.

Әйшане сәд манат пәре Никалә да мьн у гот:

— Һане, ван пәра бьбә, ле нәдә Т'емур, жь xwәра бькә мәсрәф, әз дьзаньм тӧ щьгаре дьзи Т'емурва дьк'ьшини, щара жь xwәра дьди к'агәз у ттун. Әw сәр мьда гьрйа, әз сиар бум, мьн һәсп худанеда рәш кьр, гһиштьмә мал.

Ль гӧнд мьн дит к'еф, шабун, стран. Әwе, кӧ дӧһ бьрчи бун, әw жи иро бь к'еф у әшq бун, тә дьгот qәй бьһистьна наве wәлет рӧк у таqәт дайә wанда, кӧ дӧһ жь бьрчибуне незә-неза wан бу. Ле иро? Wана бь к'еф у әшq мьзгини дьда һәв: «әме вәгәрнә wәлате xwә!»

Жь диWана дашнака мә к'әсәк нәдитьбу у нас нәдькьр.

Әw р'ожа бу ә'йдәкә тәмам. Айһай тәв wан әз жи ша дьбум. Дьк'әтнә бира мьн әw ч'йа, зозан, кани, бәләки, авед сарә зәлал, әw гӧл у чич'әкед дәлал, әw һәwа хWәш, илаһ мәрзәлед дйа мьн у баве мьн, әwан кәмйа әз бәрбь хWә дьк'ьшандьм. Ле кәйф кӧ әw шабун, бь тә'ли сәр мьнр'а дәрбаз бу.

Әз чаwа чумә мал, дьнйа бәр ч'ә'ве мьн бу тари, р'ьщаф к'әтә щәндәке мьн, qӧдуме чоке мьн сьст бун, анщах к'ьнщед мьн жь мьн эхьстьн, әз кьрьмә нава щйа, әз нәкьш к'әтьм. Wәхтәки әз бь хWә кәсйам, кӧ Т'емур, Qәймәзе бре мьн, мьн р'адькьн, кӧ к'ьнще мьн ль мьн кьн. Ав анин, мьн дәст у ч'ә'вед хWә шуштьн. Эди нәхWәшбум, әз сйар кьрьм, р'әх к'очада мьн ажот, әм чун.

Паиза дәрәнгийә, кәWкед бәрфе хWә авитнә сәре ч'йа, һеди бәрбь дәште тен. Р'е кәр'ийә, шьлоп'ә дьбарә, мәрьв, га у барава тәр' бунә. Кӧлкаләки мә хWә гиһандә р'йа Аг'баране, кӧ бәрбь Аштараке дьчә... К'оч дьк'ьшьн, һесир һьнәк р'утә тә'зи, һьнәк п'ехас, һьнәк нәхwәш, дәрһәqа бьр'чибунеда жи әз тьштәки набежьм. Хwәндәване ве к'тебе бра хwәхwә бьдә аqьле хwә, к'ане һесир дь чь калида буйә.

Һесир жь к'ӧ бежи дьһат, тәв мә дьбу. Һа зедә дьбу у дәлг'ә дьда дьчу, п'ела давитә сәр п'ела у дьк'ьшйа. Гәлә бьр'чи, йан нәхWәш жь к'очед хWә шунда к'әтьбун, ль тәрәфәки р'е дьреж бьбун, нала-нала wан бу. Һьнә мәрьвед хwәйи мәрһәмәт щара сәр wан бьр'чи у нәхwәшада хар дьбун, дьпьрсин: «тӧ чьма ӧсани? Чь дьхwәзи?» Щара жи һьнәки алик'арйа wан дькьрьн, wәки майин, к'е ль к'ебу, wәй ль wи к'е к'әт. Айһай, әWана мәрьвед бехwәйи йан жи бе дьлшәWат бун. Мәрве бь хwәйи р'еда нәдма, әw нәхWәш дьбьрьн.

Бь wи кали әм гьһиштьнә Сӧрмәлие. Ль Игдире әм данә сәкнандьн, готьн: «әм исал бьминьн ль Сӧрмәлие, бьһаре дь бәләкийада һәр'нә wәлет, wәки щот у щобара шунда нәк'әвьн».

Ль wе дәре к'әсиб у дәWләти тәв п'осидә бун. Әм бәлави гӧнда бун. Мина ч'әмәки аве бьк'ьшә, пешйа аве бьгрьн, әw ава ч'әм бәлайи чол у бәстабә, әм жи ӧса бәлав бун. Жь wедәре гәләк бь к'ӧлфәтва бәрбь Гӧрщстане вәгәр'йан у чун, ед майин жи холоре у бьр'чибуне бәрә-бәрә кем у серәк кьрьн. Жь хәлqе щәбалйа гӧндәки 50—60 мал, һьндьк-һьндьк досьд пенщи нәфәред wан һәбун, жь wан нәфәра шәш нәфәр хьлаз бун. Әwан шәш мера жи хwә бь зорәки гиһандьн Т'ьблисе, йан на әw жи qьр' бьбун.

* * *

Əз жь нəхwəшйе эпещə п'ак бум. Жь мьнр'а лазьм бу хwəрьн, əw жи тӧнə бу. Мале мə эди сəр һəвда һат, тəв данə нан у чəлтука Шолие.

Чар нəфəр жь мала мə мьрьн. Əз у əw һəрдӧ һəвалед мьнə Тъблисе (Ə'го у Бьро) һазьр дьбун, кӧ һəр'нə Тъблисе, ле Щангир аг'а нəһишт, əм бьрьнə əскəрие. Пенсьд пəйа, сəд сйар бəрəв бун.

Кəта баһаре мə дəрбаз кьр, бь калəки нəхwəш, р'ожəки тер бун, чара бьрчи.

Бь кӧлкалəки əскəра əw щəндəке хwəйə нивмьри гиһандьнə п'ьнщар'а баһаре. Ле чəнд əскəред мə жи мина гəлə һесир сəр ч'ə'в ль wан wəрь мин. Жь һесир гəлəк у гəлəк мьрьн, ле жь əскəре мə кəсəк нəмьр. Мə р'оже дьстəнд гьрванкəк нан, əw жи һəрр'о нəдһатə стəндьн. Дəрбьһаре жи ар тӧнə бу, ньзаньм чь арбу, нане wи пə'н дьпə'тьн, ле бь дьрана нəдһатə һуркьрьне, гəрəк мəрьв пе кəвьра, йан чакуча бьшкенанда, һуркьра фраqе, һəскəк ава борша зəлал бəрда сəр, паше һьнəки һəв бəрдьда, ле дь дəве мəрьвда кьр'ə-кьр'а wибу, мина хизе.

Р'ожəки щаб данə мə, кӧ əскəре һəр'ə жь Зоре кəта бьгьһижə Qӧлпе-wан ч'йа у р'йа тəмизкə, wəки паше жи һесир вəгəр'ə сəр щи у wаре хwə.

Əскəр бу дӧ дəста, дəстəк гəрə бь р'йа Кьтик, Qəрəqəле у П'ерд'иева бьчуйа сəр Qӧлпе. Дəстəк жи

qьр'е Хəрфəлйева, Ханер'а, Qьзьлqоле у Йаг'лйер'а бьчуйа бьгьһишта əскəре Qӧлпе.

Дəста мə дьбу шəсьд-кəвсьд мер. Жь wана wəкə сəд пенщи мери жь баталиона мə бун. Сəд пəйа бун, пенщи сйар бун. Дӧ т'опед мəйə бьч'ук, дӧ кəб жи пулимйот һəбун.

Əскəре мə жь эварда къшйа чу, сьбер'а мə хwə гиһандə Qуч'е у Гəрмашьве, ле т'опед мə гəрə дь р'йа К'ӧликва бьһатана, əw ль хане бьгьһиштана һəв. Ле т'опед мə зə'ф эглə бун. Əw нивро паше һатьн гһиштьнə мə.

Жь дəнге т'опа əw ч'йа хали бьбу, хəлqе ч'йе р'əвибу, чубу wəлате Р'оме. Əм чун гьһиштнə Qолпе. Шəвəки жи ль we ман. Сьбе ə'мьр дан, wəки əм вəгəрьн һəрьн Сьчанлуе у Qьзьлqӧле ль we бьсəкьньн, we бəрга синор хwəйбькьн.

Əм һатьн чəндəки ль Qьзьлqӧле сəкьнин. Паше бəржер бун, һатнə Сьчанлуе у ль we сəкьнин.

Дӧ р'ожа, се р'ожа мə нан нəстанд. Гава кӧ дьстандьн жи, we сəкəте дьхwар у р'адьбунə сəр хwə, диса əw бьр'чи, диса əw бьр'чи. Əм ль wи кəвре кьшки кӧла ман. Нан тӧнə, лаwьк бьрчинə, кəта эваре р'адwəшьнə wан гəли у бəрп'ала, п'ьнщар'е дьчиньн е хwарьне щида дьхӧн, е майин жи тиньн дьк'əлиньн, шор дькьн дьхӧн.

Əw лаwьк һəбун нава мəда мина ферьза бун, ле бьр'чибуне əw тəwандьбун, мəлул кьрьбун, мə-

рьв ль Wан хорта дьнhери сәд кәйф ле дани. Хөләсә, гәләк шәрпәзә у мәлул ббун.

Нивро бу, әw лаwькана вәгәрйан, hатьн. Жьнәк бь wанра бу у чәләкәкә сорә qазахи жи ль пешйа we бу. Чәләкәкә сорә гьрә рачанди бу, гәләки к'ок бу, тә му же бьк'ьшанда, дон дәwсера давит. Жьн жи жьнәкә гьрә бәрани бу, бәдәWә чәвбәләк бу, тә дьгот qәй сурәтед we сорав лехьстьнә.

Әwe дьгот:

— Чахе бу шәр, рәв бь мә к'әт, мьн шькәва нан валакьрә нава дәстханәкида, жь зарара ббьм, мьн заньбу бәре әwльн тьште керhатьне әw нанә.

Әв чәләка мә жи ль дәре кон мабу паши чәләкдотьне нәчубу мозәлане. Мьн чәләк да пешйа хwә, кө әWе жи ббьм, хьлазкьм. Мьн чәләк кьрә гели у ажот. Wәхтәки мьн дит бьрә сйар феза мьнра дәрбаз бун. Мьн зани, кө әw сйар нә сйаред мәнә у, пеши ль мьн hатә бьрин, әз hесир к'әтьм.

Жь брайе xWәра бежьм, чәләк дь гелида жь xwәра дьчерйа, мьн жи xwә дь шькәвтеда кәр кьрьбу, к'ане кәта чаwа дьбә. Аhа, браwо, иро лаwкед Wә әз дитьм, гьртьм аним. Иро әз дила wәмә, дькөжьн, дьгрьн, әw бь дәсте wәйә. Ле диса әз шькьрдарьм, кө к'әтмә дәсте әшира.

— Xwә кәси бехатърйа тә нәкьрйә?—Мьн же пьрси.

— На, браwо, әз хөдана дө бьрамә, әз чаwа бәхте xwә бьшәwьтиньм. Тө к'әси жь гөлле гьрантьр жь мьнра нәготйә,—жьньке щаб да.

— Тө дьхwәзи hәри бьгhижи мәрьвед xwә, мала xwә?—Мьн же пьрси.

— Чаwа нахWазьм. Мәрьв жи нәxwазә бьгhижә мала xWә? ле...

Әз we сәрwәхт бум, чьма әw хәбәра xwәда ма, тәмам нәкьр. Ле мьн xWәст, кө әw xwәxwә бежә. Мьн готе:

— Бежә, бежә, хушка мьн, qәт шәрм нәкә, әз йәки мина бре тәмә.

Әwe гот:

— Әз дьтьрсьм, кө...—дәсте xwә да бәр руйе xwә, мина тьште hа ләрьзи.

— Бежә, бежә, дйа мьн, мьн жь xwәра бра кәсабкә у бежә,— мьн готе:

— Дьтьрсьм, кө бежьн: «Әскәра әwqас wәхт тө дь нава xwәда xWәйи кьрьнә, тәзә тө бәрданә». Браwо, руйе мьн жь тә рәшә, көрманщед мәйә бь дучъкьн, щара дучъка бь мәрьвава гьредьдьн, hәр тьрса мьн жь we йәкейә.

Хальт ага жь weда hат пьрси:

— Әw чь бәсә? Әw чь чәләкә? Әw чь к'өлфәтә?

Мьн йәко-йәко жера сальх дан. Әwи жь мьнра гот:

— Вәр'екә бра һәр'ә бьгһижә мәрвед xWә.

Әw чәнд лаWькава бәрбь ч'еләке чун. Әз у һьнәкава жи ман щәм жьньке. Мьн готә жьньке:

— Сәбьр бькә, әз нәмәке бьнвисьм, нивсәкәти шунда тә вәр'екьм.

Әм тәв чунә һөндөр'. Мьн дәстпе кьр, тәхмин бь ви тәһәри мьн нәмә нвиси:

«Гәли пьзмама! Р'астә, әм иро ль һәв бунә нәйар, һәв дькөжьн, бунә бракөж. Паши дьжмьнайе дости жи һәйә. Әме wәхтәки ль кьрьна xwә п'ошманбьн, ед пәй мәр'а р'абьн We бь мә бьк'әньн у бежьн: бра жи бре бькөжә? Әw эди шөхөле п'ашейә. Нһа р'астә әм нәйарьн, ле намус башqәйә, чьмки намус авитьнә бәр к'уч'ька, куч'ька жи пе ле нәкьрийә. ЛаWкед мә иро чубунә дәwр'ие, әв к'өлфәта бь ч'еләкәкә сорва дь занга Qәрәкәсареда дитьбун у анибун. Нһа жи әм сәр Wәда вәр'е дькьн. Әз бь Wи хөдайикьм, кө әм у һун тәв дькәбиньн, әв к'өлфәта һан бе шьк у бе шөбке qәбулкьн. Мә тәва жи өса ль we ньһер'ийә, чаwа ль хушка xwәйә кәлал ньһер'ийә. Бь хатьре Wә. Акмәде Шәweш».

Мьн се лаwьк данә сәр жьньке, кө ббьн, we дь к'ерта Сарибехеда харкьн у ль к'ерте р'унен, кәта әw дьчә незикйа гөнд, паше әw вәгәрьн бен.

БӘРБЬ Т'ЬБЛИСЕ

Әм чунә мал. Мала Ә'го жь шәш нәфәра дйа Wи у браки Wи бьч'ук мабун, п'ьнщар нәма бу, харьбун, нәмьрьбун.

Жь мала мә чар нәфәр мьрьбун. Ед майин жи тәмам нәxWәшбун, тәк Т'емуре бре мьн сәр п'йа бу.

Мале мә жи га у ч'еләкәк мабун. Әw жи һиштьбун, бәлки гөлмә шир зар' бьхөн, га жи р'әвәки, бәзәкида п'аласед xWә пе бьр'әвиньн.

Әwe дитьна мә дити агьр у алав бь дьле мьн у Ә'го хьст. Әм вәгәр'йанә казьрме. Мә гази Бьро жи кьр. Мә qәWлqраред xwә кьрьнә йәк, wәки әм, де у бьре Ә'го, өса жи жьн у qиза бре Гөрө бь xWәр'а ббьн, һәр'ьнә Т'ьблисе, чьмки сьт'ара wанә шәве жи нәмабу.

Стансийа Эщмиазине хөл-хөлә бу. Һесир, әскәр, мәхлуqәт сәр һәвр'а дьчун-дьһатьн, мина ава бә'ре дәлг'ә дьдан.

Әw мәхлуqәт т'әмами мә'дәкьри бу, ль бәр диwара шәндәк у нәхwәш бун, е ль п'йа жи һәр кәс шә'ләке wан ль пьште, тәвә мәлул бун. Qужә-qуж жь к'упа нәдһат, тә дьгот qәй п'әр'сиве к'әтьнә, хьр'ә-хьр'а гәwрйа wан бу, әw жи к'омьр төнәбу, бь дара к'уп дьхәбьтин.

К'упәк жь щи бьләqйа, кьзки вагонәкә т'әне жи ль пәй буйа, һесир ль пәй we вагоне дьбу р'ез,

кӧ бьк'ətана вагоне, бəрбь Гӧрщстане, Адрбещане, Урьсете бьчуйана.

Əw мəрьв ль we һəбун, кӧ дьготьн: «əва дəһ р'оже мəйə əм ль вьрьн, р'йа вагона нак'əвə мə».

Кəси ньдзани, сəрк'аре стансие к'ийə, qӧльхчи к'ийə. Загун чйə, qанун чьйə? Һəр кəси дьхwəст хwə бавежə п'епəлука вагонəки һəр'ə бəлки р'ӧке хwə хьлазкə.

Эваре дӧ жьнед нас жи расти мə һатьн. Əwан жи тəрка мə нəдан, əм бунə нəһ һəвал—Ə'го бь де у бре хwəва, Бро бь жьна бре у qиза брева, əз у əw һəрдӧ жньк.

Тари бу, эшалонəкə таварние сəкьнибу, һьнəк вагонада һесир һəбу. Əм рəх вагона к'əтьн. Дь ортеда дəре вагонəки һӧндӧр'ва дадайи бу. Мə кəрсе мера хwə дайе, бь зорəки дəре вагоне вəкьр. Мə дит, кӧ тьжи һесирə у готьн: «щи тӧнə». Бу qəрəбальха мə. Зоре йан хатьр əм к'əтне, машинə р'е к'əт. Ле əм һəр нəһ жи сəр п'йа сəкьнинə у нькарьн бьльпьтьн. Мьн кəбəки щие льнге хwə п'ак кьр у дəнг лекьр стра. Мьн дит кӧ страна мьн ль кəмйа хwəш те, жь кəму дəра дьготьн: «Тəw, тəw», «щане, щане», «дəнги ль дьне», «сəкəт хwəш».

Эwана тəмам жи кахтəган бун, жь wəлате Р'оме бун, тəва жи кəта зар'ед wан жи кӧрманщи дьзанин. Лəма жи ӧса тəwинйед шьрин-шьрин дьданə мьн, дӧп'а жи чахе мьн qəйде һесирие дьгот.

Мьн чəнд к'лам готьн у хwə кəр' кьр. Əwана гот: «Бежə, баво щан, бежə». Мьн гот:

— На qардаш, əз сəр п'йа сəкьнимə, һун р'уньшти. Əз wəстйам.

Йəки жь wана незики мьн мумəк вехьст у һьнəки хwə сəр һəвда дан, əз дамə р'уньштандьн.

Əм жь эварда чун, сьбер'а мə хwə гиһандə һəвразе Qəрəбьрьн (нһа Кармрашен). К'упе машине бь дара дьхəбьти, qəwата к'уп тӧнə бу кӧ вагон бькъшандана. Һəма кӧ гьмтькəк бьк'əта пешие к'уп сəр нəдьк'əт, эп'ещə ə'рд шунда вəдгəр'йа, кӧ qəwата хwə топкə, бəлки сəр дьк'əвə.

Əм пəйа дьбун, мина ə'рəба рəх машине дьк'əтьн. Р'йа кəсьн жи тӧндьрӧст нəбу.

Əм се р'ожа шунда анщах гһиштьнə Санаһине. Санаһин wи чахи синоре Əрмəнистане у Гӧрщстане бу. Qӧльхчиед меншевика к'əтнə вагона, пропуск хwəстьн. Э пропускед к'е һəбун?. Əм тəмам жь вагона пəйа кьрьн. Əм р'йа машинеда мина дewер ажотьн у дьготьн: «Садит Сасомхет'ши»—йане һəр'нə Əрмəнистане.

Меншевика əм щида һиштьн у чун. Кӧрманща, кӧ дəнге һəв бьһистьн, форма һəв нас кьрьн, хwə ль һəв гьртьн. Гьһиштьнə һəв. Һьнəк жь вагонед майин пəйа бун, һьнəк жи бəре ль стансие бун. Əм сəр һəв бунə шест се мəрьва, жь wана се, чар лаwьк щаһьлə һьнəки ль сəр хwəбун. Ед майин кал бун, пир бун, йан жи нəхwəш бун. Əм ль пьш то-

пе дь чъва р'йа машинеда сәкьнин. Ч'әвед тәва ль мьнә, чьмки әз търкu дьзаньм, һьнәки жи урьси. Мьн гот:

— Һун һьнәки бьсәкньн, әзе т'әне һәр'мә стансие, к'ане чаwа дьбә.

Әз чум һәр'мә стансие. Чаwа жь бәр кәндале р'йа машине дәрк'әтьм, мьн дит мелисики щаһьл сәр р'йа мә данә сәкьнандьн, wәки әм вәнәгәр'нә стансие. Qәт нәсебани мьн әw нәдитйә, мьн хwә ль бәрп'але дьреж кьр, гьва кӧ бәр таве гәрм бьм. Ль wе дәре аqьләк һатә мьн. Мьн аһа фькьр кьр: «әз мәрьвәки т'әне, нә зар'ед мьн һәнә, нә жи пьштие мьн. Әз чьма бь ванр'а һатьмә? Әз кӧ чар маната бьдмә дәсте кандукторәки, әwе кәта Тъблисе мьн бьбә». Мьн у дьле хwә бәрһәв да. Готьна баве мьн к'әтә бира мьн. Әwи дьгот: «йамьдә һун йале к'әтйабьн, һәр йамьдә имдаде бьднә фәqир-фьqара, һәр кәс qаси таqәта хwә». Р'әкмәтие дәрсдаре мьн-хӧщә Ә'бдӧл Кәмид әфәнди жи гәләк щара дь мәк'тәбеда дьготә мә; «арик'арийа фәqира бькьн». «Ле фәqир жь ван фәqира четьр?» Мьн qрар кьр: «әw чаwа, әз жи тәви wана, ван жьн у зар'а щида наһельм». Әз р'абум, бәрбь милиси чум. Мьн сәлам дае, әwи сәлама мьн вәгьрт. Әw жи йәки щаһьли чахе мьнр'а бу. Мьн урьси пер'а хәбәр да, мьн дит кӧ те начә. Мьн зани әw нә гӧрщә. Мьн бь търкu готе:

— Тӧ чь мьләти?

Әwи гот:

— Әз гьрекьм.

— Гьрек?— Мьн пьрс кьр,— тӧ търкu п'ак дьзани.

— Гот,—әре, зә'ф рьнд търкu дьзаньм.

Мә дәст пекьр търкu хәбәрда. Паше жи гьлие мьн у wи бунә йәк, әwи готә мьн:

— П'әре тьтуна мьн т'ӧнәйә, чәнд манат п'әрә бьдә мьн. Әва шьвәр'йа һана тә дитйә? Әзе wә һәр щаре се, чар мәрьви бәрдьм,—дәсте хwә жи дьрежи р'е кьр,—һәр'ьн бьк'әвьнә дәве ч'ем у һәр'ьн.

Мьн чахе кӧ п'әрә данә wи, әwи гот:

— Wәки п'әре ттуна мьн һәбуна мьн әw п'әрә жи нәдьстанд. Әз жи мина тә кӧр'е гӧндйамә.

— Ле ва әзе һәр'мә незикйа стансие,— әwи гот,—wәки шӧхӧлә һун дитьн, әзе бежьм мьн нәдитйә, әз дурбум, ле тӧ жи нәкә бебәхти. Мьн гот: —Тӧ һәр'ә, лап архайинбә.

Әз вәгәр'йамә нав һәвала. Әwан, кӧ әз дитьм, к'ефа тәва жи хwәш бу, чьмки гәләка жь wана готьбу: «әwи әм хап'андьн, щида әм һиштьн у чу». Ле Ә'го у Бьро хәйсәте мьн бәләд бун. Әwана дьзани, кӧ әз wе qәлпйе бь wанр'а накьм. Ләма жи жь ед майинр'а готьбун, кӧ тьштед ӧса набьн, әwе бе. Мьн тәв сәрwәхт кьрьн. Мьн Бьро бь чар нәфәред wи у Ә'гова бьрьн кьрьнә р'е у готе:

— Р'е дәве ч'емр'а дьчә, жь стансие дәрбаз дь-

бә, паше те дәрдьк'әвә сәр р'йа машине. Һун дәренә сәр р'йа машине у һеди-һеди һәр'ън кәта әм жи тен дьгьһижнә ԝә.

Мьн Ә'го жи ль дәԝса хԝә ль ԝи һьмбәри да сәкьнандьн, кӧ әԝ жи р'е нишани мәрьвед майин бьдә. Әз вәгәр'йамә нав ԝан. Һәр щаре сьсе, чар, пенщ мәрьв вәр'ейи щәм Ә'го дькьр, Ә'го жи әԝ шьвәр'е нишани ԝан дьда, әԝ вәр'е дькьрьн.

Бь ԝи тәһәри әм чун пьшта стансиаеда дәрк'әтнә сәр р'йа машине, гьһиштнә һәв.

Мә дит мәрьвәк жь нав мешә һатә сәр р'йа машине. Әԝ мәрьвәки ԛьр'ънт'ә бу, к'ьнщед ԝи ԛәдәке һешин, п'апахәки Лор'иейи р'әши мәзьн жи ль сери бу. Әз у Ә'го сәрда чун, мә сәлам дае у пьрси әԝ хәлԛе к'идәрейә. Әԝи гот:

— Әз жь Шушәмаданемә.

Шушәмадан гӧндәки әрмәниайә, дь нава мешәда ль сәре ч'иаки бльндә.

Әм тәв р'уньштьн, әԝи к'исе хԝә да мә. Мә щьг'арә чекьр, пьрс у пьрсйар жь һәв кьр у мә сәрһатйа хԝә жь ԝир'а гот. Әԝи гот:

— Сә у куч'ьк һәрдәра жи тьжинә, ван гәли у мешада һун нә р'е дьзаньн, нә дьрба. Ль кәму стансиа жи йог'ләмә дькьн, ԝе ԝә а'щьзкьн, һун гӧнәнә.

Әԝи дӧ се ԛӧлабед хӧрт ль ԛәльна хԝә хьст, пе п'инщьке бь ԛәльнева гьредайи ттуна ԛәльне тәв-

һәв кьр, дӧ ԛӧлабед дьн жи лехьст у сәре хԝә бльнд кьр у готә мә:

— Әре, һун йа мьн дькьн, нава ви мешәйир'а бәре хԝә бьднә ви ч'йае бльнд, дуз һәр'ън. Бь пьрс у пьрсйара һәр'ън дәрк'әвьнә Шулавере, әԝ жи гӧнде әрмәниайә, фькара же нәкьн, әԝ жи п'ак дьзаньн, кӧ кӧштьн, гьртьна мә ԝә сәр һәвә. Мә бәрһәвда хун р'о кьрйә. Шулавере дәрк'әтьн, эди дәшта Борч'алиейә. К'е жь ԝә к'ӧда дьхԝәзә, ԝеда жи һәр'ън... Мьн гот:

— Тӧ п'ак дьбежи, ԝәки әм тәне буна мәе жи бькьра, ле тӧ дьбини жьн, зар', кал у нәхԝәша, әм р'йа ньзаньн у нәбәләдьн, әм нава ԝан мешар'а ԛәт дькарьн дәрен?

Һьнәки әԝ фькьри, хԝәлйа ԛәльна хԝә бь ԝи п'инщьки диса ль һәв хьст у гот:

— Хәбәр жи хәбәре тәйә, р'абьн бьднә пәй мьн. Әм һәр'нә гӧнде мә, дь нәԝша мәда бьәԝьрьн, нишәвда әзе ԝә р'акьм, бьбьм дәрхьмә сәр р'йа фьраԛәтие у паше вәгәр'ьм бем.

Гьлие ԝи п'ак к'әтә сәре мә. Мьн у ԝи да пешие, һесир ль ду мә р'ез бу. Һәвраз бу, р'е ч'әтьн бу, һесир чь калида бу эди һун дьзаньн, п'әсә-п'усед ԝан жи ль пьште бун, мина пәзе дәрбьһарейи к'әпәнәки сәри ле ԝәрьми, пәй һәв сәрәдәр нәдбу. Әм эваре ԝәхта р'азана гьһиштнә мала бәләде хԝә.

Эварәкә сайи бу. Стәйрк ль ә'змана дьч'урь-

син, баки wайи ћеньк нәрм ньжньжанд, бина гӧл, гиће, бәьгед даре мешә мәрьв рәwа дькьр. Шәвәкә кәр бу, һәй щар-щара дәнге wан тәйрькед нава мекәр бу, һәй щар-щара дәнге wан тәйрькед нава мешә дьћат. Жьн у зар wәстйа бун, кәсьри бун, дь хәwәкә шьринда разайи бун. Wәстандьн, тибун, бьрчибун. Ћәр дәрд у кӧлед дьнйае жь бира wан чубу... Тәк һьнәка щара дькьрә офин, йан жи ахин. Әw жи әw бун, ед льнгед wан чарьха кьрьбу авльк, йан жи әwед пехас льнге wан ль кәзар кәвьри кәтьбун, жь бәр шәwата льнга зу-зу кьшйар дьбун.

Ниве шәве һьнәки ль мә дагәриа, һәйтәһәйта бәләде мә әм тәв жи ракьрьн. Әw хәwа шьрин дь чәве мә тәвада ма.

— Зу, зу дәрәнгә, рабнә сәр хwә, әм һәрьн, һенькаеда рйа хwә бьqәдиньн, — бәләд әмьр кьр.

Тәмам, кӧ һазьр бун, бәләд да пешие, һесир ль пәй кьшйа. Әз ль дәре кәwше сәкьним. Мьн мәрьвед хwә жьмьрин, шест се мәрьв эваре мьн жьмьри бу, нһа жи әwqас бун.

Әз у бәләд ль пешие нәрме хwә дьчун, әw жи дувәрез кәтьбуне ль пәй мә дьһатьн. Qәдәра дӧ верса дьчун. Әм дьсәкьнин, тьмам дьһатьн дьгиһиштьнә һәв, мьн дьжмьри, кӧ тәмам буна, әм редькәтьн, wәки кембуна мьн Әго, Бро, дӧ, се ләwкед дьне шунда вәдгәрандьн, ль кидәре расти шундамайа бьһатана, кӧ нәхwәшбйа, мьле wи дьгртьн, бин-бин һьлдьдан, дьһатьн дьгиһиштнә мә у щарәкә дьн бь wе форме әм ре дькәтьн.

Нивро дагәрйа, бәләде мә сәкьни, гот:

— Әwе һана чйаед Шулаверенә. Эди һун хер, әз жи сьламәт. Әзе эди вәгәрьм.

Әз жи, әw мәрьвана жи, әм тәв жи жь wи мәмнун ман.

Бәри һьнге мьн сәд манат жь нава «дәwләтйа» бәрәв кьрьбу. Мьн әw сәд манат ль бәр wи щамери дани, ле мә чаwа кьр, пәрә һьлнәдан.

Әwи һьлда мәра гот:

— Wәки пәрәтибйа, әз бь пенщсәд манати жи кәта вьра нәдьһтьм. Мьн һун бепәрә анинә. Кӧрәки мьн һәйә, әw жи ль әскәриейә. Әв qәнщйа бьчукә мьн жь wәра кьри, бәлки бьбә фьрәйики һәрә пешйа кӧре мьн.

Әwи һесири гәләк дьа ль кӧр у фьрәйа рйа wи кьрьн.

Әм ль wе һьнәки һеса бун. Мә хатьр жь һәв хwәстьн.

Рож тәзә чу ава, мә хwә гиһандә Шулавере. Шенбә щие шен. Ћавин бу, гәрм бу, ле эвара һеньками бу. Ль нав гӧнд әм эwьрин. Пәре ке һәбун нан, qатьх, пәнир у тьштед майин стәндьн. Ћьнәка жи картол анин кәландьн. Жь гӧндйа мә хwе дьхwәст, бәрош, арду у тьштед майин, чь кӧ лазьм бу.

Ле кәси тьштәк нана нәдькьр, әм вала вәнәдгә-рандьн.

Әрмәниед wи гӧнди мәрьвнә зә'ф баш бун. Ль wедәре эди мә заньбу, кӧ әме бьгьһижнә Т'ьблисе.

Әм сьбе ль стансиа Шулавере һивйа машине бун, кӧ бьһата, әм бьбрана Т'ьблисе. Ль wедәре мьн жь кәму һәвалед хwәр'а гот:

— Әм һатьн дәрк'әтнә Гӧрщстане, эди жь бьр'чибуне намьрьн. Әва дәшта Борчалиейә, әва жи р'йа Т'ьблисейә. Эди к'е кӧда дьхwазә бьра һәр'ә.

ХӘБАТА КУЛТУРИЕ НАВА К'ӦРДЕД Т'ЬБЛИСЕДА

Т'әриqа 1922-а жь мшакед сәре к'уча артел тәшкил кьрьн:—Гусейнов Ирзад, Әсое Щанго у Микиладзе Васо.

Һәр мшакәки номерәкә тәньк ль п'есире хьстьбун, жь дәһа, панздә мәрьва к'омәк бу, йәк жь wан сәрәк бу. Лаwкед мә жи ль дәре стансийа таварние хwә ньвиси бун, жь мьнр'а готьн: «Wәрә сәр мә бьбә сәрәк». Әз чум мьн хWә нвиси, шәш манат да, книшка хwә стәнд у бумә сәрәк.

Дӧ мәһа шунда әм һьлдан ӧзвед т'фаqа хәбатчиед транспорте. Әз һатьмә бжартьн чаwа ӧзве комитеа нәкиейә щийә дӧда. Сала пашин әз бжартьм чаwа сәдре wе комитеа щи.

Т'әриqа 1925-а әз һатьмә бажартьн депутате Совета шәһәре Т'ьблисе. Паши һьнге һәрсал жи әз дьһатмә бжартьне. Бь сайа кӧкӧмәта шеwре Wи чахи к'ӧрдед мә эп'ещә калед хWә хwәш кьрьн, гәләк жь падвала дәрк'әтьн, к'әтнә йат'ахед п'ак, гәләка п'алан дани, бь щур'ә-щур'ә хәбатед дьнеда мьжул бун. Ӧса жи р'ож тӧнә бу Wәки ль к'учәкә Т'ьблисе дәнге дәф у зӧр'на дә'wәтед к'ӧрда нәһата. Ле тӧ Wәрә wи чахи qиз жь мера лап һьндьктьр бун, хорт дьгәр'йан, qиз дәст нәдк'әтьн.

Ләма жи гәләк щара qиз һе бьч'ук—бьч'ук дьданә мер... Мәсәлә, qизед донздә, йанздә у һәла дәһсали жи дьданә мер.

Qиз жи, кӧ мәзьн дьбун, һьнәк меред wан бе дьле wан бун, чьмки Wи чахи ә'дәт нибу кӧ жь qизе бьпьр'сьн: «тӧ дьхWәзи әм тә бьднә ви мери, йан на?» Пьрс бькьрана жи кәч'ька бьч'ук гәрәк чь бьгота?

Гәләк щара жи хорт у qиза йа хWә дькьр йәк у һәвр'а дьчун.

Сәр wе йәке дь шәһәрда «фьртонәкә» шер' вәдьбу. Мәрьвед хорт qиз р'әванда бь тәне, йан к'омәкә һьндьк (дӧ-се мәрьв) ньдькарин щикида бьчуна, йан пьштик бьбрана, т'айфа мала мере жьньке к'ом-к'оми дьбун, дьгәр'йан. Гава жь йале хорт к'е бьдитана ле дьһатнә һәв, жь сәр у гӧһа мә'рум дькьрьн у бәрдьдан.

Щар һәбу һәрдӧ сәрйа жи дьбу һәwар, дьгһиштьнә һәв, сәри дьшкәстьн, мьл дьшкәстьн, щар жи

Ле кәси тьштәк нана нәдькьр, әм вала вәнәдгә-рандьн.

Әрмәниед wи гӧнди мәрьвнә зәф баш бун. Ль Wедәре эди мә заньбу, кӧ әме бьгьhижнә Т'ьблисе.

Әм сьбе ль стансиа Шулавере hивйа машине бун, кӧ бьhата, әм бьбрана Т'ьблисе. Ль wедәре мьн жь нәму hәвалед хwәра гот:

— Әм hатьн дәрк'әтнә Гӧрщстане, эди жь бьр'-чибуне намьрьн. Әва дәшта Борчалиейә, әва жи р'йа Т'ьблисейә. Әди к'е к'ӧда дьхwазә бьра hәр'ә.

ХӘБАТА КУЛТУРИЕ НАВА К'ӦРДЕД Т'ЬБЛИСЕДА

Т'әриqа 1922-а жь мшакед сәре к'уча артел тәшкил кьрьн:—Гусейнов Ирзад, Әсое Щанго у Микиладзе Васо.

Һәр мшакәки номерәкә тәньк ль п'есире хьстьбун, жь дәhа, панздә мәрьва к'омәк бу, йәк жь wан сәрәк бу. Лаwкед мә жи ль дәре стансийа таварние хwә ньвиси бун, жь мьнр'а готьн: «Wәрә сәр мә бьбә сәрәк». Әз чум мьн хwә нвиси, шәш манат да, книшка хwә стәнд у бумә сәрәк.

Дӧ мәhа шунда әм hьлдан ӧзвед тфаqа хәбатчиед транспорте. Әз hатьмә бжартьн чаwа ӧзве комитеа нәкиейә щийә дӧда. Сала пашин әз бжартьм чаwа сәдре Wе комитеа щи.

Т'әриqа 1925-а әз hатьмә бажартьн депутате

Совета шәhәре Т'ьблисе. Паши hьнге hәрсал жи әз дьhатмә бжартьне. Бь сайа кӧкӧмәта шеwре Wи чахи к'ӧрдед мә эп'ещә калед хWә хwәш кьрьн, гәләк жь падвала дәрк'әтьн, к'әтнә йат'ахед п'ак, гәләка п'алан дани, бь щур'ә-щур'ә хәбатед дьнеда мьжул бун. Ӧса жи р'ож тӧнә бу Wәки ль к'учәкә Т'ьблисе дәнге дәф у зӧр'на дә'wәтед к'ӧрда нәhата. Ле тӧ Wәрә wи чахи qиз жь мера лап hьндьктьр бун, хорт дьгәр'йан, qиз дәст нәдк'әтьн.

Ләма жи гәләк щара qиз hе бьчук—бьчук дьданә мер... Мәсәлә, qизед донздә, йанздә у hәла дәhсали жи дьданә мер.

Qиз жи, кӧ мәзьн дьбун, hьнәк меред wан бе дьле wан бун, чьмки Wи чахи ә'дәт нибу кӧ жь qизе бьпьр'сьн: «тӧ дьхWәзи әм тә бьднә ви мери, йан на?» Пьрс бькьрана жи кәч'ька бьчук гәрәк чь бьгота?

Гәләк щара жи хорт у qиза йа хWә дькьр йәк у hәвр'а дьчун.

Сәр Wе йәке дь шәhәрда «фьр'тонәкә» шер' вәдьбу. Мәрьвед хорт qиз р'әванда бь т'әне, йан к'омәкә hьндьк (дӧ-се мәрьв) ньдькарин щикида бьчуна, йан пьштик бьбрана, т'айфа мала мере жьньке к'ом-к'оми дьбун, дьгәр'йан. Гава жь йале хорт к'е бьдитана ле дьhатнә hәв, жь сәр у гӧhа мә'рум дькьрьн у бәрдьдан.

Щар hәбу hәрдӧ сәрйа жи дьбу hәwар, дьгhиштьнә hәв, сәри дьшкәстьн, мьл дьшкәстьн, щар жи

һәбу мер дьһатнә кöштьн. Милисйа дьһат дьк'әтә орте, гöллә агьр дькьрьн, паше жь һәв дьqәтандьн. Әw топ дькьрьн дьбьрьнә милисиае, wәки меркöштьн тöнәбуйа, ләкзәки жь кәwша милисиаеда хwәйи дькьрьн, бәрдьдан дьчун.

Р'асти жи тайфәбази нав к'öрдада wи чахи зә'ф пешда һатьбу. К'öда бьчуна бе к'ер, бе дар, бе кәснед кöрт, бе qьрмә нәдчун. Ль нава шәһәр, кö пьшти дьбьрьн, айһай бь тасма дьбьрьн. (Т'асма-qайишед дьреж бун, сәре wана бь хәләкед кәсьн). Дьчунә сәр кәдада, дәрәw нәе, хәләкед йәк килое давитнә сәре тасма, бона бьбә шәр бь wан хәләкед тасма лехьн сәрйа бьшкеньн). Әм нәчар ман, мә бригадәк нав шәһәр хьст, к'öрд, әрмәни у гöрщ план да сәр, к'и бригада к'öда һәр'ә у чьqас хәләк бьбьр'ә, бинә.

Чьqас шәр' бун, дә'w бун, йан wәхта һазьрбуна wан әз, Имнадзе, Чубабрйа, йан Чхиквадзе әм нав qәрәбальха wанда бун. Әз паше бум дәwсгьртие сәдре т'фаqа п'алед транспортейә п'ешәк'арие. Wана щаб дьда мьн, чаwа кö qöлöхчие wан, öса жи чаwа депутате Совета шәһәре Т'ьблисе.

Мә дит бь wи тәһәри әм нькарьн щмаә'те жь wи хәйсәте нәлайиq аза бькьн. Гьли бәр мә сәкьни жь бона тәшкилкьрьна клубәке.

Wи чахи Комисиа комисариата Гöрщстанейә р'öнкайа щмаә'тие һәбу, йа кö хәбат дькьр нав мьләтед бьчук, öса жи комисиа йа р'әх Комитеа Гöрщстанейә Шöхöлкьрьнейә мәрк'әзие һәбу. Әм к'öда дьчун гьлие клуба к'öрда, хәбата културиейә майин, кö мә датани, дәнге мә дһатә бьһистьне. Дь wан глйада Нина Прокофевна Махарадзе зә'ф у зә'ф имдад да мә. Нина Прокофевна жьна һәв. Филип Махарадзе бу у сәрк'ара комисиа комисариата р'öнкайа щмаә'тие йа млә тед бьчук бу. Öса жи гәләк к'öмәк датие йа млә тед бьчук бу. Öса жи гәләк к'öмәк датинә мә Филип Махарадзе, Михаил Схакайа, Лукашин у ед майин.

Бь сәрк'арийа партиае, т'фаqа п'ешәквание мә ль сәре к'уча Варансове клубәк вәкьр бь наве һәв. Лукашин. Р'öжа вәкьрьна клубе әз чумә щәм wи, мьн же р'әща (р'ьща) кьр, кö эваре сәкәт кәйшта әw к'әрәмкә бе клубе. Әwи р'әща мьн qәбулкьр, эваре дуз сәкәта кәйшта кем дәһ дәqә әw һатә һöндöр'е клубе. Мьн öса зани әwе бь формәкә зә'ф р'ьнд бе клубе. Ле әw һат бь красәки гәwр у шьнеләки әскәрие. Бь һатьна wир'а щмаә'т р'абу сәр п'йа у дәсте хwә ль һәв хьст.

Хьдьрәки Бәдьр һәбу, зә'фи лаqьрдчи бу, әwи гот:

— Акмәд, Әсо, Лукашин жи мина мә к'әсибә. Нькарьбу дәстәк к'ьнщед qимәтли ль хwәкьра бьһата щвате, бь шьнеле гәwр һатйә?

— Болшевик бь к'ьнщ у р'әкәле хwә нишани мьләт накьн, әw бь дьл у хәбата хwә нишани

щмаәте дькьн,—Әсое Щанго гот. Хьдьр, кьз дьки әз палтоки генерала биньм ль тәкьм, ле аqьле тә әWә, чь кö hәйә, палто аqьле тә зәдә накә,—әм нәрме хWә к'әнийан. Р'асти жи хәбәре Әсо бу. Һәв. Лукашин wәхте хәбәрда, хәбәрдана Wи мина р'езә энщи дь телер'аки, кем зедәйи теда тöнәбә. Әw нивсәкәт qьсәкьрьна wи әм т'әв жи ша кьрьн, паше жи чь готьбу дьqәдйа. Мьн у Әсо ани бира Хьдьр дәрhәqа шьенле гәwрда у шöхöл qәдандьне.

Һәв. Лукашин у ед майин пьр' арик'арйа мә кьрьн. Ле кадрада әмә бегöман бун. Әсо сәрк'аре клубе бу, әз жи ль шеwре дьхәбьтим, ле әм кәрдö жи нивхWәнди бун.

Шеwре дәст бь hазьркьрьна кадра кьр: hьлдана нәхWәндитие тәшкил кьр, курсед эваре, щур'ә-щур'ә к'ом у тьштед майин тәшкил кьр. Эп'ещә щаhьл мә hазьр кьрьн, öса жи ль кадред мә зедә бун: П'аша Исабеков, Тико Р'азгоев, Усуб Кәсәнов, Һ. Сисйан у hьнәкед майин. Wан кадра гәләк к'ар да. Сисйан бу сәрк'аре к'ома драмае, зә'ф р'ьнд шöхöл пешда бьр. Пашwәхтие бь щур'ә-щур'ә сәбәб жь hәв бәлав бун, ле Сисйан паши навбьрикә кьн, кәта нhа жи ль Т'ьблисе сәрк'арйа ансамбла к'öрдайә стьран у р'әqасе дькә.

Бь хәбәрәки, хәбата клубе hәй пешда чу, бәре массае к'әтә клубе, нә кö тәне к'öрд, öса жи әрмәни у гöрщ дьhатьнә клубе.

Жь хәбата мәр'а ханмане клуба мә тере нәкьр, паше мә ль Михалиске (нhа проспекта Плеханов) клуб вәвьр. Дь саләкида әwе жи тере нәдькьр. Бәре әйбәкә гьран бу, кö жьна к'öрд бьhата клубе, әw «бенамуси бу», ле нhа? Нhа дор нәдьданә hәв, дьhатьн ль кино, театр, лексйа у тьштед майин гöhдари дькьрьн.

Wәхта кадред мера мә hьнәки пешда анин, жьн qәт у qәт тöнә бун. Щәбока Кәсое Мирзә hәбу, нhа ль Т'ьблисейә, жьна Щәмале Хьши бу, бь хWә жи р'әши бу. ӘW бәр дәсте хәзенәкә гöрщ дьхәбьти у hьнәки ч'әввәкьри бу. Әwе хWәстьбу, кö бе клубе у hәр'ә, мере wе изьн нәдабйе готьбу:

— Тö hәр'и клубе, әзе тә бьдмә бәр qәма, тә бькöжьм, дь ви шәhәре гранда тöе намуса мьн бьди бьн п'е хWә?

Щәбо нәч'ар ма бу, гьлие хWә кьрьбу бәр хәзене. Хәзена wе жи сәр наве мьн нәмәк шандьбу, Wәки Щәбо мина жьнед к'öрдайә майин шундамайи нинә, кö әм имдаде бьднә Щәбо жь wи кали хлазкьн, öса жи нвиси бу адреса хWә.

Эварәки әз у Имнадзе чунә wе мале. Маләкә тәмиз бу. Мер у жьн, hәрдö жи хWәнди бун. Щәбо анин—бь форма шәhәрлийа. Бәре чаWа кöрманщ бь мьнр'а хәбәр нәда, дәсте хWә дьда бәр р'уйе хWә, ле паше, кö мә сәрwәхт кьр, Wәки әм жь бона да-

хазйа we чунə, к'ане готьна we чйə, һеди-һеди бь мəр'а хəбəрда у дəст жь бəр р'уйе һьлда.

Мə эп'ещə qьсə кьр, дит кö Щəбо гəлəки бь аqьлə у тьшта фə'м дькə, we кери хəбата клубе бе.

— Əва чар сале мьньн, əз мала ви хəзенида дьхəбьтьм, əw мəрьвнə зə'ф занə у башьн,— Щəбо гот,—əWана əз һəр тьшт жи һин кьрьмə. Əва мəһəкə хWəндьне жи мьн һин дькьн. Əз эльфбае урьс и тəмам дьзаньм, наве хWə дьзаньм бьнвисьм. Һəр хəбəрдьда, һеди-һеди жи шəрма we дьр'əвйа, бь хəбəрдана хWəр'а дьк'əнйа.—Чьма мьн мер кöштьнə, əз гьрти бьминьм? Чьма əз дəwарьм, сəр к'ижан капи мьн гьредьн əз жи сəр кап бьсəкьньм. Мере мьн дьбежə: «һəр'ə мала хəзен, жь we жи wəрə вьра», дьбежə: «qəт ль дəр-доред хWə жи нəнһер'ə», диса к'əнйа, ле ве щаре бльнд к'əнйа.— Əз жи дьхWəзьм аза у сəрбəстбьм, һəр'мə киноа, театра, бьгəрьм, чь жь дəст мьн те к'омəке бьдмə мьлəте мəйи шундамайи.—Вəгəр'йа сəр жьна хəзен у гот:— тö дьбежи qəй сурəте мьн һьнгьвьн, к'е р'əх мьнр'а дəрбазбə, we тьлйа хWə тедакə, бькə дəве хWə,—ве щаре бу п'ирqə-п'ирqа we у əм жи пер'а к'əнйан. Əм у Щəбо п'ак жь һəв сəрwəхт бун. Мə хатьр хWəст, ле хəзене Щəбо нəһишт əм р'абьн. Бь ə'дəте гöрща мə стəканəк, дöдö ль һəв хьстьн, паше изна мə да.

Р'ожа пашин мə гази мере Щəбо кьр, ани. Мə гəлəки ль бəр гот, бь щəфаки зор əWи qайилйа хWə да, кö Щəбо бе хəбата клубе.

Мə Щəбо кьрə тəшкилдара жьна.

Хенщи к'öлфəта мьн, Əсо у Тико, Щəбо жьна к'öрдайə ə'Wльн бу, кö һатə клубе. Һеди-һеди бəре жьна вəгəр'йа бəрбь клубе. Мə тəшкил кьр к'ома бьр'ин у дьруне. Жьне к'öрда öса һатьн, эди щи тöнə бу.

Жьнəкə əрмəни ль Qəрсе һəсир к'əтьбу. К'öрдəки жь хWəр'а бьрьбу. Дö кöр'е we жи һəбунə, лавайа ль мере хWə дькə, дьбежə: «Əз дьхWəзьм һəрьм бьгиһижмə млəте хWə, мала баве хWə».

Мере we хWəхWə ə'рза we дьнвисə, дьдə байлозе мə. К'аг'əзе we чедькьн. Мер хWəхWə əw ани Тьблисе, гиһандə мала баве we, паше чу. Əw Варсик жи мə кьрə сəрк'ара к'ома бр'ин у дьруне.

Щие мə диса тəнг бу, ль к'уча Михайловские тфаqа комуналие һəбу, əW кьрьнə сəр наве Мйасникйан у тəслими мə кьрьн.

Хəбат эп'ещə тəшкил бу у пешда дьчу. Мə тəшкил кьр к'ома дəнгбежие, этнографие у ед майин.

Һəла һе тəриха 1926-а мьн к'ламəк бь шьерки ньвиси: «Əм бир накьн». Мьн жь һəр к'омəкə пьштоки'еша дö, се хортед щаһьл һин кьрьбу, сəрк'аре we к'оме жи əз бум. Р'ожед ə'йда мə əw к'лам дьгот у дьчун, һəр кəси тəмашəйи мə дькьр. Əв бу к'лам:

ӘМ БИР НАКЬН

Әмьн хәлqе шәрqебун,
Әмьн әћле тарйебун,
Чьqас ль дьне мабун,
Р'ожа хwәшбәхт нәдибун.

Әм бир накьн, бир накьн,
Готна Ленин бир накьн,
Жь дьжмьна натьрсьн,
Р'йа Ленин öнда накьн.

П'ьр'бун дәрдед р'енщбәра
Жь дәсте мир у ханләра,
Һаж тöнәбун жь хәбәра,
Т'әне бь дәрд у к'әсәра.

Öлме Ленин бәла бу,
Qаси чәм у канйа бу,
Мьләт тәмам тәв р'абу
Бь дәсте хwә аза бун.

Азайи бь дәсте мә буйә,
Фьрqә сәрк'аре мәйә,
Ленин бь хwә сәрк'арә,
Дьнйае хwәш дькә.

Ленин әw фькьр дани,
Мьләт р'абу щи ани,
Фькьр тәмам qәдандьн,
Qәйд у зьнщир шькенандьн.

Р'енщбәр тәмам аза бун,
Дьле ь'әмуйа жи ша бу,
П'әнщед qәтле сәр р'абун,
Хәwар жь хәwе ь'ьшйар бун.

Әм бир накьн, бир накьн,
Готьна Ленин бир накьн,
Жь дьжмьна натьрсьн,
Р'йа Ленин öнда накьн.

Дәwран бу дәwрана мә,
Шайи к'әтә нава мә,
Ленинә мәзьне мә,
Тәйре сьпи бәләде мә.

Әw р'е нишан мә дьдә,
Öлма жи дәлг'ә дьдә,
Щаһьл жи занә дьбә,
Нәхwәнди хwәнди дьбә.

Wәлат ир'о хәмьлйә,
Хәмьлйә у гöлгöлйә,
Ч'әвкани тәв дәрбунә,
Дьле шькәсти щәбьринә.

Мир у һак'ьм к'öта бун,
Зöлма бәре öнда бу,
Бәйраqа сор ль бабу,
Дьле мәлул пе шабу.

Дьл мәлули наминә,
Wәлате мә р'ьнгинә,
Фабрик, к'арханед мәнә,
Сәрк'ар п'алә у гöндинә.

П'алә у гöнди к'еф дькьн,
Дьле дьжмьн кöл дькьн,
Мәхлуqәта бесьньф
Әм бь һәвр'а чедькьн.

Әм бир накьн, бир накьн,
Готьна Ленин бир накьн,
Жь дьжмьна натьрсьн,
Р'йа Ленин öнда накьн.

КОМШÖХÖЛКЬРА ГÖРЩСТАНЕЙӘ МӘРК'ӘЗИЕ ӘЗ ШАНДЬМӘ ТОЛОШЕ ТАРИХА 1928-а

Ве щаре пьрс пешйа мә сәкьни дәрhәqа к'ӧрдед нәнийа. Гәрәк тәвгьредана мә бь hәвра hәбйа. Комшӧхӧлкьра Гӧрщстане бь ә'мре hәв. Михаил Схакайа әз шандьмә нав к'ӧрдед нәнийа Толоше у Ахалсихае, кӧ әз бьньhерьм к'ане бь змане кӧрманщи заред Wане бькарьн бьхуньн, Wәки әм кадред дәрсдара hазьр бькьн у дь нав Wанда мәк'тәбед к'ӧрди вәкьн, чаWа кӧ ль Тьблисе мә мәк'тәбед к'ӧрда башqә кьрьбун.

Ль Толоше әз чумә комитеа нәние, к'агәза Мәрк'әзкома Гӧрщстанейә партиа болшевика да к'атьбе ә'wльн, әwи хWәнд у зани әз к'емә у сәба чь мәтләбе чумә. Сәдре комшӧхӧлкьре, чәнд мәрьвед дьне жи hатьн.

Qраре мә бу әв, кӧ щабе бьдьн нәму гӧндед к'ӧрда, сьбе ниви ль гӧндәки к'ӧрда—Нак'алак'еве бәрәв бьн, нивәк жи рӧжа дьне ль Тьмуке топбьн. Гӧндед дур жи әм ле бьгәрьн.

Сьбе әз, сәдр, к'атьбе дӧда, Wәк'иле кооперасиае, щӧба хWәндьне, сагламие у милиси, ӧса жи hьнәкед майин чун. Ӧса к'ьвш бу кӧ бәре әW к'ӧрде Wедәре тьрк нәсаб кьрьбун, ләма жи сәр ә'мьркьрьна мәрк'әзе әW wәк'илана бь мьнра чун, гәрйан ль гӧндед к'ӧрда, бона нәта нhа чь кемасйа хәбата

нав к'ӧрдада hәйә, hәр идарәк дь танга хWәда әwе жь орте hьлинә.

Әм гьhиштьнә бьнатара Нак'алак'ева. Әw гӧндәки ль сәре топ бу, педа-педа бь рәз у баг бу. Һәр әw гӧнд бу, кӧ хWәлиева гьредайи бу. Щмаә'т бь бәйраq, дәф у зӧрне пешйа мәда hат. Мьн сйарәк пешда шанд у гот:

— Һәр'ә бежә бра бәйраqе, дәф у зӧрне пашда бьбьн у дәнге wан бьднә кәркьрьн.

К'атьбе фьрqе гот:

— К'ефа wанә, тен бра бен.

Мьн гот:

— На, әw йәк лазьм нинә.

Әм чун, ль бедәре чәнд кӧлав дани бун. Әз ньлк'ьшйамә сәр ә'рәбәки, мьн хәбәрда. Мьн кимли дәрhәqа we йәкеда хәбәрда, wәки чаWа диWана шеwре мләт аза кьрьнә, дәрhәqа Wанда дьфькьрә у hәр тьшти дькә бона пешдачуйн у гӧлвәдана ә'мьр у култура Wан.

Ләзәки мә qьсә кьр, паше сниед гошт у брьнщ к'ьшйан, тә дьгот qәй әскәрәки гран ль we әWьрийә, руньштьнә сәр фравине. Нане wан нане тире бу, тәньк-тәньк мина бәлге к'агәзе.

Бәрәваре к'атьбе комитеа нәнийә партиае у чәнд мәрьвава вәгәрйан, әм ед майин манә щида. ӘWана кӧрмәтәкә лапә баш жь мәра кьрьн.

Әме сьбе бьчуна Тьмуке.

Әм бьрьнә ханики мәзьн, ль we рʼуньштьн, щмаәʼт бәр һәв, пьш һәвда рʼуньштьбу. Мә жь хwәрʼа хәбәрдьда.

Каләмерәк ль кʼеләка мьн рʼуньштибу, наве wи Дәwреш бу. Әwи гот:

— Щмаәʼт, рʼьщае дькьм хwә кәрʼ бькьн, әзе пьрсәки жь бьре мәйи Ахмәд бькьм.

Щмаәʼт тәв кәрʼ бу у гöһдарйа wи кьр.

— Брайе Ахмәд,—(әwи жь мьнрʼа дьгот бра, щаһьла һәвал дьготьн),—пьрса мьн әвә: гава дьн, чахе һун һатьн, щмаәʼт бь бәйраq, дәф у зöрʼнә пешйа тәда һат, ле чьма тә сйар шандьн, әм данә сәкнандьн, бәйраq, дәф у зöрʼнә жи пашда шанд? Сәбәб чь бу?

Мьн гот:

— Апе Дәwреш, рʼастә Мәркʼәзкоме әз шандьмә әм ль кале wә бьпьрсьн, ле әз әwqас мәзьн ниньм, кö щмаәʼт бь бәйраq, дәф у зöрʼнә бе пешйа мьн. Мина әскәрәки әʼмре забьте хwә бьqәдинә, әз жи хwәстьна фьрqе дьqәдиньм.

— Дә ве щаре бьсәкьнә, әз жь тәрʼа бежьм,— апе Дәwреш гот,—әʼмре мьн кәйште сали зедәтьрә, мьн кöкöмәта Рʼоме, йа Никалә, йа меньшевик у дашнака дитийә. Мьн нә жь бав у кале хwә бьһистйә, нә жи бь хwә дитйә, кö кöкöмәтәк wәкʼиләки хwә бьшинә нава мьләт ль кале кʼöрда бьпьрсә. Иро йашамишбә кöкöмәта Шеwре, кö wәкʼиле хwә

дьшинә нав мә, ль кале мә дьпьрсә әw wәкʼил жи кʼöрдбә, жь пʼашьла мәбә.—Дәсте хwәйи рʼасте да сәр дьле хwә,—щмаәʼт, ле чаwа әм бь бәйраq, дәф у зöрʼнә нәчуна пешие?

Һәмйа дәсте хwә ль һәв хьст «Йашамишбә кöкöмәта шеwре!» готьн.

Мьн рʼазибун да wан у дәрһәqа чәнд әʼдәте wанда пьрси:

— Дәʼwәтед wә чаwа дьбьн?

Жь мьнрʼа сальх дан.

— Һун дькарьн чәнд щаһьла биньн, говәнде бьгрьн, бьлизьн?

Готьн:—Чьма на, ве сәкәте.

Чьмки әз чубум, wәки һәр әʼдәте wан кәлкьм. Кәта дәһ мер у жьн анин, листьн. Әw жи мина листьке мә у кʼламед мәйә дәʼwәта бун. Әw Дәwреш рʼабу бәр мьн сәкьни у гот:

— Тә листька мә дит, рʼәща дькьм, әм жи листька тә бьбиньн. Әз, тö бькʼәвнә дәсте һәв.

Мьн нькари qәбул нәкьра, әз рʼабум кʼәтмә говәнде, ӧса жи гәләк кʼәтнә говәнде, жьн жи һатьн, шандьн дәф анин, тәмам дәʼwәтәк кьрьн.

Сьбе мә таште хwар, әм сйар бун, бәрбь Тʼьмуке чун, ль кʼидәре гәрәк се гöнд бәрәвбьбйана.

Чʼәме Кʼöрʼе ортʼа мә у Тʼьмукедабу. Әм чунә бәр пʼьре. Пʼьра wа бу: кʼеран сәре wан qöл кьрьбун, бь чьрпйед мешәйә чаwки бадайи гредабун,

һәрдö сәре к'ерана жи рәһр'ичалед мешә пева гьредабун, ә'рд к'ур кьрьбун, әw р'әһ у р'ичал теда ч'ә'л кьрьбун, сьнг теда к'ӧтабун, тъжи зьнгӧбәр (кәвре мәзьн) кьрьбун. Әw жи п'ьра wан бу. Дә си сйар гәрәк сәрр'а дәрбазбуйа. Әм жь һәспа пәйа бун, мә һәсп дәстк'ешкьрьн бь кӧл у каләки йәко-йәко сәр п'ьрер'а дәрбазбунә wи бәри.

Дь феза р'еда ч'йаки эп'ещә бльнд һәбу. Ль сәре ч'йе кәла Т'амаре бу (П'адшаһа гӧрща) чаwа тьштәки кәвн у тәриqи. Мә һәсп данә мәрйа бь хwәр'а бьрьн, wәки пьш гьрва бьзвьр'ьн бенә Т'ьмуке, әм жи һәр'нә сәре кәле у жорда бәржери сәр Т'ьмуке бьн.

Мә тәмашә кьр, кәла һе эп'ещә саг'ләм мабу, бьнә'рдәк һәбу, тъмукйа дьгот жь вьра ләqәм лехьстьнә, дәве К'ӧр'ер'а дәрк'әтьнә. Ава wан жь К'ӧр'е һатйә. Әw щики тәмашейи р'ьнд бу, ч'артәрәф дьһатә хӧйане. Ч'йа, кәму гәли, К'ӧр' у кәндал пева хӧйабун. Дь бьн т'опеда жи Т'ьмук бу, гӧнде кӧрманща, гәрәк әм wи т'икида, р'йа тә'т, кәвьрхьшьрда пәйайи сәр Т'ьмуке бйана.

Мәрьвед ль гӧнд бәрәвбуйи ль мә тәмашә дькьрьн, мә жи ль wана дьнһер'и у бәржер дьбун.

Wәхта бь кӧрманщи мьн сәлам да, чәнд хорта ль йәки кал ньһер'ин у бь һәвдӧ к'әнйан. Әз ль wана к'әтмә шьке, мьн зани, кӧ әw жь к'иси мьн к'әнйан.

Мә щват дәрбаз кьр, хәбәрдан. Wәхте мә щват к'ӧта кьр, кӧрманщ гәрәк кӧрмәта хwә бькьн. Әм р'акьрьн бьрьн, нан анинә пешйа мә, мә нан хар у дәст бь хәбәрдане у лаqьрдйа кьр. Әwе кал наве wи Мсто бу. Һәбу шестпенщ йан кәвте сали, ле зә'фи зьрьнг у р'әнг у р'у, жь хәбәрдана wива к'ьвш бу, кӧ әwи дӧнйа зә'ф дитьбу у гәр'йабу.

К'әне wи у хорта жь бира мьн нәчуйә, мьн фәсал кьре у пьрси:

— Апе Мсто, әз дьхwәзьм пьрсәки жь тә бькьм.

— Бежә баво, пьрсәки на, дӧдйа бькә.

— Апе Мсто, чахе кӧ әм һатьн, мьн сәлам да щмаә'те, wи чахи тӧ у чәнд лаwькава wә ль һәв ньһер'и у һун бьн левада к'әнйан, сәре хwәки, әw чь бә'с бу?

— Һей кӧла дь мала әснафа нәк'әто,—ль һьнә лаwька ньһер'и у к'әнйа. Әw жи к'әнйан.—Бьньһер'ьн чаwа тедәрхьстйә һа!.. Баво, мерька хwәндинә, зананә, хwә лаqьрди нинә. Зьвьр'и бәре хwә да мьн у гот:

— Хәбәр хәбәре тәйә, әм бь һәв к'әнйан жь бона ви гьли: чахе һун жорда һатьн, мьн готә лаwька, әwе кӧрманщ жь мәрк'әзкома фьрqе һати әw к'ижанә? Лаwька гот: «әм чь дьзаньн, мәрьвьн, кәму жи мина һәвьн, форм йәк, әм ньзнаньн к'ижанә».

Мьн гот кӧ «əз дьзаньм е кӧрманщ кʼижанə». Мьн ван лаԜькава шəрт гьрт. Мьн жь дурва тӧ нишани wан дайи у гот: «кӧрманще жь Тʼьблисе һати əwe һанайə». Тʼӧ кӧ һати бь кӧрманщи тə сəлам да, шəрте мьн кʼəтə сəр wан, лəма кʼəнйан,—əw кʼəнйа, qӧлабəк дь щьгаре да у гот:

— Əw хwəхwə бь хwə кʼəнйан, кӧ калəки мина мьн шəрт жь wан хорта бьр.

Мьн готə Мсто:

— Э, пʼак, тə чаwа заньбу, кӧ əзьм кӧрманще жь Тʼьблисе һати?

— Зəʼф һеса,—Мсто щаб да,—Wəхта тӧ у һəвалед хwəва жорда дьһатьн, сəр wан хьшьр у кəвьрара əwана льнге хwə бь тьрсə-тьрс даветьн, ле тӧ, тӧ бе тьрс у бепʼəрwə дьһати, жь wедəре мьн тедəрхьст кӧ тӧ кӧрʼе кʼӧрдани. Тə кəвьр, кʼочьк реед ӧса зəʼф дитьнə.

Мьн һəвалед хwə жи сəрwəхт кьрьн. Əм у щмаəʼтева кʼəнйан.

Тʼьмук дəве Кʼӧрʼеда бу, лап пʼеша чʼйе. Ханманед Wан щергə кʼəтьбунə һəв, əW хани һəбу дӧ диwаред wан тəʼт бун, дӧ диwар жи wан чекьрьбун, йан диWарəк тəʼтбу, се диwар жи wан дабунə бəр. Хӧлəсə, тəйбирəкə wанə пʼак тӧнəбу, жь we йəке кʼьвш дькьр, кӧ əw һе бь хwəлиева нəһатьнə гьредане. Һале кʼочʼəрие дəрбаз дькьн, мал хWəйи дькьн.

—Сəре тə нəешиньм,—Мсто гот,—əзе сальхе ви гӧнде мə бьдьм, чаwа һатйə авакьрьн.

Калькəки мə qизəк рʼəвандйə. Баве qизе бь qəбила хwəва зəʼф qəwəтбуйə, кəде кʼе һəбу кӧ кʼəсиб qиза дəWлəтйа бьрʼəвинə? Ль кʼи дəре бьгьрта-на ль we дəре жи we сəре кʼəсиб жекьрана.—Ль щмаəʼте ньһерʼи, wа мəшəтхWəш гот:

— Мала болшевике мə гӧл у нур тедабə, кӧ льнгед qӧлчомаqа (йане кулака) дайə бəр зьк, эди нькарьн бьпʼьрпʼьтьн, бəре тʼӧ кьзура мə дь дəсте wанда һəбу? Һьнəк һəбун жь аге зəʼфтьр кӧкӧм дькьрьн.

— Əре, жь бьразие хwəрʼа бежьм (мəзнед wедəре тəва жь мьнрʼа дьгот «брае Ахмəд», ле апе Мсто дьгот «брази»), əw калке мə дина хwə дьде qизе бьбə кʼидəре хлаз накə, һьм qизе жь дəсте һəрʼə, һьм сəре Wи. Кəчʼьке тинə ван шькəвта, шəве əW дьгəрʼə, рʼоже əw у жьна хwə дь шькəвтеда кəрʼ дəрбаз дькьн. Жь бона хwəйкьрьна хwə у жьне, паше жи зарʼа, əW дьзие, qачахие жи дькə, һəр тьшти жи дькə. Жь бразие хWəрʼа бежьм, дь нава чʼəнд салада кəйшт кӧрʼ же пəйда дьбьн. Нһа əм си пенщ мальн, тəмам зӧрʼəта wи калькинə, рʼəхмəт ль горʼа wибə, кӧ турʼа мə зедə кьрйə.

Рʼожа майин əм меване кӧрманщед Зедəварзе бун. Дь wи гӧндида дӧ qəбил һəбун, незикайа пенщи мали бун. Qəбилəки кӧрманщи хəбəр дь-

да, qəбила майин кöрманщи биркьрьбу, тьрки хəбəр дьда, ле к'öлфəте wан дь форма кöрманщада бун, бь к'офи у дерə бун.

Кöр̄ькəки сездə-чардə сали анин, наве wи Айдин бу. Əwи кöр̄ьки жь мəр̄а кöрманщи стра, эп̄ещə бь щи у wар дьгот, дəнге wи зə̄ф у зə̄ф хwəш бу, мьн готе:

— Айдин, тö мина ван змане кöрманщи жь бир нəкə, дəст жь дəнгбежие жи нəк'шинə, дəнге тə зə̄ф хwəшə.

— К'əнге мьн нанхwарьн у аввəхwарьн жь бир кьр, wи чахи жи əзе змане хwə жь бир бькьм,— Айдин гот.

Мьн готе:

— Р'астə, гəрəк мəрьв змане хwə жь бир нақə, чь змани дьхwəзи һинбə, ле змане де у баве хwə жь бир нəкə.

Сьбе бона шöхöлəки дьне əм чунə дö гöнде сьвьк жи у р'ожа пашин вəгəр̄йанə нəкие. Ль wан һəрдö гöнда йəкида əз р'асти йəкə щəлали һатьм, наве wе Зəйнəб бу. Əw гöндəки бьчук бу, кəси жь wан кöрманщи ньдзани, ле форма жьнед wан жи форма кöрманща бу. Wəхте мьн пьрс кьр:—qəт кəс кöрманщи ньзанə?— шандьн əw Зəйнəб анин, əwе кö заньбу əз кöрманщьм, хwə авитə п̄əсира мьн, к'əлогьри бу у гот:

— Щара ве щаре жи чə̄ве мьн бь кöрманща к'əт, бра эди хöде р̄öке мьн бьстинə—у гьрйа. Əз бəр дьле weда һатьм, мьн хwəст пьрс у пьрсйара жь wе бькьм, əw жь мьн qочахтьр бу, əwе бəри мьн пьрс ль мьн гьредан.

— Тö кöрманще к'идəрейи? К'əнге һати ви wəлати? Нһа чь шöхöли дьки? Кöрманщ ль Тьблисе гəлəкьн йан на? Ле һун чьма начьнə щие хwə? У гəлəк тьштед майин.

Мьн гот:—дə, ве щаре тö бежə, к'ане тö чаwа һати дəрк'əти вьра?—Зəйнəбе аwһа щаба мьн да:

— Əзə щəлалимə, хушка Ə'вдьле Гöлизəремə, дьбə кö тə наве wи бьһистьбə,—мьн гот:—əре, мьн наве wи бьһистйə у к'лама wи жи заньм.

Дö се хəбəр бь зар мьн жь к'ьлама бьре wе гот, wан чəнд хəбəра жи əз дö шəва бəри һьнге ль Нак'алак'ева һин бубум, wəхта мьн əw хəбəр жи готьн, əwе к'öлфəте диса дəст стуйе мьнр̄а бьр у öса заньбу, кö əз Ə'вдьле брае wемə, һатьмə щəм wе у əwе ньжьнанд хəбəрдана хwə:— əм дь шəр̄да р̄əвин, дəрк'əтнə һəйло шəһəре Qəрсе. Һьлбəт мьqəдəра хöде бу, мьн əв тьрке һане стəнд,—дəсте хwə дьрежи мере хwə кьр. Мере wе жи к'əнйа, əм тəв жи пер̄а кəнйан,— бьрао, əз к'öрдьм, мьн чь дьзани, кö əw тьркə. Кöрманще змане де у баве хwə ньзанбə, дь мала хwəда тьрки хəбəрдə, əw эди чь к'öрдə? Қəйф нинə кö мəрьв наве к'öрда бьдə сəр вана?

Мере wе жи чə̄ве хwə к'öтабу чə̄ве Зəйнəбе у

һурьк-һурьк дьк'әнйа. Зәйнәбе жи һәма һәр дәстед хwә дьрежи мере хwә у ед майин дькьр.

— Каша жь кьзура тә, ләма дьбежьн: «чеlәкәкә р'ехази наве гар'ана гӧндәки храб дькә». Аһа әван наве кӧрманща храб кьрьнә, qӧрбана наве к'ӧрда бьн, wан ә'фат у ә'гита бьн. Дӧ, се зар'кед мьн һәнә, дәсте мьн жь wан набә, йан на әзе бь тәр'а бьһатама нав кӧрманща, бра дәнге мьләт гӧһе мьда бьчуйа, бьра мьн кәта эваре кәвьр бьк'шандана.

Мә кьр, кӧ хатьре хwә бьхwәзьн у сйарбьн, ле Зәйнәбе п'еша мьн гьрт у пачкьр, зә'ф р'әща кьр, кӧ әме we шәве бьминьн меване we. Гӧндйа жи, кӧ дит Зәйнәб бәр мә дьдә, әwана жи дахази кьрьн, кӧ әм we шәве бьминьн, мере Зәйнәбе жи дәсте мьн гьрт у бәрнәда. Сәба хатьре Зәйнәбе у мере we әм we шәве манә wи гӧнди. Эваре щмаә'т топ бу, мьн хwәст бьзаньм хердайина wан, зәwаща wан, листька wан чаwаньн, тәне листька wан кӧрманщи бу, ле къʹлам бь змане тьрки дьготьн. Нав wанда бьлур жи һәбу, рьнд жи ль бьлуре дьхьстьн.

Wәхта щмаә'т бәлав бу, Зәйнәб кәта сәкәта сьсйа ль бәр сәре мьн руньштибу.

Әwe дьгот:

— Брае Акмәд, әз ӧса дьзаньм, кӧ иро Ә'вдьле бре мьн дь мьн буйә меван, шабуна мьн бекәд у бекәсабә. Брао, лома жь хушка хwә нәкә. Әван тьрка әз анимә кьрьмә нава wи меше к'ур, һьнги

әз һатьмә вьра мьн нә руйе кӧрманща дитйә, нә жи кӧрманщи qьсә кьрйә, әз мина тәйре жь р'әфа qәтйайимә.

Әwe ә'вде кӧ хәбәрдьда, һәр хәбәрәкә wер'а ахинәкә к'ур дьһате, мәрьв һәw дьзани кӧ аһа, щәгәра we we кәрбькәр дәвр'а бе.

— Әре, браwо, дьле мьни тьжийә, әз дьхwазьм валакьм,— Зәйнәбе ньжьнанд.—Мина мәрьвәки зә'ф тибә у бьгһижә сәр каникә wан чйайед мә, аве чьqас жи вәхwә тибуна мәрьв нәшке. Дьле мьн тәвда агьрә. Мина к'урәкә кәдаданә, чәме Мураде жи сәрда бәрдьн әw һеньк набә, әз тәйра жь р'әфа qәтйаимә.

Дьбә кӧ паши хәwр'ачуйина мьн жи әwe хәбәрдабә,—ле әз паше кәйри мам жь хәбәрдан, аqьл у к'әмала wер'а, ӧса жи мьләткьзйа wер'а. Әз дьфькьрим: «wәки әwe хwәндибйа бь wи аqьле хwә we гәләк у гәләк к'ар бьда нә кӧ мьләте хwә тәне, ле ӧса жи мьләтед майин».

Сьбе паши таштехwарьне әм сйар бун, мә хатьр жь Зәйнәбе у щмаә'те хwәст.

Р'ева тәзә мина мәрьвәки жь киное вәгәр'ә у шькле киное бе бәр чә'ва, ӧса жи wан чар р'ожада мьн чь дитьбу һатә бәр чә'вед мьн.

Әwана дьготьн: «дьбежьн пешйед мә щәлали бунә» әw раст бу. Әw йәк дһатә избаткьрьн бь форма к'ӧлфәте wан, чьмки к'ӧфиед жьне wан, дерә у

мезәред (йане шальк) Wан тәмамйа хWәва бь форма щәлалие къре пьшта Базиде бун. Брә гӧнд һәбун кӧрманщи qәт ньдьзанин, һьнәка ниве гӧнд тьрки хәбәр дьда, нива кӧрманщи дьзанин, ле зараве Wан һатьбу гӧһастьн. Мәсәлә, әWана дьгот: «гйол» (йане гол), «гйонд» (йане гӧнд) «гуз» дьгот «гйуз» у тьштед майин. К'ӧрдед кӧрманщи бьзанйа, ньзанйа ле форма к'ӧлфәте Wан кӧрманщи бу. Ханманед Wан хание qӧбәкьрибун, тәндур теда, гом, тәWлә, тәк-тәки жи одә һәбун, ле бане тәва жи хWәликьри, диWаред Wан жи кәвьред хамә чакуч ленәк'әти бун, кәвре бьри qәт тӧнә бун. Жь Wан гӧнда тәк Нак'алак'ев бь баг у рәз бу, һьнәк жи Щолда, ед майин һе к'очәр бун, п'аки һаж хWәлие нәбун.

Эваре бйуройа комитеа нәкиейә партиае бәрәв бу; пьрса бйуроe даклада мьн бу дәрһәqа хәбат у кемасиед хәбата нава к'ӧрдед нәкийа Толошеда. Паши даклада мьн гәлә һәвала хәбәрдан у паше бйуроe qрар дәрхьст жь бона һьлдана Wан кемасийа, чь кӧ we эваре һатьбу готьне. Чь кӧ бь дәсти нәкие дьqәдйа әW Wәхте кьн к'ьвш кьрьн, Wәки бенә qәдандьн, чь кӧ бь мәрк'әзера гредайи бу әW жи жь мәрк'әзе рәща кьрьн, Wәки зу бьqәдиньн, ӧса жи һьспартнә мьн, кӧ әз жи ль мәрк'әзе к'ӧмәке бьдьм чь кӧ таqәта мьндань.

Чь пьрсед һивйа мәрк'әзе мабун, әW жи һеди-һеди һатнә qәдандьн, жь Wан пьрса пьрсәк жи йа

мәк'тәба у хWәндьна кӧрманщи бу. Комисариата Гӧрщстанейә ронкайа щмаә'тие qрарәки Wа дәрхьст:

«... Һәрчи гӧндед змане кӧрманщи ньзанә дь нав Wанда бьһельн мәк'тәбе бь змане тьрки, змане кӧрманщи жи дәрсе бьдьн, чаWа кӧ дәрс, ле ль Wан гӧнда, к'идәре хәбәрдана Wан кӧрманщийә, мәк'тәбед кӧрманщи вәкьн». Жь бона ве йәке лазьмбун кадред дәрсдара, ләма гли ль пешйа мә сәкьни, кӧ жь бона һазьркьрьна кадред дәрсдара һьм жи шәһәрра, һьм жи жь нәкйара курсед эваре вәкьн у мә вәкьрьн.

* * *

Дәрсдарйа кәсаба әW к'әтә стуйе мьн. Дәрсдаре хWәндьн у нвисаре жи мә лекторе университета Пьшкавказейә комунистие йа сектора тьрка ани. ӘW Йусуф К'әмал Бәдьрхан бу, жь мала эмире к'ӧрда-Бәдьрхана бу. Ль жере әзе сальхе Бәдьрхан жь Wәра бьдьм, әW к'и бу у сәба чь һатьбу дәрк'әтьбу Т'ьблисе.

Мә чәнд лаWьк жь Т'ьблисе т'оп кьрьн у кәйшт лаWьк жи жь Толоше анин.

Паши хьлазкьрьна курса әW кәйшт мәрьв, чар хорт жи жь Т'ьблисе, мә шанднә Толоше, кәта

сәдре Нак'алак'еве жи мә кадрәки Т'ьблисе шанд: әԝ Чаԝише Бәкър бу.

Мә насйа хԝә да Бәдьрхан. Паши һьнге чь курсед мә вәбуна, дәрсдаре змин Бәдьрхан бу. Жьна ԝи алман бу, наве ԝе Маргарита бу. Р'йа мә ль мала ԝи вәбьбу, әм дьчун у дьһатьн, әԝ жи бь жьна хԝәва дһатә мала мә, дьчу, зар'е ԝи жь Маргарите т'öнә бун. Әԝи ль Стәмболе, П'аризе у Жневе хԝәндьбу. Әԝи чәнд зман дьзанин ле тьрки, змане франсьза хԝәндьна бльнд к'öта кьрьбу.

Бәдьрхан р'ожәки жи бь һивикьрьна мә сальхе хԝә жь мәр'а да. Әԝи сәрһати аԝһа дәст пе кьр:

— Әз к'öр'е Бәдьрхан бәгемә, мала мә эмире к'öрда буйә, мир Зеԝдин, мир Сеԝдин, хан Мәһ'муд, хан Авдәл у гәләкед öса жь мала мә бунә. Дәһ к'öр'е баве мьн һәбун, т'әва жи дьхԝәнд, мьн жи ль Стәмболе хԝәнд, паше чумә Эԝроп'ае, ль Жневе, П'аризе хԝәнд. Т'ариха һ'әзар нәһсьд дәһа әз вәгәр'йам чумә мале. Мьн ль ԝе дәре һеди-һеди дәстпе кьр инԛьлаб һазьр кьр. Гәләк бәг, шех у сәрк'ар бь мьнр'а һазьр дьбун, кö әм азайи у сәрбәстие бьднә мләте хԝә. Әм паши һазьрие ль бәр Р'оме асе бун у мә лехьст. Мә гәләк щи зәвт кьр. Р'оме чьԛас әскәр дьшандә пешйа мә к'öрдед ә'гитә мерхас ледьдан, жь һәв бәла дькьрьн у әм пешда дьчун, кö т'фаԛа к'öрда һәбә Р'ом ль пешйа к'öрда дьсьндә? Чьма ԝә нәбһистйә Һ'әмзә бь чар сйарава ль Дәвәбойине, Ә'лие харзйе хԝә, бист чар гьртйава жь сәд әскәре Р'оме стәнд. К'öрд мерхасьн, кö хԝәйе ԝи һәбә... эди тәмам нәкьр, к'әла гьри да ԛьр'ке.

Хöләсә, мә эп'ещә щи фьрә кьр, Р'оме дит, кö ньһ'арә бь зоре мә бьтәԝинә, ләма жи дәнг ль феле р'увйа кьр.

Р'оме бь дәсти чәнд к'öрда хԝәст навбәйна хԝә у һьнәк сәрк'аред к'öрда чекә у чекьр жи. Бь п'әра рьшԝәта у п'ешк'еша бьр'әк бәг у сәрк'аред майин әм фротьн, хԝә жь пьшт мә данә йалики, әм бетаԛәт бун. Р'оме лехьст әскәре мә жь һәв бәла кьр, әм чардә мәрьв жи дил гьртьн, бьрьнә Стәмболе. Мьн хԝәст әз һәвалед хԝә т'әва жи хлазкьм, ле миасәр нәбу, Р'ом пе һ'әсйа, зу пешйа ԝи гьли гьрт. Ле әз бь зора п'әра бь щур'әки жь ԝан хьлаз бум, мьн хԝә авитә гәмйа Франсиае, бьн бәйраԛа ԝи. Р'оме чаԝа жи кьр байлозе Франсиае әз нәдаме. Әз эди чь бежьм, иро жи гәләк ԝәт'әнһ'ьз у мьләтһ'ьз һәнә, ле дь ԝан хайинед öсада әԝ пьшткöльн, к'öр'ед мьн, нә кö т'әне әз дьбежьм, Аһ'мәд Ҳани әфәнди жи дәрһәԛа бетфаԛйа к'öрдада гәләк готйә...

— Ле тö чаԝа һати дәрк'әти вьра?—Сәкиде Дьрбас пьрси.

— Т'ариха һ'әзар нәһсьд чарда, кö бу шәр'е һ'әмдьнйаеи ә'ԝльн, әз һатмә Т'ьблисе. Чәнд нәмед мьн к'öрда сәр һәвда чун-һатьн. Ахьриеда Ә'вдöл-

р'ъзаqе кöр'е брае мьн һатə вьр. Мə дьхwəст т'фаqа к'öрда бькнə йəк, бəлки к'öрд азабьн у сəрбəстйа хwə бьстиньн.— Wəхта гот «сəрбəстие бьстиньн» дьле wи гəлəк гъжи бу, к'əла гьри да qьр'ьке, р'əнг ле сор бу, эди нькари хəбəра хwə т'əмамкə у дəст-мал жь щеба хwə дəрхьст. Əм жи кəр' бун у һив-йа wи ман. Хеләке шунда əwи гот:—бабо, Р'ома хайин дь дəwрада р'ож нəдайə сəре к'öрда, хwə иро нинə qəлпйа Р'оме? Лəма жи к'öрд дьжмьне хwəйи хəдар Р'ом кəсаб дькьр.

Р'ом у Иран бь һəр щур'ə дьхwəзьн к'öрда дь тьштəкида мьжулкьн, кö əw жь бона азайа хwə нəфькьрьн. Гəлəк сəрк'аред к'öрда хапйан. Р'оме һəс-тук давитə дəве wан, əw педа мьжул дьбун, эди жь бона мьлəт нəдьфькьрин. Мəсəлə, кəта нһа жи сəрə-кед эла мера жь һəв дькöжьн, к'ока һəв тиньн, Р'öм т'əв набə, чьма кö əw бетъфаqи жь Р'омер'а лазьмə.

Нһа ве гаве жи ль wəлате Р'оме мəк'т'əб, хwəн-дьн у тö т'əшкилəтед к'öрда тöнəйə, Р'ом дьбежə: «ислам исламə, к'öрд к'ижанə, тьрк к'ижəнə?» Һəрдö жи исламьн. Лəма жи мəщльса Р'омеда wəк'илəки к'öрда тöнə.

— Ле к'öрдед Иране чаwаньн?—Чаче Мəкмуд же пьрси.

— Иране жи «дəсте к'öрда дайə к'öрда»,—Бə-дьрхан гот.—Иран дьбежə: «К'öрдно, чьqас һəв qьр'

дькьн, qьр'кьн, əз наемə пешйа wə».—Əм т'əв жи кö к'əнйан, əw жи бь мəр'а хwə-хwəш к'əнйа. Паши к'əн, Бəдьрхан диса мьжьни:

— Шаһе Иране дьбежə бəгед к'öрда, кö əм кöр'апе һəвьн, əм жи, һун жи жь фарьзе п'əһлəwинə. Змане мə лап незики һəвə, əм кöр'е бавəкинə, гьли-готьнед зедə эди чь кəwщəнə? Ай əw жи бь wи щур'əйи дьхапинə. Бь готьна шаһ к'öрд, к'ö сəрбəс-тйа хwə бьхwəзьн, əw гьли-готьне зедəнə.

— Кöр'ед мьн, ль Р'ом у Иране гəлəк милион к'öрд һəнə, мəк'т'əбəкə wан тöнəйə. Ле һун хwəш-бəхтьн, кö к'əтьнə дəст кöкöмəта шеwре, жь wəр'а əльфба дəрк'əт, к'теб у газет, мəк'т'əб у клуб, щу-р'ə-щур'ə к'ом у курс вəбун. Бьнһер'ьн, һəр йəк wə жь щики анинə wəки wə һазькьн, һун һəр'ьн дəрс-дарие бькьн, əхтйарйа wə кəс жь дəсте wə нагьрə, азайи əwһайə. Пешиед мə жи готьнə, кö «азайа мəе бь дəсте урьсбə». Əw мьлəте qəнщə... Бəре к'öрда һəр чаха жи ль урьсбуйə.— Бəдьрхан гьлие хwə к'öта кьр.

Дö се р'ож бу, кö Бəдьрхан нəдһатə дəрсе. Əз у дö се лаwькава əм чун бьзаньн, к'а əw чьма нае дəрсе: нəхwəшə, щикида чуйə, һəлбəт чь бə'сə? Əм чун, мə əw нава щйада дит. Əwи гот:

— Əз ве сьбе жь Р'əwане һатьмə, п'əнщəред вагоне вəкьри бун, мьн сəрма кьрийə, əз нəхwə-

12—513

шьм. Мә у wи эпещә қьсә кьр. Wәхте we хәбәрдане Хöдое Кәсо же пьрси:

— Апе Бәдьрхан, wәки пьрсйарәки жь тә бькьм хwә тö һерса хwә ль мьн найни?

— На бабо, wәки пьрса щамерибә әзе чьма һерсбьм? Бежә, бежә гöhe мьн ль тәйә.

— Чь фәрқи һәйә орта кöрманщед эзди у кöрманщед сöрманда?

Бәдьрхан ле ньһери, дь нав щйада вәқәдьми у гот:

— Бабо, (Бәдьрхан йамьдә дәст бь хәбәрдане бькьра, бәре дьгот «бабо»), әw фәрқи у щöдайи какьма у рокание шеха, мәлла, пира, сәйида кьрьнә нав мьләт, мина зәбәшәки мәрьв кере бьдә орте, қәткә бькә дö кәра, һәр йәки кәрәкә, ле һәрдö сәрһәв зәбәшәкә. Эзди кижанә, сöрман кижанә? Кәрдö жи бранә, кöре деки у бавәкинә, дö на пер жь һәв щöда бунә Лап рабу сәр хwә руньшт, дәсте хwә бльнд кьр. На, на, бабо, жь һәв щöда нәбун, әw жь һәв щöда кьрьн. Мәзьна у рöкание бетьфақи кьрьнә нава мьләт, кö хwәхwә каре ббиньн. Әw бетфақийә, кö кәтани nһа жи дь нав кöрдада майә. Бабо, қәт фәрқи тöнәйә, змане мә йәк, кьнщ у форма мә йәк, рәнге мә йәк, наве мә у баве мә йәк, форма әдәт, хердайин, заwащ, дәwаткьрьн у кәта нәкакбьрин жи йәкә, чи фәрқие һәйә? Сьрйа намус у хирәте жи диса мина һәвьн.

Иро ке бежә һун жь һәв башқәнә, әw йан нәзанә, йан жи нәйарә. Мәрве пьри йан һьндьки мәрифәт у ақьле wи һәбә нә хәбәра нәзана дькә, на жи йа нәйара. Мәрьве ль пәй Wан һәрә готи бьбьн Wи дь зангәкида бавежьн.—Зьвьри бәре хwә да мьн:

—Бабо, Әкмәд, тö комунисти, Партйа комунистә кәму мьләта мина һәв дьгьрә, әw мьләтие найинә орте, тәв жи йәкьн, хwәйе әхтийарикинә. Ле һьнә кöрдед мә he дьбежьн: «Әм кöрд бьра ниньн». Дь wәлате Шеwреда кәму мьләт жи бьранә. Әwана бьранә бе гьли у бе готьн. Әw бьранә.

Мә щансахи жь Бәдьрханра хwәст у әм рабун һунә клубе, we роже татрон һәбу, бь сәркарийа Сисийан we бьлистана «Жь бона парчә хwәли». Жь кемасийа кадра мьн жи рола гьлави Керол дьлист.

Рожәки әз тәзә жь хәбате чубумә мал. Мьн дит кö чәнд лаwкед мәйә жь актива Тьблисе малда руньштинә. Әwана гот: «қәт рунәне, Бәдьрхан бәдкалә, wәрә әм һәрнә сәр wи». Әм тәвайи чун.

Бәдьрхан зәф қолайи бу, гәләк хwәндкаред wийә адрбещан у һәвалед майин, öса жи жь кöрда ль сәр Бәдьрхан бәрәв бьбун.

Дохтьр готьбу: «хлазбуна wи тöнә». Жьна wи, Маргарита, ль бәр сәре wи руньштьбу у чәнд пьрс

же дькырьн, к'а wәйсәте wи чьнә. Пьрсәк жь wан пьрса әw бу:

— Кәмал, әм тә нав мәрзәле ә'щәма чә'лкьн, йан е к'ӧрда? (Чьмки хwәндк'аред wи дьхwәстьн бьбнә нав мәрзәле ә'щәма чә'лкьн).

Әwи гот:

— Мьн нав мәрзәле к'ӧрдада чә'лкьн, щәгәра мьн шәwьтибу жь бона азайи у сәрбәстйа wан, ле мьн әw азайи нәдит, хенщи wәлате Шеwре.

Мә Бәдьрхан бь ә'дәте к'ӧрда, нав мәрзәле к'ӧрдада дәфьн кьр, жьнед к'ӧрда ль сәр wи ньватьн у шин кьрьн, сәр тьрба wи дьлое кӧрманщи һатнә готьне.

Бәдьрхан щмаә'тькз бу у йамьда жь мәр'а дьгот:

— Әв хwәшбәхтйа һун к'әтьне бь һәрдӧ дәста мәккәм бьгьрьн. Е кӧ азайе бьдә к'ӧрда әw кӧкӧмәта Шеwрейә.

Р'ож бь р'ож култура к'ӧрде советие гӧлвәдьдә у пешда дьчә. К'ӧрде хәбатк'ар бь активи тәви чекьрьна комунизме дьбьн.

Һәw бу.

Т'ариха 1959-а
Һоктемберйан

СӘРӘЩӘМ

А. Мирази у ә'франдьнед wи 3
Т'утәк 9
Әз дамә бәр хwәндьне 18
Лаwед Ә'лие Т'елие 32
Диса ль мәк'тәбе 54
Хозан у Мәмәд п'аша 75
Корбуна Ә'вдале Зәйньке 81
Чуйина мә зозане у дә'wәта Ә'вдьлә 85
Шина к'ӧрда 89
Дәнгәдәнга шер' һәбу тариха 1914-да 92
Бона хwәндьне 100
Шабуна мә бу хәм 114
Бәрбь wәлате урьс 127
Бәрбь Т'ьблисе 141
Хәбата културие нава к'ӧрдед Т'ьблиседа 150
Комшӧхӧлкьра Гӧрщстанейә мәрк'әзие әз шандмә Толоше тариха 1928-а 160

АҺМӘДЕ ШӘWЕШ МИРАЗИ

БИРАНИНЕД МЬН

Р'едактор Һ. Щнди, Ә'мәрике Сәрдар
Р'едактора нәширәте у коректора контрол Э. У. Бәк'оева
Шьклчи С. Г. Сафйан
Р'едакторе бәдәwәтие Ан. В. Гаспарйан
Р'едакторе техникие В. Д. Дак'есйан

Ф 07829 Т'әмбә 513 Тираж 500

Т'әслими нәшьрхане кьрьнә 21/III с. 1966
Бона чапкьрьне һатйә qолкьрьне 16/IX с. 1966
К'аг'әз № 1,70×108$^{1}/_{32}$ Бәлге мәнгәне 5,0
Бәлге нәширәте 5,9
Qимәт 30 к.

Нәшьрхана 1—е йа сәрwертийа сәнайа полиграфейә сәрәкәйә комитеа пресаейә дәwләте, р'әх Совета Министред Р'еспублика Әрмәнистанәейә Советиейә Сосналистие.